

**TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ÜYE
ÜLKELERİNİN HÜKÜMET SİSTEMLERİNİN
KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ**

Tuğrulcan ÖLMEZ

Yüksek Lisans Tezi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Ana Bilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KAPUSIZOĞLU

2026

(Her Hakkı Saklıdır)

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ÜYE ÜLKELERİNİN HÜKÜMET
SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tuğrulcan ÖLMEZ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KAPUSIZOĞLU

BAYBURT - 2026

KABUL VE ONAY

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KAPUSIZOĞLU danışmanlığında, Tuğrulcan ÖLMEZ tarafından hazırlanan “Türk Devletleri Teşkilatı Üye Ülkelerinin Hükümet Sistemlerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi” başlıklı bu çalışma, 14.01.2026 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Tuğba YOLCU

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KAPUSIZOĞLU

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Enes KAN

Bu tezin kabulü Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun/...../20... tarih ve 20...../.....-..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Bünyamin ALIM

Enstitü Müdürü

BEYANNAME

Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KAPUSIZOĞLU danışmanlığında hazırlamış olduğum “Türk Devletleri Teşkilatı Üye Ülkelerinin Hükümet Sistemlerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

14.01.2026

Tuğrulcan ÖLMEZ

ÖN SÖZ

Araştırma konusunun seçiminde, tez aşamasında desteğini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KAPUSIZOĞLU'na, danışman seçiminde yardımcı olan kıymetli hocam Prof. Dr. Hayriye ŞENGÜN'e, çalışma sürecimde desteğini esirgemeyen sevgili aileme teşekkür ederim.

Tuğrulcan ÖLMEZ

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ÜYE ÜLKELERİNİN HÜKÜMET SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ

Tuğrulcan ÖLMEZ

Bayburt Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KAPUSIZOĞLU

Bayburt-2026, Sayfa: 119

Türkler üç bin yıla yakın tarihlerinde tarihe yön veren milletler arasında yerini almış bir toplumdur. Karakteristik özellikleriyle, milliyetçilik duygularıyla, devletlerine bağlılıklarıyla ön plana çıkmışlardır. Tarih boyunca teşkilat yapısına son derece önem vermiş olan Türk kavmi, günümüze kadar bu yapıyı korumuştur. Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), Türklerin tarihleri boyunca sürdürmüş olduğu birlik ve beraberliklerini dil, kültür ve coğrafya birliği bağlamında günümüzde devam ettiren önemli bir yapılanmadır. Türki Cumhuriyetlerin 1990’larda bağımsızlıklarını kazanmasıyla ve Türkiye’nin bu devletlerle yakın ilişkiler kurarak “Türkçe Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği” adıyla başlayan bu süreç, 2009 yılında Nahçıvanda yapılan zirveyle uluslararası bir örgüt olma statüsüne erişmiş, devamında da 2021 yılında Türk Devletleri Teşkilatı adını almıştır. TDT’nin Türk birliğinin daha ileri seviyelere taşınması, Türk devletlerinin hem bölgesel hem küresel anlamda söz sahibi olması için atmış olduğu adımlar çok önemli olmakla birlikte sürdüreceği politikalarda gelecek açısından büyük önem arz etmektedir. Türklerin tarihlerinde devlet yönetme sanatına sahip oldukları, bu hususta özellikle liderlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Tarih sayfalarında yerini almış büyük Türk devletlerinin en önemli özellikleri arasında merkezi otoritenin sağlam olması ve geniş yetkilerle donatılmış güçlü liderlerin varlığı ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada TDT’ye üye olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye’nin hükümet sistemleri yasama, yürütme, yargı erkleri ve bu erklerin birbirleri arasındaki ilişkileri üzerinden ayrı ayrı incelenmiştir. Üye ülkelerin Anayasa metinlerinde üç erkle ilgili olan maddeler detaylı şekilde ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, üye ülkelerin hükümet sistemlerini karşılaştırmalı olarak inceleyerek, sistemler arasındaki benzerlikleri ortaya koymak ve Türk devlet geleneğinde liderin önemli bir yer tutması kültürünün günümüz Türk devletlerinin hükümet sistemlerini belirlemede etkili olduğunu göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Devletleri Teşkilatı, Türk birliği, hükümet sistemleri, yasama, yürütme, yargı.

ABSTRACT

M. SC. THESIS

A COMPARATIVE STUDY OF THE GOVERNMENT SYSTEMS OF THE MEMBER COUNTRIES OF THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES

Tuğrulcan ÖLMEZ

Bayburt University

Institute of Graduate Studies

Department of Political Science and Public Administration

Thesis Advisor: Assist. Prof. Dr. Mehmet KAPUSIZOĞLU

Bayburt-2025, Pages: 119

The Turks are a society that has taken its place among the nations that have shaped history over nearly three thousand years. They have come to the fore with their characteristic features, their feelings of nationalism, and their loyalty to their states. Throughout history, the Turkish nation has attached great importance to its organizational structure and has preserved this structure to the present day. The Organization of Turkic States (OTS) is an important structure that continues the unity and solidarity that Turks have maintained throughout their history in the context of linguistic, cultural, and geographical unity. With the independence of the Turkic Republics in the 1990s and Turkey establishing close relations with these states, this process, which began under the name “Cooperation of Turkic-Speaking Countries,” attained the status of an international organization at the summit held in Nakhchivan in 2009, and subsequently took the name Organization of Turkic States in 2021. The steps taken by the TDT to advance Turkish unity and ensure that Turkish states have a say both regionally and globally are very important, and the policies it will pursue in the future are of great significance. Throughout their history, Turks have possessed the art of statecraft, with their leaders particularly standing out in this regard. Among the most important characteristics of the great Turkish states that have taken their place in the pages of history are the strength of central authority and the presence of powerful leaders with broad powers. In this study, the government systems of Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Turkey, which are members of the TDT, are examined separately through the legislative, executive, and judicial branches and the relationships between these branches. The articles in the constitutions of the member countries relating to the three branches of government are examined in detail. The aim of the study is to examine the governmental systems of the member countries comparatively, to reveal the similarities between the systems, and to show that the culture of the leader occupying an important place in the Turkish state tradition is effective in determining the governmental systems of today's Turkish states.

Keywords: Organization of Turkic States, Turkish union, government systems, legislative, executive, judgment.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	II
BEYANNAME.....	III
ÖN SÖZ.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
TABLOLAR.....	IX
ŞEKİLLER.....	X
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ.....	1
Araştırmanın Konusu ve Problemi	2
Araştırmanın Amacı	2
Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi	2
Araştırmanın Sınırlılıkları	3
Araştırmanın Yöntemi	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
1. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI.....	4
1.1. TÜRK BİRLİĞİ VE TÜRK DEVLET GELENEĞİ	4
1.1.1. Teşkilat Öncesi Dönem.....	6
1.1.1.1. Sovyetler Birliği'nin Türki Cumhuriyetler Üzerindeki Etkileri	7
1.2. TÜRK BİRLİĞİ'NİN KURULMASI ÜZERİNE FİKİRLER.....	8
1.2.1. Özal Dönemi	10
1.2.2. Sovyetler Birliği'nin Dağılması ile Başlayan Temaslar	12
1.3. KURULUŞ DÖNEMİ ZİRVELERİ.....	14
1.3.1. Konsey Dönemi Zirveleri	15
1.3.2. Teşkilat Dönemi Zirveler	17
1.4. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATININ ÖNEMİ VE İŞBİRLİĞİ ALANLARI.....	19
1.4.1. Siyasi ve Askeri İşbirliği.....	19
1.4.2. Ekonomik İşbirliği	21
İKİNCİ BÖLÜM	23
2. HÜKÜMET SİSTEMLERİ	23
2.1. BAŞKANLIK SİSTEMİ.....	24
2.1.1. Başkanlık Sisteminin Avantajları	31
2.1.2. Başkanlık Sisteminin Dezavantajları	31
2.2. YARI BAŞKANLIK SİSTEMİ.....	32
2.2.1. Yarı Başkanlık Sisteminin Avantajları	34
2.2.2. Yarı Başkanlık Sisteminin Dezavantajları	35
2.3. PARLAMENTER SİSTEM.....	36
2.3.1. Parlamenter Sistemin Avantajları	38
2.3.2. Parlamenter Sistemin Dezavantajları	40
2.4. MECLİS HÜKÜMETİ SİSTEMİ.....	41
2.4.1. Meclis Hükümeti Sisteminin Avantajları	44
2.4.2. Meclis Hükümeti Sisteminin Dezavantajları	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	48
3. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ÜYE ÜLKELERİNİN HÜKÜMET SİSTEMLERİNİN İNCELENMESİ.....	48
3.1. YASAMA	48
3.1.1. Türkiye	48
3.1.2. Azerbaycan	51
3.1.3. Kazakistan.....	53
3.1.4. Kırgızistan.....	56
3.1.5. Özbekistan	58
3.2. YÜRÜTME.....	60
3.2.1. Türkiye	60
3.2.2. Azerbaycan	62
3.2.3. Kazakistan.....	64
3.2.4. Kırgızistan.....	66
3.2.5. Özbekistan	68
3.3. YARGI.....	71
3.3.1. Türkiye	71
3.3.2. Azerbaycan	73
3.3.3. Kazakistan.....	74
3.3.4. Kırgızistan.....	75
3.3.5. Özbekistan	76
3.4. ANAYASAL ORGANLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER	79
3.4.1. Türkiye	79
3.4.2. Azerbaycan	84
3.4.3. Kazakistan.....	87
3.4.4. Kırgızistan.....	93
3.4.5. Özbekistan	99
SONUÇ VE ÖNERİLER	106
KAYNAKÇA.....	112
ÖZ GEÇMİŞ	119

TABLÖLAR

Tablo 1: Türk Devletleri Teşkilatı Ekonomik Durumu: Ocak-Haziran 2024.....	21
Tablo 2: Türk Devletleri Teşkilatı Üye Ülkelerinin Yasama Sistemleri	59
Tablo 3: Türk Devletleri Teşkilatı Üye Ülkelerinin Yürütme Sistemleri.....	70
Tablo 4: Türk Devletleri Teşkilatı Üye Ülkelerinin Yargı Sistemleri.....	78

ŞEKİLLER

Şekil 1: Türk Devletleri Teşkilatı Bayrağı.....	16
Şekil 2: Türk Devletleri Teşkilatı Yeni Bayrağı	19

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı
AYM	: Anayasa Mahkemesi
BM	: Birleşmiş Milletler
CRS	: Congressional Research Service
ECO	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
EİT	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
HSK	: Hakimler Savcılar Kurulu
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MÖ	: Milattan Önce
Md	: Madde
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OHAL	: Olağanüstü Hal
OTS	: Organization of Turkic States
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şangay İşbirliği Örgütü
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDKÜİK	: Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi
TDT	: Türk Devletleri Teşkilatı
YSK	: Yüksek Seçim Kurulu

GİRİŞ

Türkler tarihleri boyunca teşkilatlanmaya son derece önem vermiş bir millettir. 3000 yıllık Türk tarihi incelendiğinde, ilk Türk boylarından başlayarak günümüze kadar gelen Türk devletlerinde teşkilatlanma yapılarından asla vazgeçemedikleri görülmektedir. Dünya tarihinde devlet olgusuna bağlılıklarıyla bilinen Türkler, pek çok devlet kurmuş dönem dönem yıkılan devletlerinin hemen arkasından yeni bir devleti inşa etmişlerdir. Türklerin anayurdu olan Orta Asya’da kurulan ilk Türk devleti Asya Hun İmparatorluğu’dur. Tarihsel süreçte Türkler’in kurduğu Büyük Selçuklu Devleti’nin yıkılmasının hemen arkasından kurulan Osmanlı Devleti ve Osmanlı Devleti’nin de yıkılmasından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Türkler’in yıkılan devletlerinin arkasından yeni bir devlet inşa etmelerine gösterilen bir örnektir. Türk toplumları dünyada birçok bölgeye yayılmıştır ve yaşayış tarzları, ortak kültür ve tarih anlayışları ayrı devletlerde olsalar dahi “Türk” adına duyulan sadakat yapısıyla birlik ve beraberliklerine her zaman önem vermişlerdir.

18 ve 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin güç kaybetmeye başlamasıyla birlikte Rusya, Orta Asya ve Kafkasya’da olan baskılarını arttırmış ve bölgede bir hayli genişlemiştir. Rusya’nın Orta Asya’daki bu genişlemesiyle birlikte bölgede bulunan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi Türk devletleri bağımsızlıklarını kaybederek Türk dünyası ile olan bağları bir süreliğine kopmuştur (Pehlivanoğlu, 2025, s. 1-2).

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının ardından dünyada oluşan yıkımı toparlayabilmek adına hem stratejik hem ekonomik faaliyetler için uluslararası örgütler kurulmaya başlamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra ABD (Amerika Birleşik Devletleri) ve SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)’nin güç kazanmalarıyla birlikte dünyada iki kutuplu bir düzen oluşmuş ve kurulan uluslararası örgütlerde bu çerçevede şekillenmiştir. Orta Asya’da egemenliğini sürdüren SSCB, bölgede yer alan Türk devletlerini egemenliği altında tuttuğundan Türkiye Cumhuriyeti ile olan ilişkilerine müsaade etmemiştir. 1991 yılında SSCB’nin dağılmasıyla birlikte bölgedeki Türk devletleri bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Türkiye bu durumu fırsata çevirerek Türki Cumhuriyetlerle ilişkilerini hızlı bir şekilde kurmaya başlamıştır. Ülkelerinde yeniden yapılanmaya giden Türki Cumhuriyetler Türkiye’nin desteği ve rol modelliği sayesinde uluslararası arenada birer aktör olarak ortaya çıkmaya başlamışlardır.

Türkiye’nin Türki Cumhuriyetlerle yakın ilişkiler kurması kısa süre içerisinde bir Türk birliği yapısına dönüşmüştür. Başlangıçta 1992 yılından itibaren “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi” adıyla zirvelerini yapan yapılanma 2009 yılında düzenlenen Nahçıvan

Zirvesi ile birlikte “Türk Konseyi” adını almış ve 2021 yılında “Türk Devletleri Teşkilatı” adıyla uluslararası bir örgüt statüsüne erişmiştir.

Orta Doğu’da yaşanan çatışmaların şiddeti ve kaynaklara ulaşımın sınırlı olması gerekçeleri göz önünde bulundurulduğunda dünyanın güncel enerji merkezi Avrasya olarak görülmekte ve güçlü ülkelerde yatırımlarını bu bölgede yoğunlaştırmaktadır. ABD, Çin, SSCB gibi ülkeler bu bölgede etkin rol oynamak, bölgedeki ekonomik ve jeopolitik gücü ellerinde tutmak istemektedir. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi Türk devletlerinin bölgedeki varlığı ve Türkiye’inde Asya ve Avrupa’yı birbirine bağlayan jeopolitik konumu Türk dünyası açısından büyük önem arz etmektedir. Bölgede yer alan Türk devletlerinin sahip oldukları enerji kaynakları, jeopolitik konumları, Türklerin askeri alandaki kabiliyeti ve Türk devletlerinin birliği bölgedeki dengeleri bir hayli değiştirmiştir. Avrasya’daki güç dengelerini değiştiren Türk Devletleri Teşkilatı, Türk birliği ve Türk devletlerinin refahı açısından hem dünyada hem bölgede büyük önem taşımaktadır.

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Türk Devletleri Teşkilatı, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan’ın kurmuş olduğu uluslararası bir örgüttür. Bu çalışmada Türk Devletleri Teşkilatı’nın üye ülkelerinin hükümet sistemleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu kapsamda hükümet sistemleri yasama, yürütme, yargı ve anayasal organlar arasındaki ilişkiler temalarında karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Türk milleti tarihte devlet geleneğine önem veren ve liderine sadakatle bağlı bir millet olarak tanınmaktadır. Yine tarihteki Asya Hun İmparatorluğu, Büyük Selçuklu, Osmanlı İmparatorluğu gibi Türk devletlerinde devleti yöneten kişinin yetkileri fazladır. Bu araştırmanın problemi, Türk Devletleri Teşkilatı üye ülkelerinin hükümet sistemlerinin neden benzerlik taşıdığıdır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Türk Devletleri Teşkilatı üye ülkelerinin hükümet sistemlerini karşılaştırmalı olarak inceleyerek, üye ülkelerdeki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkarmaktır. Çalışmada, Türk Devletleri Teşkilatı’nın üye ülkeleri olan Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan’ın hükümet sistemlerini yasama, yürütme, yargı organları ile bu organlar arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi

Türk Devletleri Teşkilatı’nın üye ülkeleriyle ilgili hükümet sistemlerini incelemeye yönelik, yasama, yürütme ve yargı işleyişini ortaya koyan bütünsel bir çalışmanın varlığına

rastlanmamıştır. Özellikle Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ülkelerinde yasama-yürütme-yargı erklerini karşılıklı inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışma literatüre katkı sağlaması açısından, hem de Türk Devletleri Teşkilatı üye ülkelerinin anayasal organlarını bütünsel anlamda ele alması açısından önemlidir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada Türk Devletleri Teşkilatı'nın üye ülkelerinin hükümet sistemleri, yasama-yürütme-yargı erkleri ve bu erkler arasındaki ilişkiler bağlamında ülkelerin Anayasaları ve meclis içtüzüklerinden yararlanılarak incelenmiştir. Teşkilatın gözlemci üyeleri araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada Türk Devletleri Teşkilatı üye ülkelerinin hükümet sistemlerini karşılaştırmalı olarak ele alan nitel bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Türk Devletleri Teşkilatı üye ülkeleri olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye'nin güncel anayasa metinlerive anayasal kanunları incelenerek yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirleri ile olan ilişkileri detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Araştırmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Üye ülkelerin güncel anayasa metinlerinin yanı sıra meclis iç tüzükleri ve anayasa kanunları ikincil veri kaynağı olarak araştırmada kullanılmıştır.

Üye ülkelerin anayasa metinleri araştırmanın konusu gereğince karşılaştırmalı bir analizle incelenmiş, ülkelerin hükümet sistemlerinde yer alan benzerlikler ve farklılıklar çeşitli temalar üzerinden değerlendirilmiştir. Bütün ülkeler aynı kriterler ile ele alındığından karşılaştırma yapılan ülkelerdeki verilerin nesnel bir biçimde tespit edilmesi amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrası yaşanan soğuk savaş sürecinin etkisiyle dünyada yeni bir düzen ortaya çıkmıştır. Oluşan yeni dünya düzeninde devletler, bir tarafta Amerika Birleşik Devletleri diğer tarafta ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin başını çektiği iki kutuptan birinde yer almaya çalışmışlardır. Dünyada yaşanan savaşlar ve krizlerle mücadelede uluslararası örgütler son derece önemli bir rol oynamaktadırlar. Devletler, savaşları ve krizleri tek başlarına çözmek yerine Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası örgütlerden yardım alarak çözmeyi hedeflemektedir (Karımlı, 2021, s. 49-51).

Son dönemlerde Avrasya coğrafyasında ortaya çıkan ve gücünü her geçen gün arttıran Türk Devletleri Teşkilatı da uluslararası bir örgüt olarak ön plana çıkmaktadır. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın üyesi olduğu Türk Devletleri Teşkilatı, Türklerin tarihleri boyunca teşkilatlanmaya verdikleri önemi günümüzde de ortaya koymaktadır.

1.1. TÜRK BİRLİĞİ VE TÜRK DEVLET GELENEĞİ

Tarih boyunca Türk milleti, devletlerine bağlı ve milliyetçilik duygusu ön planda olan bir millet olmuştur. Dünya tarihinde karakteristik yapılarıyla ön plana çıkan sayılı kavimden birisi olan Türk kavminin tarihte bilinen ilk topluluğu İskitler'dir. İskitler, MÖ 8.yüzyıl ile 4.yüzyıl arasında varlıklarını sürdürmüş olan bir topluluktur (Berk, 2022, s. 23). MÖ 220 yılında ise tarihte bilinen ilk Türk devleti olan Asya Hun İmparatorluğu kurulmuştur. Devlet olgusuna bağlı olan Türkler, günümüze kadar bu yapıyı bozmadan yaşamışlardır.

İslamiyetten önceki Türk devletlerinde devlet, kağan ya da han ünvanı taşıyan kişiler tarafından yönetilmiştir. Devletler büyüdükçe devletin başındaki hanlar kendilerine yönetim işlerinde yardımcı olmaları için bir meclise ihtiyaç duymuşlardır. Eski Türk devletlerinde bu meclise kurultay adı verilmiştir (Gömeç, 2025, s. 53). O dönemlerde yasama, yürütme ve yargı erkleri kavramı oluşmadığından, günümüzde bu erkler bağlamında kağanın devletin başı, kurultayın ise danışma meclisi olması erklerle benzerlik olarak gösterilebilir. Türk devlet geleneğinde yönetim ilahi bir güç tarafından kağana verilen bir yetki olarak görülmüştür. Bu yetkiye kut adı verilmiştir. Kağan yaratıcıdan aldığı kut yetkisi ile devleti yönetme hakkını elinde bulundurmuştur. Kağanın elinde bulundurduğu kut yaratıcı tarafından verildiğinden ötürü bu durum kağanın yönetimini ve liderliğini meşrulaştırmıştır (Akcan, 2020, s. 307-308).

Türk devlet geleneğinde devleti yönetenlerin karizmatik lider özelliği taşımaları da önemli bir konu olmuştur. Kağan önemli konuları kurultaya danışarak karar alırken aynı zamanda kurultaya başkanlık yapmaktadır. Kurultayın kağana danışmanlık yapma dışında kağanı görevden alma yetkisi de vardır. Kağanlar her ne kadar önemli konularda kurultaya danışarak karar alsalar da karizmatik lider özelliği taşıyan lider bir karar aldığı anda kurultayın bu kararı onaylamak zorunda olduğu durumlar olmuştur. Kağanlar kurultayın her kararını uygulamak zorunda olmamışlardır ancak yönetim kağanın elinde olduğundan yöneten kişinin güçlü ve karizmatik özellikler taşıması almış olduğu kararları da meşrulaştırmıştır. Eski Türk devletlerinde hukuk kuralları yazısız kurallardan oluşmaktadır. Bu kurallara töre adı verilmiştir. Töre, ulu Türk kağanlarının sözleri, kurultayların almış olduğu kararlar ve geleneklerden oluşmuştur. Normal şartlarda devleti yöneten liderler töreyi çiğneyemez, töre karşıtı kararlar alamazlardı. Töreyi oluşturan yapının içerisinde ulu Türk kağanlarının sözleri ve buyrukları var olduğundan yönetimini otoriter bir şekilde uygulayan kağanlar kendi buyruklarını töre haline getirmişlerdir (Yıldırım, 2025, s. 1346-1348). Bu sebeple Türk devlet geleneğinde liderin ön planda tutulduğu görülmektedir.

Türklerin tarihleri boyunca bağımsızlıklarına düşkün milliyetçi yapıda olan bir kavim oldukları bilinmektedir. Zaman zaman kısa dönemde olsa başka devletlerin egemenliklerine girmiş olsalarda bu esaret zincirlerini en kısa sürede kırmışlardır. Tarihin birçok farklı döneminde büyük devletlere sahip olmuş olan Türk kavmi, zor dönemlerinde devletlerini kurtarmak adına bazı fikir akımlarını benimsemişlerdir. Bu fikir akımlarından biri de Türklerin en ihtişamlı devletlerinden birisi olan Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan Türkçülük fikir akımıdır. Türkçülük kavramının özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde ön plana çıktığı görülmektedir. Türklerin İslamiyeti kabulünün ardından daha etkili olan düşünce Ümmet anlayışı olurken Osmanlı'nın son dönemlerinde devletin uğradığı zararları ve kayıpları toparlamak adına Türkçülük fikirleri ağır basmaya başlamıştır. Osmanlı, içerisinde birçok farklı milleti barındıran büyük bir imparatorluktu. 1789 yılında Fransız İhtilali ile dünyada milliyetçilik akımının ortaya çıkmasıyla beraber Osmanlı'nın hüküm sürdüğü topraklarda da isyanlar başlamıştı. Milliyetçilik akımıyla beraber baş gösteren isyanlar Osmanlı için çözümün Türkçülükte olduğu fikrini ortaya çıkarmıştır (Taş & Göksüçukur, 2019, s. 481).

Milliyetçilik akımın etkisiyle birlikte Osmanlı'da başlayan isyanlar, İkinci Meşrutiyet'in içerisindeki karışıklık ortamında daha geniş bir alan oluşturmuştur. Sultan II. Abdulhamit döneminde devlet kendini daha çok dini ön planda tutan bir yapıya bürümüştür. Osmanlı tebaasından ayrılmakta olan gayrimüslimlerin durumu görülerek en azından Müslümanları birarada toplama anlayışıyla hareket edilmiştir. II. Abdulhamit döneminde

devletin Müslümanları bir arada tutma politikaları Genç Osmanlı'ların da etkileriyle ön planda olmuş ancak zamanla Arnavutluk'ta ve Arap Yarımadası'nda başlayan isyanlarla birlikte bu düşüncenin devletin kurtarılmasında etkili olamayacağı anlaşılmıştır (Köçer, 2003, s. 11).

Batılı Türkologların eserleri, Celaleddin Paşa ve Ahmet Vefik gibi Osmanlı'nın ileri gelen aydınları üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Bu etkilerle beraber Süleyman Paşa askeri okullarda Hun tarihinden başlamak üzere Türklerin ana vatanı olan Orta Asya tarihi üzerine dersler vermeye başlamıştır. Bu gelişmeler ışığında Osmanlı'nın son dönemlerinde Türkçülük akımı devreye girmiş ve devletin kurtuluş yolundaki nihai çözüm olarak görülmeye başlamıştır (Köçer, 2003, s. 11-12). Osmanlı'da Türkçülüğün önemini aşılamaaya çalışan bir diğer aydın ise İsmail Gaspıralı'dır. Slavların milliyetçilik akımına ve baskılarına karşı Osmanlı'da kurtuluşun Türkçülükle olacağını savunan Gaspıralı, bu fikirlerini aktardığı birçok yayın ile diğer aydınlara yol gösterici olmuştur. Yusuf Akçura'da Osmanlı aydınları arasında Türkçülüğü savunan ve bu düşünceyle alakalı eserler veren bir diğer aydındır. "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı eserinde Türkçülük, Osmanlılık ve İslamcılığı bütün detaylarıyla aktarmış ve bunların arasından Türkçülüğü ön planda tutarak diğer aydınları ve halkı bu doğrultuda bilinçlendirmeye çalışmıştır.

Türklerde Türkçülük kavramı her ne kadar Mete Han'ın Asya Hun İmparatorluğu'nu yükseltmesiyle oluşmaya başlasa da Türklerin İslamiyeti kabulünün ardından bu düşünce yapısı yerini belirli dönemlerde Ümmetçiliğe bırakmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde görüldüğü üzere Türk milleti Türkçülüğünden vazgeçmemiş ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde Türkçülüğü siyasetin belirleyici unsurları arasına koymuştur (Çerçi, 2003, s. 94-95).

1.1.1. Teşkilat Öncesi Dönem

Birinci Dünya Savaşı sonrası, dünya ülkeleri savaşın yaralarını sarma ve yeni ilişkiler kurma çabasına girmişlerdir. Savaş sonrası dönemde Rusya'da Bolşevik ihtilalinin etkileri sürerken Türkiye'de ise milli mücadele dönemi yaşanmıştır. Türkiye, milli mücadele döneminden sonra Sovyetler Birliği ile olumlu yönde bir dış politika hedeflemiştir. Bunun nedeni, milli mücadele döneminde emperyalizme karşı verilen savaşta, komünizm ile ortak çıkarlarda buluşma düşüncesi olmuştur. 26 Haziran 1920 tarihinde Mustafa Kemal tarafından Lenin'e bir mektup yazılmıştır. Mektubun içeriğinde Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin Batı Emperyalizmine karşı birlikte mücadele etmelerinin gerekliliği yer almıştır. Mustafa Kemal'in yazmış olduğu bu mektuba cevap 3 Haziran 1920 tarihinde Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Çiçerin tarafından verilmiştir. Böylelikle Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti ile Sovyetler Birliği arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Olumlu ve ortak çıkarlar doğrultusunda ilerleyen ilişkiler ile birlikte 16 Mart 1921 tarihinde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Moskova Antlaşması imzalanmıştır (Benhür, 2008, s. 279).

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ikili ilişkilerde Moskova Antlaşması önemli bir rol oynamıştır. Antlaşmanın bazı önemli maddelerine göre: Sovyetler Birliği, Büyük Millet Meclisini ve hükümetini yasal hükümet olarak tanımış, Misak-ı Milli sınırlarını da kabul etmiştir. Batum Gürcistan'a bırakılmıştır. Nahçıvan'a özerklik statüsü verilerek kontrolü Azerbaycan'a bırakılmıştır. İki ülke birbirleri içerisinde olumsuz faaliyet gösteren örgütleri desteklemeyeceklerini ve Kafkas cumhuriyetleri üzerinde belirli sorumlulukları olduklarını beyan etmiştir. Moskova Antlaşması aynı zamanda Türkiye'nin Sovyetler etkisi altında olan Türki Cumhuriyetler ile ilişkilerini ilerletmemesinde de etkili olmuştur (Benhür, 2008, s. 285-287).

1.1.1. Sovyetler Birliği'nin Türki Cumhuriyetler Üzerindeki Etkileri

Ekim 1917'de yapılan Bolşevik Devrimi ile birlikte Çarlık Rusya yerini Sovyetler Birliği'ne bırakmıştır. Sovyetler Birliği'nin Çarlık Rusya'dan almış olduğu miraslardan biri ise yayılmacı politika anlayışı olmuştur (Yüce, 2022, s. 18). Türkistan olarak adlandırılan Türki Cumhuriyetlerin bulunduğu bölge ise bu politikadan fazlasıyla etkilenmiştir. Çarlık Rusya'nın Bolşevik ihtilalinin sonucunda yıkılmasının ardından Türkistan bölgesi, Sovyetler Birliği'nin hakimiyeti altına girmiştir. Sovyetler Birliği başlangıçta halkın tepkisiyle karşılaşmamak için oldukça ılımlı politikalar izleyip, farklılıklara karşı anlayışlı ve saygılı bir izlenim gösterse de bu politikalar çok geçmeden değişmiş ve esas hedeflerini göstermişlerdir. Sovyetler Birliği'nin asıl hedefi; hakimiyeti altında yaşayan toplumları sahip oldukları milli kimlikleri bir kenara bırakarak her şeyden üstün olan "Sovyet Kimliği"ne bürünmelerini sağlamaktır. Konuşılan dilin Rusça, dinin ateizm ve milliyetin de Sovyet olduğu bir toplum oluşturma düşüncesi devletin öncelikli politikası olmuştur (Yüce, 2022, s. 18-19).

Sovyetler Birliği, politikalarına engel oluşturabilecek milliyetçilik fikirlerinin önüne geçerek 1925 yılında Türkistan bölgesini beşe bölmüştür. Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve fazla sayıda Türk nüfusunu içinde barındıran Tacikistan, Sovyet özerk cumhuriyetleri haline getirilmiştir. Özbekistan ise Sovyet Cumhuriyeti olmuştur. 1929-1936 yılları arasında özerk olan Cumhuriyetler tam Sovyet Cumhuriyeti statüsünü almıştır. Sovyetler Birliği, coğrafi anlamda bölmüş olduğu Türkistan'da Türkçülük fikirlerinin önüne geçmeyi zorla da olsa başarmıştır. Stalin döneminde "Türkçülük", "Turancılık", "İslamcılık" gibi fikirlere sahip aydınlar mahkemelerce yargılanarak katledilip, halkın gözünde bu fikirlerin peşinden gitme korkusu oluşturulmaya çalışılmıştır. Türkistan bölgesinde bu süreçler yaşanırken bölgedeki Türki Cumhuriyetler ile Türkiye arasındaki ilişkiler tamamen kopmuştur. Bölge tamamen Moskova tarafından yönetilmekte olup, olası bir dış ilişkiye girilemeyecek hale getirilmiştir. Sovyetler Birliği'nin son devlet başkanı olan Gorbaçov döneminde Çernobil

faciasının da etkisi ile birlikte reform hareketleri yaşanmıştır. Devletin durağan ekonomisi canlandırılmaya çalışılmış, halka ifade özgürlüğü verilmeye başlanmıştır. Bu reform hareketlerinin geneline ise “Glasnost Politikası” denilmiştir (Mustafalı, 2019, s. 22). Gorbaçov döneminde izlenen ılımlı iç ve dış politikalar doğrultusunda, Türkiye tarafından Türki Cumhuriyetlere temaslarda bulunulsa da bu temalar Moskova yönetiminin müsaade ettiği ölçüde gerçekleşmesi sebebiyle ciddi boyutlara ulaşamamıştır (Yüce, 2022, s. 20).

1.2. TÜRK BİRLİĞİ’NİN KURULMASI ÜZERİNE FİKİRLER

Türkler, günümüzde farklı birçok devlete sahip olsalar da tarihleri, dilleri ve kültür anlayışları ile birbirlerine oldukça benzeyen bir millettir. Tarih boyunca birçok devlet kuran, farklı bölgelerde hüküm sürmüş olan Türkler, kısa süreli olsa da tarihin belirli dönemlerinde başka devletlerin hükmü altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Türkistan bölgesinin Rusların hakimiyetinde olduğu dönemde Türklerin başka bir devletin idaresi altında olduğu döneme verilecek örnekler arasındadır (Çapraz, 2011, s. 52). Sovyetler Birliği’nin “Sovyet kimliği” politikası ile Türkler baskı altında tutulmuştur. Bu baskılar neticesinde Türklerin milli kimliklerini kaybetme korkusuyla bazı aydınların yol göstermesi ile “Türk Birliği” üzerine fikirler ortaya çıkmaya başlamıştır. Aslında “Türkçülük” akımının ilk ortaya çıktığı dönem Osmanlı’nın son dönemlerinde gerçekleşmiştir. Osmanlı son dönemlerini yaşarken İmparatorluğun çöküşüne engel olmak adına “İslamcılık” ve “Türkçülük” gibi akımlar ortaya çıkmıştır. Osmanlı’da Türkçülük akımının önde gelen isimlerine Namık Kemal, Necip Asım ve Ahmet Mithat örnek olarak gösterilmektedir.

Türk birliği üzerine ortaya çıkan önemli fikirlerden biri de “Turancılık” fikridir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rusların “Panslavizm” politikasına karşı olarak Macaristan’da ortaya çıkan “Turancılık” akımı, dünya üzerinde yaşayan bütün Türklerin tek bir devlet altında birleşerek yaşaması fikridir (Bircan & Zariç, 2023, s. 14). O yıllarda bu fikre ulaşmadaki en büyük rolün Osmanlı İmparatorluğu olduğu düşünülmekteydi. Osmanlı’nın kaybettiği savaşlar neticesinde ise bu hayalin gerçekleşemeyeceği anlaşılmıştır (Meral, 2022, s. 95). Azerbaycan’ın bağımsızlığında önemli bir rol oynayan Ebulfaz Elçibey, Türk dünyasında birlik için önemli fikirler sunmuş ve katkılar sağlamıştır. Elçibey, Türklerin yirmi farklı ülkedeki varoluşlarına değinmiş ve diğer devletlerde görüldüğü üzere bir birlik oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır. Türk birliğini savunan Elçibey, birliği değerlendirirken ırkçı bir yaklaşım türü olan “Pantürkizm”i reddetmiş ve kendini milliyetçi demokrat olarak sınıflandırmıştır. Sovyetler Birliği’nin Türki Cumhuriyetler üzerinde oluşturduğu baskı döneminde Türklerin bu baskıdan kurtulmak için göstermiş olduğu mücadelelerde özellikle Tatarlar üzerinde boy ayrımının ortaya çıktığını ve Türklerin kendilerini Kırgız, Kazak gibi ayrımlarla sınıflandırdığını gören

Elçibey, Türk birliğinin tek bir devlet altında oluşmasını değil de hali hazırda kurulmuş olan Türk devletlerinin birbirlerini desteklemesi sonucunda oluşacağını savunmuştur. Türk birliğini ekonomik, kültürel ve siyasi açılardan değerlendiren Elçibey, Türk devletlerinin birbirlerini bu faktörlerde desteklemeleri gerektiğini ve bu birliğe bir bütçe ayrılması gerektiğini dile getirmiştir. Türklerin birliği konusunda Atatürk'ün fikir ve düşünce yapısından etkilenen Elçibey, Osmanlı'dan sonra Sovyetler Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına dikkat çekmiş, Sovyetler Birliği'nin komünizmle yönetildiğinden halka fikir ve düşünce özgürlüğünü vermemesi ve hürriyet kavramından uzak politikalar izlemesi neticesinde yıkıldığını ancak Atatürk'ün kurmuş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını hali hazırda devam ettirdiğini ve şüphesiz uzun yıllar boyunca devam ettireceğini belirtmiştir. Atatürk'ün inşa ettiği fikirleri benimseyerek diğer Türk devletlerinin bu fikirler ışığında kendilerini inşa etmeleri gerektiğini savunmuştur. Türkiye'nin bölgedeki gücünü ve gelişmişlik düzeyini belirterek Azerbaycan'ın bu gelişmişlik düzeyinde olmadığını vurgulamış, diğer Türki Cumhuriyetlerin Türkiye'yi örnek almaları gerektiğini ve Türkiye'nin de Türki Cumhuriyetlere yönünü çevirerek onlara güneş olması gerektiğini belirtmiştir (Özdemir, 2012, s. 71-79).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında başrolü oynayan Atatürk, dönemin şartlarında Sovyetler Birliği ile ılımlı dış politikalar izlese de Türklerin birliğini ve beraberliğini savunan liderler arasındadır. Atatürk'ün düşünce ve fikirleri, hem Türkiye Cumhuriyeti'nin inşasında hem de onun ölümünden sonra devletin politikalarına büyük ölçüde etkili olmuştur. Atatürk, kendi döneminde “milli ve ulusal” yönde bir dış politika izlemiştir (Çelebi, 2010, s. 202-203). Atatürk'ün milliyetçi fikirleri sadece Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan Türkleri değil aynı zamanda başka topraklarda yaşayan Türkleri de kapsamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nde yaptığı bir konuşmasına:

Efendiler; bu dünyayı beşeriyette asgari yüz milyonu mütecaviz nüfustan mürekkep bir Türk milleti azimesi vardır ve bu milletin saha-i arzdeki vüs' ati nisbetinde saha-i tarihte de bir derinliği vardır... En bariz ve en kat'i ve en maddi delail-i tarihiyeye istinaden beyan edebiliriz ki Türkler onbeş asır evvel Asya'nın göbeğinde muazzam devletler teşkil etmiş ve insanlığın her türlü kabiliyetine tecelligah olmuş bir unsurdur... (Çelebi, 2010, s. 203).

Bu konuşmasından da anlaşıldığı üzere Atatürk, sadece Türkiye'de var olan Türkleri değil dışarıda kalmış olan bütün Türk milletini işaret etmektedir. Atatürk'ün Türk dünyasına bakışı öncelikle dil ve kültürel kavramlarla ilişkilidir. Bir başka konuşmasında: “*Türkiye dışında kalmış olan Türklerin kültür meseleleriyle yakından ilgilenilmelidir*” ifadesi, Türkler arasında kültürel bir birliktelik oluşturmak istediğini göstermektedir. Her ne kadar Türkiye o dönemde Rusların baskısı altında olan Türk milletleri ile ilişkiler kuramamış olsa da Atatürk

katıldığı bir davette kendisine “*ideal olarak bize ne bıraktınız?*” sorusuna şöyle bir açıklama yapmıştır:

Düşün bir kere Osmanlı İmparatorluğu ne oldu? Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ne oldu? Dünyayı ürküten Almanya’dan bugün ne kaldı? Demek ki hiçbir şey sürgit değildir: Bugün Sovyet Rusya, dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse kestiremez tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi parçalanabilir. Bugün elinde tuttuğu milletler, avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşır. O zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim, bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, öz kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Atatürk Milletler buna nasıl hazırlanır? sorusuna ise şu şekilde cevap vermiştir: Manevi köprülerini sağlam tutarak! Dil bir köprüdür; İnanç bir köprüdür; Tarih, bir köprüdür. Bugün biz bu kitlelerden dil bakımından, gelenek, görenek, tarih bakımından uzak düşmüşüz. Bizim bulunduğumuz yer mi doğru, onlarınki mi? Bunun hesabını yapmakta fayda yoktur. Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekir. Tarih bağı kurmamız lazım; folklor bağı kurmamız lazım... Bunları kim yapacak? Elbette biz. Nasıl yapacağız? İşte görüyorsunuz dil encümenleri, tarih encümenleri kuruluyor. Dilimizi onların diline yaklaştırmaya böylece birbirimizi daha kolay anlar hale almaya çalışıyoruz. Ortak bir mazi yaratmak peşindeyiz. Bunlar açıktan yapılmaz, adı konularak yapılmaz, bunlar devletlerin ve milletlerin düşünceleridir (Çelebi, 2010, s. 204).

Atatürk bu konuşmasında, Sovyetler Birliği’nin müttefik olduğunu, Sovyetler Birliği’nin idaresindeki Türklerle bu sebepten ötürü yakın ilişkiler kurulamadığını belirtmiş ancak Sovyetler Birliği’nin de bir gün yıkılabileceğini öngörerek o bölgede yaşayan Türklerin yalnız bırakılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Türkiye’nin bu konuda gerekli adımlar atması gerektiği görüşünde olan Atatürk, Sovyetler Birliği’nin yıkılmasını beklemekten öte bu sürece giden yolda beklenilmeden hazırlık yapılması gerektiğini düşünmüştür. Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu’nun kurulması da Atatürk’ün Türk dünyasına gösterdiği önemi ortaya koymaktadır. Türk milletinin ortak değerlerde buluşmasının, öncelikle dil, kültür ve tarih köprülerini inşa ederek olacağını düşünmektedir.

1.2.1. Özal Dönemi

Turgut Özal, Türkiye’nin önde gelen devlet adamlarından biri olmakla beraber aynı zamanda Türk Dünyasına bakış açısıyla da ön plana çıkan bir liderdir. Özal dönemi Türkiye’de 1983-1991 (Başbakanlık) ve 1991-1993 (Cumhurbaşkanlığı) yıllarını kapsamaktadır. Turgut Özal, Başbakanlık yıllarında Türkiye’nin mevcut durumu gözetildiğinde olabildiğince denge politikası ile dış politika ilişkilerini sürdürmüştür. Türkiye’de 1980 askeri darbesinin ardından siyasal islamın ön plana çıktığı görülmüştür ve “Türk-İslam Sentezi” düşüncesiyle dış politikada adımlar atılmıştır (Eren, 2022, s. 4). Turgut Özal, bir yandan ABD ile ilişkileri geliştirmek isterken diğer yandan Türkiye’nin bölgede aktif bir güç olmasını sağlamaya çalışmıştır. 1989-1991 yılları arasında Özal, Türk Dünyası ile ilişkilerini çoğunlukla Moskova

yönetimi üzerinden kurmuştur ancak bununla birlikte bölgedeki ülkelere bireysel temaslarda bulunmaktan tam anlamıyla kaçınmamıştır. Mart 1991’de yanında iş adamlarından oluşan bir heyetle Sovyetler Birliği’ni ziyaret eden Özal, bu ziyaretine Kazakistan ve Azerbaycan’ı da dahil etmiştir. İş adamlarıyla birlikte bölgede Türkiye’nin de katkılarını sunabileceği faaliyetleri konuşmuş ve işbirliği anlaşmaları imzalamıştır. Bu anlaşmalarla birlikte Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında ziyaretler başlamıştır (Kara, 2012, s. 144-145). 1991 yılının Mayıs ayında Kırgızistan Başbakanı Askar Akayev Ankara’yı ziyaret etmiş, Haziran ayında Tacikistan Cumhurbaşkanı Rahman Nabiyeiev İstanbul ziyaretinde bulunmuş ve bu iki ziyaretin akabinde Eylül ayında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Özal’ı ziyaret etmiştir (Eren, 2022, s. 6-7).

Özal kendi döneminde serbest piyasa ekonomisi politikaları ile Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından onları tekrardan ayağa kaldırmayı hedeflemiştir. Türkiye bu bağlamda Türki Cumhuriyetler için “rol model” bir ülke konumunda olmuştur. SSCB’nin dağılmasıyla birlikte bölgede hem Rusya Federasyonu’nun hemde İran’ın etkisini kırmak adına ABD’nin de destekleriyle Türk Cumhuriyetlerine nüfuz edilmiştir (Kara, 2012, s. 174). 22 Aralık 1991 tarihinde Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev Türkiye’yi ziyaret etmiş, Ankara’da “Dostluk ve İşbirliği Anlaşması” imzalanmış ve bu anlaşma Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında yapılan ilk anlaşma metni olarak tarihe geçmiştir. 30-31 Ekim 1992 tarihinde Ankara’da yapılan Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesinde Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında birçok anlaşma yapılmış ve ilişkiler giderek ileri seviyeye taşınmıştır (Eren, 2022, s. 7).

Türki Cumhuriyetler, Özal döneminde Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)’na üye olmuştur. Bu durum Türkiye’nin bölgedeki ekonomik işbirliği ve faaliyetlerine büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Türk Cumhuriyetleri’nin İslam Konferansı Örgütü’ne kabulü de Özal döneminde gerçekleşmiş olup Türkiye bu faaliyette önemli bir rol oynamıştır. Bölgedeki ekonomik faaliyetlerin ileri seviyeye taşınması adına Türk Cumhuriyetlerinin Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’na üye olmaları yine Özal döneminde gerçekleşmiştir (Eren, 2022, s. 7). Özal, dengeli bir dış politika izlediğinden Türkiye’nin zaman zaman Türk Birliği konusunda zayıf kaldığı görülmektedir. Özal’ın Karabağ sorununda başlangıçta İran’a yakın bir politika izlemesi daha sonrasında Azerbaycan’ın tarafında yer alması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Yine de Özal’ın Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikasındaki asıl hedefinin “Turancılık” ile özdeşleşebilecek bir Türk Devleti olduğu görülmektedir. Bu hedefiyle ilgili eşi Semra Özal’ın 17 Nisan 1998 tarihinde Milliyet gazetesine vermiş olduğu bir demeçte konuşması şu şekildedir; “*Dünya politikasındaki projelerinden rahatsızlık*

duyanlar olabilir. Çünkü Turgut Bey'in ABD gibi Türk Cumhuriyetlerini tek bir cumhuriyet altında toplama projesi vardı. Onun üzerine çalışıyordu.” (Eren, 2022, s. 8).

2001 yılında başka bir konuşmasında Semra Özal, Özal'ın Türk Cumhuriyetleri politikasını şu sözlerle ifade etmiştir;

Biz Türki Cumhuriyetlerden yeni dönmüştük. Orada her şeyi hazırlamıştı. İdeali buydu. Bunu hep söylüyordu. Rusya o dönem kötü durumdaydı. Rahmetli bana “Rusya kendini kısa zamanda toparlayıp, buraları tek tek geri alacak. Bütün kaynaklar orada. Ama kendini toparlamadan, biz bunları toplayıp büyük bir Türk devleti kurarsak çok faydası olur. Dünyaya da faydası olur. Rusya'nın Amerika'nın karşısına büyük bir Türk devleti olarak çıkarız (Eren, 2022, s. 8).

Turgut Özal kendi döneminde öncelikli olarak bölgenin ekonomik olarak canlanmasını, Türkiye'nin bu ekonomik faaliyetlerden payına düşeni almasını aynı zamanda Türk Cumhuriyetleri ile yakın ilişkileri devam ettirerek büyük bir Türk Birliği hatta gerekirse bir Türk devleti kurmayı hedeflemiştir (Eren, 2022, s. 8).

1.2.2. Sovyetler Birliği'nin Dağılması ile Başlayan Temaslar

Dünya tarihinde “Soğuk Savaş” olarak adlandırılan dönem, İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1947 yılında başlamış olup o dönemin başrollerinden biri olan SSCB'nin 1991 yılında dağılmasıyla birlikte son bulmuştur. Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan gibi Türk devletleri SSCB yıkılıp bağımsızlıklarını kazanana kadar SSCB'nin hükmü altında yaşamışlardır. SSCB, yapısı gereği otoriter bir devlet olduğundan bünyesinde bulundurduğu Türki Cumhuriyetlerin dış dünyaya ilişkilerine Moskova yönetiminin denetimi doğrultusunda izin vermiştir. Bu durum ise Türk birliğinin oluşmasındaki en büyük engel olmuştur. 1985 yılında SSCB'nin devlet başkanı olan Mihail Gorbaçov, ülkenin kötü gidişatına son vermek için birkaç politika değişikliğine gitse de bu politikalar devletin yıkılmasına engel olamamış ve 1991 yılında Minsk'te gerçekleştirilen toplantıda Sovyetler Birliği'nin dağıldığı dünyaya ilan edilmiştir (Erdoğan & Çolakoğlu, 1997, s. 702-703).

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve bünyesinde barındırdığı birçok Türki Cumhuriyetin bağımsızlığına giden süreç hem dünyada hem de Türkiye'de büyük bir şaşkınlıkla karşılanmış, özellikle Türkiye bu olaya hazırlıksız yakalanmıştır. İlk olarak Azerbaycan'ın 30 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmesini sırasıyla 31 Ağustos'ta Kırgızistan ve Özbekistan, 27 Ekim'de Türkmenistan ve 16 Aralık'da Kazakistan takip etmiştir (Yılmaz, 2021, s. 260). Türki Cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan etmesiyle birlikte Türk dış politikası da bu doğrultuda şekillenmeye başlamıştır. Şiddetli geçen bir savaş neticesinde İran ve Irak'ın zayıf düşmesi, Rusya'nın kendi ekonomik ve siyasi sorunlarıyla uğraşması gibi durumları lehine çevirmek isteyen Türkiye, öncelikli olarak bölgedeki hakimiyetini güçlendirmek adına Türki

Cumhuriyetlerle yakın siyasi ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. Batı ise, Türki Cumhuriyetlerdeki doğalgaz, petrol, hammadde gibi zenginliklerin ve serbest pazar imkanının fazla olması nedeniyle Türkiye'nin bu devletler ile Batı ülkeleri arasında köprü ülke vazifesini göreceğini bildiğinden Türkiye'nin Türki Cumhuriyetlerle iyi ilişkiler kurmasını desteklemiştir (Erdoğan & Çolakoğlu, 1997, s. 704-705).

Türkiye ile Türki Cumhuriyetler arasında kurulan ilişkilerde Azerbaycan'ın oldukça önemli bir yeri vardır. Azerbaycan'ın hem konumu gereği diğer Türk devletlerine kıyasla Türkiye'ye daha yakın olması hem de konuşulan dilin İstanbul Türkçesi'ne benzerliği, Ankara ile Bakü arasındaki iletişimlerle beraber aynı zamanda iki ülke halkının iletişimini de kolaylaştırmıştır. Türkiye aynı zamanda Azerbaycan'ı ilk tanıyan devlettir (Zaman & Gündoğdu, 2023, s. 208). Azerbaycan halkı ile ortak kültür birliğinin oluşu, çıkarların çatışmaması iki devleti birbirine daha çok yaklaştırmış, aynı zamandada Türkiye'nin Orta Asya'daki diğer Türk devletlerine ulaşmasını da kolaylaştırmıştır. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan ile ilk diplomatik ilişkiler 14 Ocak 1992 tarihinde kurulmuş ve Türkiye'nin Bakü'deki Başkonsolosluğu Büyükelçiliğe yükseltilmiştir.

Türkiye Azerbaycan'da olduğu gibi Türkmenistan'ın da bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuş ve Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından tanınması için büyük oranda çaba sarf etmiştir. Aralık 1991'de Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov tarafından Türkiye'ye gerçekleştirilen resmi ziyarette Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ilişkilerin olumlu yönde ilerlemesine zemin hazırlamıştır (Erdoğan & Çolakoğlu, 1997, s. 705).

Kazakistan'ın Türkiye ile kurmuş olduğu ilişkiler Ekim 1990 tarihinde başlamıştır. Mart 1991'de Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından Kazakistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirilmiş ve bu ziyarete Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından Eylül 1991'de karşılık verilmiştir. 16 Aralık 1991'de Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ikili ilişkileri resmi bir hale getirmiştir (Yüce, 2022, s. 37).

Türkiye ile Özbekistan arasındaki ikili ilişkiler de diğer Türki Cumhuriyetlerde olduğu gibi hızlı bir şekilde gerçekleşmiş ve Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov Aralık 1991'de Türkiye'ye resmi ziyaretini yapmıştır. İkili ilişkilerin olumlu başlangıcında etkili olan bu ziyaret aynı zamanda devamındaki sürecin dayanışma ve işbirliği içerisinde oluşunu da büyük oranda etkilemiştir. Şubat 1992'de Türkiye Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin tarafından Özbekistan'a bir ziyaret gerçekleştirilmiş, bu ziyaret neticesinde de Özbekistan ile Türkiye arasında bir protokol imzalanmıştır. İmzalanan bu protokolle beraber Türkiye'nin uluslararası arenada Özbekistan'ı temsil etmesi kararlaştırılmıştır. İkili ilişkiler Kerimov'un muhalifi olan

Muhammet Salih'in çalışmalarını Türkiye'de yürütmesi ile bir dönemde olsa sekteye uğramıştır. Öyle ki Özbekistan, Ankara büyükelçisini geri çağırmış, Özbekistan'daki tüm Türk okullarını kapatmış ve yine Türkiye'de okumakta olan zbek ğrencileri geri çağırmıştır (Erdoğan & olakoğlu, 2015, s. 706).

Kırgızistan ile Türkiye arasındaki ikili ilişkilerde Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in Aralık 1991'de Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaret önemli bir yer tutmaktadır. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında "Ekonomik ve Ticari İş Birliği'ne Dair Anlaşma" imzalanmıştır. Aynı ziyarette imzalanan bir diğer anlaşma iki ülke arasında Dostluk ve İş Birliği anlaşması olmuştur. Akayev'in yapmış olduğu ziyarette Türk-Kırgız İş Konseyi'nin kurulması da karara bağlanmıştır (Yüce, 2022, s. 36-37).

Türkiye'nin SSCB'nin dağılmasının ardından Türki Cumhuriyetler ile ikili ilişkilerine oldukça hızlı bir şekilde başlaması, dil, kültür, tarih açısından özü bir olan kardeşleriyle olumlu yönde ikili ilişkiler kurması, sosyalist bir rejimden çıkan Türki Cumhuriyetlere uluslararası arenada öncülük etmesi ve model bir devlet olması, ilerde kurulacak olan Türk Devletleri Teşkilatı'nın zeminini büyük oranda hazırlamıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Türk Dünyasını etkileyen yeni bir konjonktür oluşmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'da kurmuş olduğu hakimiyeti halefi olan Rusya devam ettirmek istese de Türki Cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını kazanmaları bu hakimiyetin gerçekleşmesinin önünde büyük bir engel olmuştur. Öte yandan Amerika Birleşik Devletleri ile birlikte NATO ittifakında yer alan Türkiye ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasını fırsat bilerek Türki Cumhuriyetler ile ilişkilerini hızlı bir şekilde kurma yolunda önemli adımlar atmıştır. Soğuk Savaş döneminin iki aktrnden birinin dağılmış olması Amerika'nın Orta Asya politikalarını güncellemesine yol açmıştır. Rusya'nın Orta Asya'da güçlenmesini istemeyen Amerika, bölgede yer alan Türki Cumhuriyetler ile Türkiye'nin olumlu yönde ilişkiler kurmalarını desteklemiştir. Türk Birliği'nin kurulması için Türkiye, Türki Cumhuriyetler ile birçok kez temaslar kurarak ilişkileri ilerletme yönünde çalışmalar yapmıştır.

1.3. KURULUş DÖNEMİ ZİRVELERİ

Türkiye ile Türki Cumhuriyetler arasındaki ilişkilerin "zirve" niteliği taşıyan başlangıcı, 1992 yılında Turgut zal'ın ev sahipliğini yapmış olduğu Ankara Bildirisi'nin yayımlanması ile başlamıştır. 1992 yılında yapılan bu zirveye Türk Dünyası liderlerinden Ebulfey Elçibey (Azerbaycan), Nursultan Nazarbayev (Kazakistan), İşlam Kerimov (Özbekistan), Askar Akayev (Kırgızistan) ve Saparmurad Niyazov (Türkmenistan) katılmışlardır. Üst düzey katılımın sağlanmış olduğu Türk Dünyası'nın ilk zirvesinde, işbirliği alanları, dünyadaki yeni

düzeninin ekonomisine adapte olma, ortak yatırımlar ve ekonomik işbirliği gibi konular ele alınmıştır. Ankara zirvesi, Türk Dünyası'nın geleceği üzerine Türk Devletlerinin bir araya gelerek atmış olduğu ilk ciddi adım olmuştur. Türk Devletleri arasındaki ilişkileri geliştirmek adına atılmış olan bu somut adımı sırasıyla; “1994-İstanbul, 1995-Bişkek, 1996-Taşkent, 1998-Astana, 2000-Bakü, 2001-İstanbul, 2006-Antalya, 2009-Nahçıvan, 2010-İstanbul” zirveleri takip etmiştir (Akçapa, 2023, s. 477). Zirveler Diplomasisindeki bu 10 zirvenin 5 tanesine Türkiye'nin ev sahipliği yapmış olması Türkiye'nin Türk Dünyası açısından önemini gösterir niteliktedir. Diğer Türk devletlerinin bağımsızlıklarını Türkiye'den sonra kazanmış olmaları da Türkiye'nin Türk Dünyası'na öncülük etmesinde etkili olan bir diğer unsur olmuş ve diğer Türk devletleri Türkiye'nin öncülüğüne güvenmişlerdir.

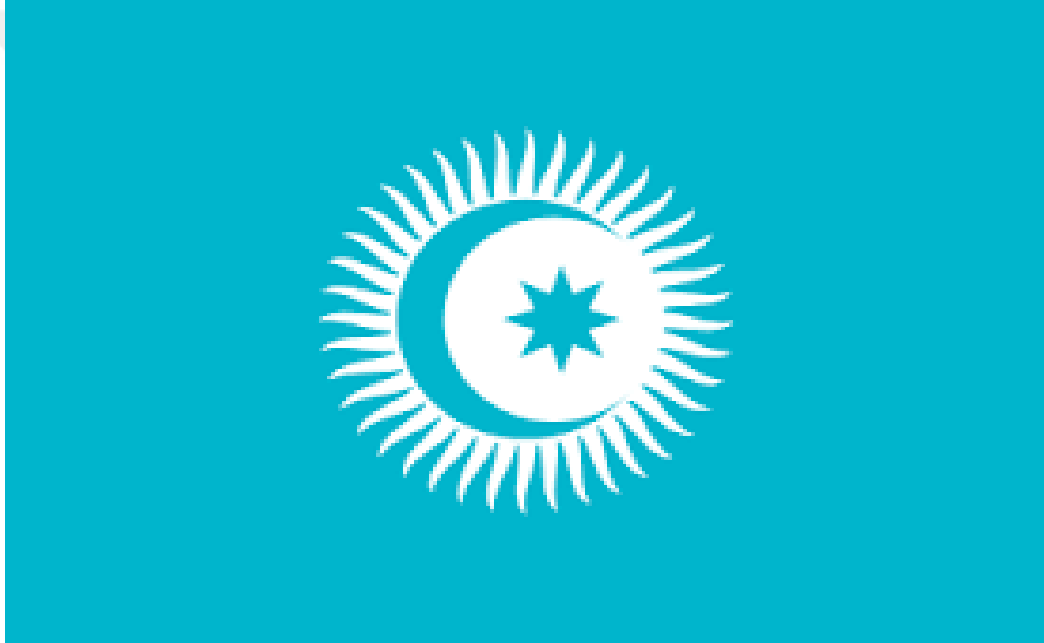
1.3.1. Konsey Dönemi Zirveleri

2009 yılında Azerbaycan'ın Nahçıvan şehrinde düzenlenen zirve, zirvede alınan kararlar doğrultusunda zirveler diplomasisinde ayrı bir önem taşımaktadır. İlk kez bu zirvede uluslararası bir örgüt yapısından bahsedilmiştir. 1994 yılındaki Ankara zirvesi ile başlamış olan süreç Nahçıvan zirvesi ile birlikte olgunluk kazanmıştır. Nahçıvan zirvesinde alınan karara göre örgütün resmi adı Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (TDKÜİK) olarak düzenlenmiştir. Konseyin temel amacı, konseye üye olan ülkeler arasında iyi komşuluk ilişkilerini korumak, dostluğu ve karşılıklı güveni sağlamaktır (Aydilek, 2022, s. 720). Konseyin diğer amaçları arasında ise dış politika konularında ortak hareket edilmesini sağlamak, terörizm gibi konularda uluslararası alanda ortak hareket edilmesini sağlamak, konseye üye olan ülkelerin refahını ve konseyin ekonomik refahını sağlamak, ortak çıkarların olduğu konularda konsey ülkelerinin ortak hareket etmesini sağlamak, konseye üye olan ülkeler arasında teknoloji ve spor gibi faaliyetlerde etkileşimleri genişletmek gibi faaliyetler yer almaktadır. 15-16 Eylül 2010 tarihinde Türkiye'nin ev sahipliğinde düzenlenen İstanbul zirvesine Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Roza Otunbayeva ve Türkmenistan Halk Konseyi Başkanı Gurbanguli Berdimuhamedov katılım göstermiş ve Türk Konseyi'nin kuruluşu resmi olarak bu zirvede ilan edilmiştir. 1992 yılından itibaren düzenlenen zirveler ise Türk Konseyi Zirveleri olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Akçapa, 2023, s. 478).

2010 yılında düzenlenen İstanbul zirvesinde Türk Konseyi'nin resmen ilan edilmesinin ardından Türk Konseyi'nin ilk zirvesi Kazakistan'ın ev sahipliğinde Almatı'da yapılmıştır. Zirve “Ekonomik ve Ticari İşbirliği” teması ile düzenlendiğinden ekonomik konular ön planda yer almıştır. Türk Dünyası'nın ekonomik ve ticari hareketliliğini canlandırmak amacıyla “Türk Dili Konuşan Ülkeler Ortak İş Konseyi'nin” kurulmasına ilişkin bir sözleşme imzalanmıştır.

Bu konseyin kuruluş amacı, Türk Dünyası'nın ekonomik işbirliklerini oluşturmak, ticari ve ekonomik faaliyetlere teşvik etmek ve Türk Konseyi'nin ortak ticari çıkarlarının korunması yer almaktadır. Almatı zirvesinin önemi, yapılan anlaşmalarla birlikte Türk Konseyi'nin daha kurumsal bir yapıya dönüşümünün sağlanmış olması ve Türk Konseyi'nin isim değişikliği sonrasında yapılmış olan ilk zirve olmasıdır (Akçapa, 2023, s. 478).

Türk Konseyi'nin 2. Zirvesi Kırgızistan'ın başkenti olan Bışkek kentinde “Eğitim, Bilim ve Kültürel İşbirliği” temasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu zirvede kültür faaliyetlerinin geliştirilmesi için “Türk Kültür ve Miras Vakfı'nın” kurulmasına karar verilmiş, Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı'nın kurumsal yapısının güçlendirilmesi için kararlar alınmıştır. Bışkek zirvesini önemli kılan bir diğer husus ise Türk Konseyi'nin kurumsallaşmasının geliştirilmesi bağlamında Türk Konseyi'nin bayrağının resmi olarak kabul edilmesi olmuştur.

Şekil 1: Türk Devletleri Teşkilatı Bayrağı (Turkicstates, 2025)

Türk Cumhuriyetlerinin bayraklarındaki sembolleri içerisinde bulunduran bu bayrak Türk Konseyi'nin birliğini ve beraberliğini gösteren bir sembol olmuştur. Bayrağın içerisindeki semboller Azerbaycan Cumhuriyeti bayrağının yıldızını, Kazakistan Cumhuriyeti bayrağının mavi rengini, Kırgız Cumhuriyeti bayrağının güneşini ve Türkiye Cumhuriyeti bayrağının hilalini temsil etmektedir.

Türk Konseyi'nin 3. zirvesi Azerbaycan'ın Gebele kentinde “Ulaştırma” teması ile gerçekleştirilmiştir. Ulaştırma konusu Türk Konseyi'ne üye olan ülkelerin Avrasya'da önemli bir jeopolitik konuma sahip olmaları nedeniyle son derece önemli bir konudur. Türk Konseyi'nin 4. zirvesi ise Türkiye'nin ev sahipliğinde 5 Haziran 2014 tarihinde Bodrum'da gerçekleştirilmiştir. Zirvede ekonomi, enerji ve güvenlik konuları ele alınmıştır. Özellikle

güvenlik konusunda Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Karabağ sorununa değinilmiş ve bu sorunda Azerbaycan'ın desteklenmesi kararı alınmıştır. Turizm ekonomisi üzerine kararların da alındığı zirvenin Bodrum gibi turizmin önde gelen kentlerinden birinde yapılmış olması zirvenin önemini ortaya koymuştur.

Türk Konseyi'nin 5. zirvesi Nazarbayev'in ev sahipliğinde Kazakistan'ın başkenti Astana'da "Medya ve Enformasyon İşbirliği" teması ile toplanmıştır. Bu zirvede medya sektöründeki işbirliği konuları ele alınmış ve "Uluslararası Türk Televizyon" adında bir televizyon kanalının kurulması kararı alınmıştır. Türk Konseyi'nin 6. zirvesi Kırgızistan'ın Çolpan Ata kentinde "Gençlik ve Ulusal Sporlar" temasıyla toplanmıştır. Zirve'de en önemli gelişme Macaristan'a gözlemci üye statüsünün verilmesi ve Macaristan adına Viktor Urban'ın zirveye katılması olmuştur. Macaristan'a gözlemci üye statüsünün verilmesi aynı zamanda Türk Dili Konuşan Ülkeler'in entegrasyonu açısından da önemli bir gelişmedir. Zirvede gençlik ve spor faaliyetlerinde işbirliği konuları da masaya yatırılmıştır.

Türk Konseyi'nin 7. zirvesi Azerbaycan'ın başkenti olan Bakü'de 15 Ekim 2019 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Zirve Nahçıvan Antlaşması'nın 10. yılı olması nedeniyle de ayrı bir önem taşımaktadır. Ayrıca Özbekistan resmi olarak Türk Konseyi'ne katılmıştır. Türk Konseyi'nin dünyaya entegrasyonu bağlamında Özbekistan'ın Konsey'e katılımı aynı zamanda Türk Birliği açısından da son derece önemli bir gelişmedir. 10 Nisan 2020 tarihinde Türk Konseyi ilk kez olağanüstü ve çevrimiçi olarak toplanmıştır. Toplantı COVID-19'la mücadele gündemiyle gerçekleştirilmiştir. Türk Konseyi'nin uluslararası bir sorun olan COVID-19'la uluslararası bir örgüt olarak mücadele etmesi Türk Konseyi'nin uluslararası anlamdaki imajını olumlu yönde etkilemiştir. 31 Mart 2021 tarihinde çevrimiçi ve gayriresmi olan bir zirve daha gerçekleştirilmiş ve bu zirvede Türkistan kenti Türk Dünyasının manevi başkenti olarak kabul edilmiştir (Akçapa, 2023, s. 482).

1.3.2. Teşkilat Dönemi Zirveler

12 Kasım 2021'de Türkiye'nin ev sahipliğinde İstanbul'da gerçekleştirilen İstanbul zirvesinde Türk Konseyi adına önemli birçok karar alınmıştır. "Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Kentler" başlığıyla toplanılan zirveye Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan başkanlık etmiş ve Gurbangulu Berdimuhamedov (Türkmenistan), Şevket Mirziyoyev (Özbekistan), Sadır Caparov (Kırgızistan), Comart Tokayev (Kazakistan), İlham Aliyev (Azerbaycan) katılım göstermişlerdir. Zirvede ayrıca Viktor Urban (Macaristan) ve konseyin genel sekreteri Bağdat Amrayev'de yer almıştır. Türkmenistan'ın gözlemci üye olarak konseye katılması Türk Dünyası'nın güçlenmesi adına önemli bir gelişme olmuştur. Zirvede alınan diğer kararlar ise Türk Konseyi adıyla faaliyetlerine devam eden örgütün Türk Devletleri Teşkilatı

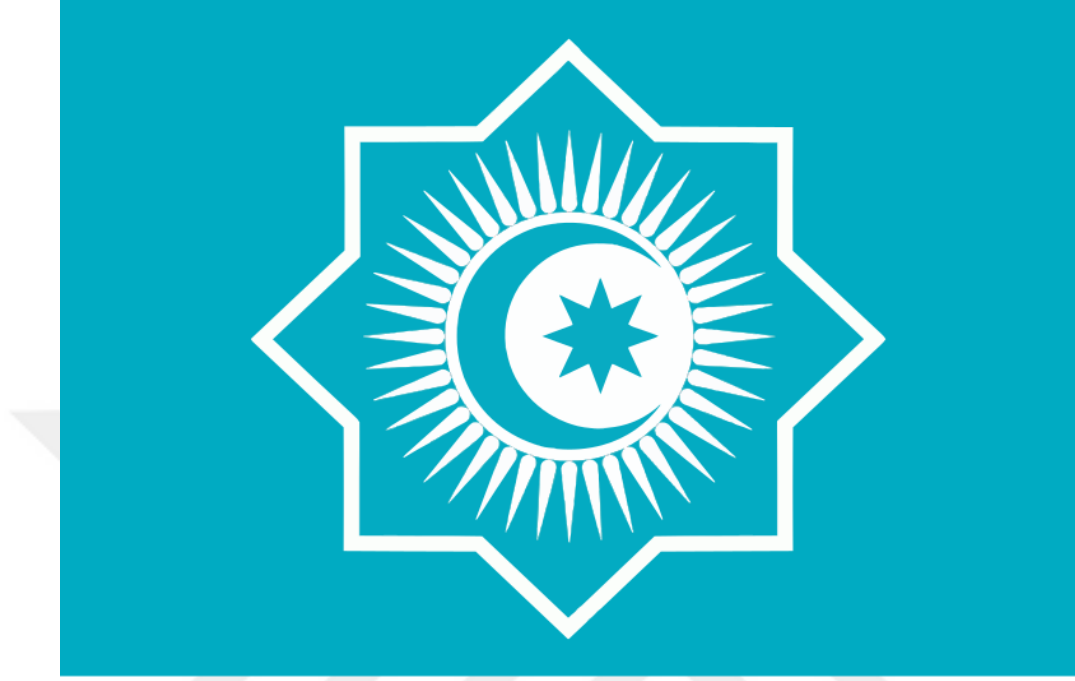
adıyla adlandırılması, Türk Yatırım Fonu'nun kurulması, Türk Dünyası 2040 Vizyon belgesinin onaylanması, Karabağ zaferinden dolayı Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'e nişan takdimi ve Teşkilat Başkanlığının Azerbaycan'dan Türkiye'ye devredilmesi şeklinde olmuştur (Turkicstates, 2025).

Özbekistan'ın Türk Devletleri Teşkilatı'na üyeliğinin ardından 11 Kasım 2022 tarihinde Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in ev sahipliğinde Semerkant zirvesi gerçekleştirilmiştir. "Türk Medeniyeti için Yeni Dönem: Ortak Kalkınma ve Refaha Doğru" başlığında toplanılan zirvede 2040 Vizyon belgesine bağlı kalınacağına dair karar alınmıştır. Zirvede alınan bir diğer önemli karar ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nin gözlemci üye olarak teşkilata kabul edilmesidir. Semerkant zirvesinde imzalanan Semerkant Bildirisinde güvenlik ve dış politika üzerine de son derece önemli kararlar alınmıştır. Azerbaycan-Ermenistan savaşının akabinde özgürlüklerine kavuşan Azerbaycan topraklarına destek mesajları yayımlanmıştır. Türk Devletleri Teşkilatına üye olan devletlerin sınırları dışında yaşayan Türklerinde kimliklerinin korunması konusuna da yer verilmiştir (Turkicstates, 2025). Teşkilata üye olan ülkelerin Milli Güvenlik Kurulu Başkanları'nın kendi aralarında gerçekleştirdikleri toplantıların devamlılığın sağlanması üzerine alınan kararlar beraber Türk Devletleri Teşkilatı'nın güvenlik konusunda son derece önemli adımlar atması Teşkilatın bir güvenlik örgütü niteliği taşımaya başladığına işaret etmektedir.

Türk Devletleri Teşkilatı'nın 10. Zirvesi 3 Kasım 2023 tarihinde Kazakistan'ın başkenti Astana'da düzenlenmiştir. Zirveye İlham Aliyev, Sadyr Japarov, Recep Tayyip Erdoğan, Şevket Mirziyoyev, Gurbanguly Berdimuhamedov, Viktor Orban ve Teşkilatın Genel Sekreteri Kubanışbek Ömüraliyev katılmıştır. "Türk Devri" başlığında toplanan zirvede Türk Devletleri Teşkilatı Onuncu Zirvesi Bildirisi ile Astana Senedi imzalanmıştır. Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'e Türk Dünyası Ali Nişanı takdim edilmiş, 6 Şubat'ta Türkiye'de yaşanan depremler nedeni ile 6 Şubat tarihi "Türk Dünyası Afetzedeleri Anma ve Dayanışma Günü" olarak kabul edilmiş, Astana'nın 2024 "Türk Dünyası Finans Merkezi" olması ve takriben 2025'de İstanbul'un "Türk Dünyası Finans Merkezi" olması kararlaştırılmıştır. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) gözlemci üye statüsü verilmiştir. Astana Zirvesinde ek olarak Türk Devletleri Teşkilatı'nın yeni bayrağının kullanılması kararı da alınmıştır (Turkicstates, 2025).

Türk Devletleri Teşkilatı'nın Onbirinci Zirvesi Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov'un ev sahipliğinde 6 Kasım 2024 tarihinde Bişkek'te düzenlenmiştir. Zirveye İlham Aliyev, Cömert Tokayev, Recep Tayyip Erdoğan, Şevket Mirziyoyev, Viktor Urban, Ersin Tatar katılmıştır. Zirve "Türk Dünyasının Güçlendirilmesi: Ekonomik Entegrasyon, Sürdürülebilir Kalkınma, Dijital Gelecek ve Herkes için Güvenlik" temasıyla toplanmış olup

zirvede, Sürdürülebilir Bir Gelecek için Türk Yeşil Vizyon belgesinin kabul edilmesi, Bişkek'in 2025 yılı Türk Dünyasının Dijital Başkenti olması, Türk Dünyası Şartı, Macaristan Başbakanı Viktor Urban'a "Türk Dünyası Ali Nişanı" takdimi, Türk Devletleri Teşkilatı'nın yeni bayrağının kabulü kararları alınmıştır (Turkicstates, 2025).

Şekil 2: Türk Devletleri Teşkilatı Yeni Bayrağı (Turkicstates, 2025)

1.4. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATININ ÖNEMİ VE İŞBİRLİĞİ ALANLARI

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarına kavuşan Türki Cumhuriyetler ile ilişkilerini geliştirmek adına dış politikasını revize etmiş ve Türki Cumhuriyetler ile temaslara başlamıştır. Türkiye'nin Türki Cumhuriyetlere göre daha olgun ve tecrübeli bir devlet yapısının olması Türk Birliği'nin oluşmasında Türkiye'nin öncü devlet olmasını sağlamıştır. Türkiye, tarihi, jeopolitik konumu, bölgedeki aktif ve en güçlü ülkelerden biri olması, Türk Dünyasına bakış açısı ile diğer Türk Devletleri'nin sevgisini ve saygısını kazanmıştır.

1.4.1. Siyasi ve Askeri İşbirliği

Türkiye, Asya'yı Avrupa'ya bağlamasının verdiği jeopolitik konumunun önemiyle, BM, NATO gibi uluslararası örgütlerde saygın bir ülke olmasıyla ve askeri gücünün dünyada sayılı olmasıyla bu örgütlerde saygın bir ülke konumundadır. Bölgesel gücü de göz önüne alındığında Türk Devletleri Teşkilatı'nın önde gelen ülkesidir. Türk Birliğinin oluşumunda bayrak taşıyıcı konumunu günümüzde de Birliğin faaliyetlerinde koruyan Türkiye, Türk Devletleri Teşkilatı'nın üye ülkeleriyle ikili ilişkilerine son derece önem vermektedir. Yeraltı kaynakları

konusunda ithal kaynak sağlama gibi olumsuz yönleri olsa da Türkiye güncel konjonktürde dünyadaki birçok siyasi durumda aktif rol oynamaktadır (Aydilek, 2022, s. 721).

Dünyada özellikle son yıllarda birçok bölgede çatışmalar yaşanmaktadır. Bunlardan birisi de yakın tarihte gerçekleşmiş olan Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan Karabağ sorunudur. Türkiye bu çatışmada bütün desteğiyle Azerbaycan'ın yanında yer almıştır. Türk Devletleri Teşkilatı'nın üyelerinden olan Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dış siyasette ortak birliktelik Teşkilatın birlikteliğini de vurgular nitelikte olmuştur. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Karabağ sorununda Türk Devletleri Teşkilatı'nın üye ülkelerinin Azerbaycan'a verdiği destek Teşkilatın aynı zamanda gerektiğinde bir güvenlik örgütüne dönüştüğünü de göstermiştir.

Türk Devletleri Teşkilatı'nın üye ülkeleri, dünya haritasında oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır ve üye olan her bir ülkenin konumu oldukça önemlidir. Jeopolitik konumun siyasi olaylardaki etkinliği göz önünde bulundurulduğunda Teşkilat'ın siyasi potansiyeli her ne kadar oldukça ileri seviyede olsa da bazı siyasi olaylarda yetersiz kaldığı durumlarda gözlemlenmiştir. Örneğin Doğu Türkistan'da Çin'in bölgedeki hakimiyeti ve baskılarına karşın Teşkilat'tan belirli kınama söylemleri dışında aktif olarak bir faaliyet yaşanmamıştır. Bu durum güncel konjonktür göz önünde bulundurulduğunda Teşkilat'ın denge politikası izlediğini gösterir niteliktedir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın üye ülkelerinden olan Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan gibi ülkelerin kısa bir dönem de olsa Sovyetler Birliği etkisi altında yaşamış olmaları bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra da toparlanma süreçlerinde kısa bir dönem etkili olmuştur. Türkiye, 1991 sonrasında izlemiş olduğu dış politikayla bu ülkelerin bir an önce toparlanmalarına destek vermiştir. Teşkilat'ın son 30 yılı göz önüne alındığında toparlanma süreçleri, yeniden oluşum ve birlik süreçleriyle geçmiştir. Özellikle 2020 yılından itibaren Türk Devletleri Teşkilatı'nın aktif olarak dünya siyasetine katılması Teşkilat'ın potansiyelinin farkında olduğunu göstermektedir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın kuruluş dönemlerinde “derleyen, toparlayan ve yol gösteren” ülke konumunda olan Türkiye, güncel siyasette Teşkilat'ın tartışmasız olarak en önde gelen ülkesi konumunda yer almaktadır.

Türk Devletleri Teşkilatı'nın düzenlemiş olduğu zirvelerde imzalanan hemen hemen her bildiride Teşkilat'ın üye ülkelerinin dış siyasette ortak hareket edeceği vurgusu yapılmaktadır. Bölgede Rusya'nın, İran'ın ve Çin'in hakim olma isteğine yönelik tehditlerine karşı birlikteliğin oluşması ve devamlı olarak vurgulanması Türk Devletleri Teşkilatı'nın bölgedeki hakimiyetini ve bu hakimiyetin oluşmasındaki işbirliklerini göstermektedir.

1.4.2. Ekonomik İşbirliği

Uluslararası örgütlerin işbirlikleri incelendiğinde akla gelen bir diğer işbirliği alanı ise ekonomik işbirlikleri ve ekonomik potansiyeldir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın üye ülkelerinin birçoğu Orta Asya bölgesinde yer almaktadır. Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan ülkelerin yeraltı kaynakları, petrol, doğalgaz ve madenler açısından zengin oldukları görülmektedir. Bu kaynakların zenginliği göz önünde bulundurulduğunda Türk Devletleri Teşkilatı için büyük bir ekonomik potansiyel ortaya çıkmaktadır. 2021 yılı verilerine göre Türk Devletleri Teşkilatı'nın üye ülkelerinin dış ticaret hacmi 720 milyar dolar seviyesinde gözlemlenmiştir. Teşkilat'ın kendi aralarındaki ticaret hacmi ise 14 milyar dolar olarak tespit edilmiştir (Akçapa, 2023, s. 487). Bu istatistikler Teşkilat'ın kendi içerisindeki ekonomik potansiyelin ulaşamadığını göstermektedir. Türk Devletleri Teşkilatı ayrıca bünyesinde gözlemci statüsünde Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO)'nü bulundurmaktadır. Uluslararası ekonomi örgütler ile de işbirliği yapılması Teşkilat'ın ekonomik gücünü arttırmaya yönelik hamleler arasındadır. 11 Kasım 2022'de düzenlenen Semerkant zirvesinde alınan karar ile bir yatırım fonu kurulması da Teşkilat'ın yeni ekonomi projelerine katkı sağlanmasına, Teşkilat'a üye olan ülkelerin ticaretlerindeki hareketliliğin artmasına ve Teşkilat'ın ekonomik potansiyelinin büyümesine olumlu yönde etki eden bir faktörlerdir.

Rusya, Çin ve Hindistan gibi küresel güçlerin Orta Asya'da ekonomik faaliyetleri büyük değerlere ulaşmıştır. 2020 verilerine göre Rusya'nın bölgedeki ekonomik hacmi 28,492,959 milyar dolar, Çin'in ekonomik hacmi 38,555,171 milyar dolar ve Hindistan'ın ekonomik hacmi 1,917,519 milyar dolardır. Orta Asya ülkelerinin doğal kaynak ve pazar zenginliği sayesinde bölge küresel çapta güç sahibi olan ülkelerin bir hayli dikkatini çekmektedir (Çınar ve Uzun, 2023, s. 146).

Türk Devletleri Teşkilatı'nın yayınlamış olduğu 2024 Ocak-Haziran Ekonomik Durum tablosu aşağıda verilmiştir.

Tablo 1: Türk Devletleri Teşkilatı Ekonomik Durumu: Ocak-Haziran 2024 (Turkicstates, 2024)

ÜLKE	GSYİH (Milyon \$)
Azerbaycan	35.012.0
Kazakistan	109.993.73
Kırgızistan	6.305
Türkiye	594.885.4
Özbekistan	45.147.0
Macaristan (Gözlemci Üye)	104.561

KKTC (Gözlemci Üye)	4.453.8
Toplam	900.4

Azerbaycan'ın gayri safi yurt içi hasılası 35 Milyon 12 Bin dolardır. Kazakistan'ın gayri safi yurt içi hasılası 109 milyon 993 bin 73 dolardır. Kırgızistan'ın gayri safi yurt içi hasılası 6 milyon 305 bin dolardır. Türkiye'nin gayri safi yurt içi hasılası 594 milyon 885 bin 400 dolardır. Özbekistan'ın gayri safi yurt içi hasılası 45 milyon 147 bin dolardır. Gözlemci üye olan Macaristan'ın gayri safi yurt içi hasılası 104 milyon 561 bin dolardır. Gözlemci üye olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nin gayri safi yurt içi hasılası 4 milyon 453 bin 800 dolardır. Toplam gayri safi yurt içi hasıla 900 milyon 400 bin dolara tekabül etmektedir. Tabloya göre Türk Devletleri Teşkilatı'nın üye ülkeleri her geçen yıl ekonomik durumlarını olumlu yönde ilerletmekte, aynı zamanda Teşkilat'ın ekonomik potansiyeli ise yine her geçen yıl artmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HÜKÜMET SİSTEMLERİ

Hükümet sistemi kavramı, devletin hukuki ve idari anlamda üç işlevi olan yasama, yürütme ve yargı erklerine bağlı olarak ortaya çıkmakla birlikte bu erklerin hangi organlar tarafından nasıl kullanılacağını ve birbirlerini arasındaki ilişkinin nasıl düzenleneceğini ifade etmektedir (Hekimoğlu, 2009, s. 5-6). Hükümet sistemi kavramı, devletin içerisinde yer alan kuvvetlerin düzenlenmesi ve dağılması ile ilgili uygulanan kurallar ve kurumlar sistemi olarak açıklanabilir (Haşimoğlu, 2023, s. 32).

Hükümet sistemleri temelde kuvvetler ayrılığı veya kuvvetler birliği kavramlarıyla oluşmaktadır. Yetkilerin tek bir elde toplanmasına karşıt olarak ortaya çıkan ve aynı zamanda modern anayasacılık hareketlerinin temelini oluşturan kuvvetler ayrılığı kavramı, yetkileri ve görevleri paylaşırma yoluyla bir sınırlama mekanizması ortaya koymaktadır (Turhan, 1995, s. 115). Bu sınırlama mekanizması devlet iktidarının farklı organlar arasında paylaştırılmasını ifade etmektedir. Bu organlar ise yasama, yürütme ve yargı olarak adlandırılmıştır (Özbudun, 2014, s. 38). Tarihte kuvvetler ayrılığı teorisini ilk ortaya atan düşünür Aristoteles olmuştur. Aristoteles devletin görevlerini üçe ayırarak her görevin bir organa verilmesi gerektiğini belirtmiştir (Ağaoğulları, 2002, s. 355). Aristoteles'e göre devletin görüşme ve danışma makamını yasama fonksiyonu, yönetim makamını yürütme fonksiyonu, adalet makamını ise yargı fonksiyonu oluşturmalıdır (Akipek, 1952, s. 168).

Kuvvet ayrılığını savunan bir diğer düşünür ise John Locke olmuştur. Locke, ortaya koyduğu fikirlerde toplumu meydana getiren insanların aralarında yaptıkları bir sözleşme ile anlaşmazlıkları çözümleyerek ortadan kaldıracak, suçluları cezalandıracak bir otoritenin kurulabileceği siyasal bir toplum yapısı yarattıklarını belirtmiştir. Ortaya çıkan bu siyasi otoritenin sınırlandırılması gerektiğini savunan Locke, bu düşüncesini kuvvetler ayrılığına dayandırmış ve bunu da doğa durumu ve doğal hukuk kavramları üzerine inşa etmiştir (Jenkins, 2011, s. 546-547). John Locke 1690 yılında “Hükümet Üzerine Bir İnceleme” isimli eserinde kendine özgü kuvvetler ayrılığı teorisinden bahsetmiştir (Locke, 1940; Akt. Duvar, 2019, s. 39). Locke, “Hükümet Üzerine İkinci İnceleme” adlı eserinde devletin yönetiminde olması gereken temel üç erkten bahsederken bu erkleri ise yasama, yürütme ve federatif iktidar olarak belirtmiştir (Haşimoğlu, 2023, s. 18).

Modern siyaset biliminin kurucusu olan Montesquieu, kuvvetler ayrılığı teorisini modern anlamıyla tanımlayan ilk kişi olmuştur (Turhan, 1993, s. 4). Montesquieu'nun düşüncesine göre her devlette yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç türden kuvvet vardır.

Yasa koyma ve kaldırma işlevlerini elinde bulunduran yasama erki, devletler hukuku ile ilgili olan şeyleri uygulayan yürütme erki, medeni hukuk ile ilgili olan şeyleri uygulayan ise yargı erkidir (Montesquieu, 2017, s. 203).

Kuvvetler birliği kavramı modern anlamda yasama, yürütme ve yargı erklerinin tek bir elde toplanmasıdır. Kuvvetler birliğinin en önemli savunucuları arasında toplum sözleşmesicilerinden biri olan J. J. Rousseau olmuştur. Rousseau devletin temel erklerinin ayrılığına yönelik karşı fikirler savunmuş, egemenliğin hem bölünemeyeceğini hem de başkasına devredilemeyeceğini ifade etmiştir (Duvan, 2019, s. 54). Rousseau'ya göre egemenlik bir bütündür ve egemenlik yetkisini kullanan iktidar gibi yüksek bir iradenin varlığına ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla bu iradenin yetkilerini kullanma yolunu bir bütün olarak değerlendirmiştir (Rousseau, 1994, s. 68).

Hükümet sistemleri devletin ve toplumun bir ihtiyacı olarak yasama, yürütme ve yargı erklerinin kullanımı üzerine ortaya çıkan bir kavram olmuştur. Dünyada genel olarak tercih edilen hükümet sistemi modelleri; Başkanlık Sistemi, Meclis Hükümeti Sistemi, Parlamenter Sistem ve Yarı Başkanlık Sistemi'dir. Tezin bu bölümünde dünyada tercih edilen hükümet sistemleri, literatürdeki bilgilerden yararlanılarak, her bir hükümet sistemi kendi içerisindeki dinamikleri, avantajları ve dezavantajları ile birlikte açıklanacaktır.

2.1. BAŞKANLIK SİSTEMİ

Başkanlık sistemi, yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında sert kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanan bir hükümet modelidir (Armağan, 2014, s. 11). Bu sistemde yürütme erki tek bir kişide, yani halk tarafından seçilen başkanda toplanır ve başkan aynı zamanda devlet başkanıdır. Yürütme organı ile yasama organı birbirinden keskin çizgilerle ayrılmıştır; başkan yasamanın güvenine ihtiyaç duymaksızın belirli bir süre için (sabit bir dönem) görev yapar ve yasama organı üyeleri hükümette görev alamazlar (Fendoğlu, 2012, s. 42). Başkan da normal şartlarda yasama organını feshedemez her iki erk de kendi sabit seçim dönemini tamamlar. Bu yönüyle başkanlık sistemi, parlamenter sistemden farklı olarak yürütme ile yasama arasında kurumsal bir birleşme veya bağımlılık içermez, aksine her iki erkin de doğrudan halka hesap vermesi esasına dayanır.

Başkanlık sistemi, modern demokrasilerde parlamenter ve yarı-başkanlık sistemleriyle birlikte temel hükümet sistemlerinden biri olarak kabul edilir. Sert kuvvetler ayrılığı, yasama ve yürütme organları arasında hukukî ve personel ayrılığının tam olması, yani bir organın üyelerinin diğerinde görev alamaması ve karşılıklı fesih/güvensizlik araçlarının bulunmaması anlamına gelir. Bu ilke sayesinde, yürütme organı (başkan ve atadığı bakanlar) ile yasama

organı (parlamento) birbirinden bağımsız yetki kullanır; yasama tek başına kanun yapma yetkisine haizken, yürütme de halktan aldığı doğrudan yetkiyle hükümeti sevk ve idare eder. Yargı erki de yine bağımsız olup, kuvvetler ayrılığı prensibinin üçüncü ayağını oluşturur ve hukuk devletinin teminatı olarak yasama ve yürütmeyi denetler (Armağan, 2014, s. 12).

Başkanlık sisteminin temel unsurları arasında yürütme organının tek bir başkandan oluştuğu görülmektedir. Kabine varsa da üyeleri başkana bağlı sekreter/bakan konumundadır ve genellikle yasama dışından atanırlar. Bir diğer unsur ise; Başkan, geniş halk kesimince doğrudan veya dolaylı (ABD’de olduğu gibi seçiciler kurulu aracılığıyla) olarak seçilir ve meşruiyetini doğrudan halktan alır.

Başkan ve yasama organı belirli sabit süreler için seçilirler; bu süre dolmadan karşılıklı olarak birbirlerini görevden alma yetkileri yoktur¹. Görev süresi dolmadan bir başkan görevden almanın tek yolu, ağır suçlar durumunda devreye giren meclis soruşturması ve azil (impeachment) mekanizmasıdır ki bu da sıradan siyasal anlaşmazlıklar için kullanılabilecek bir yöntem değildir (Yıldız, 2015, s. 4).

Başkanlık sistemi, kuvvetlerin sert ayrılığı üzerine kuruludur ancak bu erkler arasında denge ve denetim (checks and balances) mekanizmaları öngörülmüştür. Yasama organı kanun yapar ve yürütmeyi denetler; yürütme organı kanunların uygulanmasını sağlar ve belirli durumlarda veto gibi yetkilerle yasamayı frenleyebilir; yargı ise anayasaya aykırılık denetimiyle her iki organı sınırlar. Bu şekilde, kuvvetlerin birbirini tamamen domine etmesi engellenerek otoriterleşmenin önüne geçilmesi amaçlanır (Zengin, 2016, s. 2).

Başkanlık sistemi temsili demokrasinin bir biçimi olup parlamenter modele alternatif bir hükümet etme tarzıdır. Kuramsal olarak, istikrarlı ve güçlü bir yürütme oluştururken yasamanın bağımsızlığını koruyan bir denge sağladığı kabul edilir. Ancak bu sistemin sağlıklı işlemesi, kuvvetler ayrılığı prensibinin iyi tasarlanmış denge-denetim araçlarıyla desteklenmesine bağlıdır (Fendoğlu, 2016, s. 43-44).

Başkanlık sisteminin en klasik ve başarılı örneği olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gösterilir. Nitekim başkanlık modeli ilk defa 1787 tarihli ABD Anayasası ile kurumsal bir çerçeveye kavuşmuştur. ABD modelini anlamak için tarihsel gelişimine ve anayasal yapısına bakmak faydalı olacaktır.

ABD’de başkanlık sistemi, bir anda ortaya çıkmış bir “icat” gibidir; zira parlamenter sistemin aksine yüzyıllar içinde evrimleşerek değil, bilinçli tartışmalar sonucu tasarlanarak benimsenmiştir. Amerikan kolonileri 18. yüzyılda İngiliz yönetiminde parlamenter geleneğe

¹ Başkan, parlamento çoğunluğunun güvensizlik oyuyla düşmez; parlamento da başkan tarafından feshedilmez.

benzer bir yapı ile yönetilmiş; ancak İngiltere'nin getirdiği ağır vergiler ve temsil edilmeme sorunu kolonilerde huzursuzluk yaratmıştır. 1776'da yayımlanan Bağımsızlık Bildirgesi ile koloniler İngiltere'den kopma iradesini ortaya koymuştur. Bağımsızlık Savaşı'nı kazanarak yeni bir devlet kuran koloniler, öncelikle 1777'de Konfederasyon esaslı bir anayasaya yönelmişlerdir. Ancak bu Konfederasyon sistemi, zayıf bir merkezi yönetim öngördüğü için işlemememiştir, kongrenin kararları eyaletler tarafından kolayca göz ardı edilebilmiştir. Bu deneyim, güçlü bir yürütme organının yokluğunda yönetimde tikanıklıklar yaşandığını göstermiştir. 1787'de Philadelphia'da toplanan Kurucu Meclis, daha etkin bir ulusal hükümet kurulması amacıyla yeni anayasayı hazırlamıştır. 1787 ABD Anayasası, kuvvetli bir merkezi yürütme makamı olan Başkanlık kurumunu ihdas ederek ABD'yi bir federal cumhuriyet haline getirmiştir. Böylece George Washington'ın ilk başkan seçilmesiyle 1789'da başkanlık sistemi fiilen uygulanmaya başlanmıştır. ABD başkanlık sisteminin başarısında, kurumsal tasarım kadar ülkenin sosyo-politik koşullarının da payı bulunmaktadır (Yaman, 2014, s. 84).

İki yüz yılı aşkın süredir kesintisiz işleyen Amerikan demokrasisinde, güçlü bir anayasal kültür, oturmuş bir iki partili siyaset sistemi ve federalizm dengesi mevcuttur. Özellikle iki ana parti etrafında şekillenen siyaset, yasama ile yürütme arasında uzlaşma zemininin bulunmasına katkı sağlamıştır. ABD Anayasası, kuvvetler ayrılığını katı biçimde hayata geçiren bir çerçeve çizmiştir. Anayasanın öngördüğü başkanlık sistemi, üç eşit kuvvet ilkesine dayanır: Yasama, Yürütme ve Yargı. Bu üç erk, “koordineli ve bağımsız” şekilde çalışır; hiçbirisi diğeri üzerinde mutlak bir tahakküm kuramaz, ancak birbirlerini dengeleyecek yetkilere sahiptir.

ABD Başkanı, hem devlet başkanı hem hükümet başkanı konumundadır. Dört yıllık bir süre için, dolaylı biçimde halk oyuyla (Seçiciler Kurulu aracılığıyla) seçilir. 1951'de kabul edilen 22. Anayasa Değişikliği gereği en fazla iki dönem görev yapabilir (Göksel & Tunç, 2021, s. 127). Başkan, anayasadan kaynaklanan oldukça geniş yetkilere sahiptir. Başlıca yetkileri arasında başkomutanlık (silahlı kuvvetlerin başı olması), federal düzeyde kamu görevlilerini atama (bakanlar, büyükelçiler, yargıçlar vb. atamaları Senato onayına tabi olarak gerçekleştirme), uluslararası antlaşma yapma (Senato'nun nitelikli çoğunluk onayıyla) ve Senato onayı gerektirmeyen yürütme anlaşmaları imzalama, yabancı devlet temsilcilerini kabul etme, federal suçları affetme ve federal kanunların “sadakatle uygulanmasını sağlama” görev-yetkisi sayılabilir (Göksel & Tunç, 2022, s. 128). Bunların yanı sıra Başkan, Kongre tarafından kabul edilen kanunları veto etme yetkisine de sahiptir; veto edilen bir tasarı, ancak Kongre'de her iki kanadın üçte iki çoğunlukla yeniden kabulü halinde yasallaşabilir. Başkan, yürütme organının tek patronu olarak kabinesini kendi belirler ve üyelerini Kongre dışından atar; kabine üyeleri Başkan'a karşı sorumlu olup Kongre'ye karşı siyasal sorumluluk taşımaz. ABD

sisteminde Başkan'ın halktan aldığı yetki, onun gücünün kaynağıdır; ancak bu güç, yasama ve yargının dengeleyici mekanizmalarıyla sınırlandırılmıştır (Helvacıoğlu, 2018, s. 41).

Yasamayı temsil eden Kongre, federal düzeyde kanun yapma yetkisini tekelinde tutan organdır. Temsilciler Meclisi (iki yılda bir tüm üyeleri halkça seçilir) ve Senato'dan (her eyaletten 6 yıllığına seçilen 2'şer senatörden, üçte biri her iki yılda bir yenilenir) oluşur. Kongre üyeleri aynı zamanda yürütmede görev alamazlar; bu, kuvvet ayrılığının personel boyutunun gereğidir. Kongre'nin görevi sadece kanun yapmak değil, aynı zamanda yürütme üzerinde denetim icra etmektir. Bu denetim yetkileri arasında, federal bütçeyi onaylama ve harcamaları denetleme, başkanın atamalarını onaylama (Senato'da "tasdik otoritesi"), gerektiğinde başkan veya üst düzey yetkililer hakkında soruşturma ve suç isnadı (Meclis'in impeachment süreci başlatma yetkisi ve Senato'nun yargılama yetkisi) sayılabilir. Bu araçlarla Kongre, Başkan'ın icraatını yakın gözetim altında tutar. Ayrıca Senato, uluslararası antlaşmaların onay merciidir (nitelikli çoğunlukla) ve savaş ilanı yetkisi de Kongre'dedir. ABD sistemi, "bölünmüş hükümet" olgusuna imkan tanıyabilir; yani yürütme ile yasama farklı partilerin kontrolünde olabilir. Böyle durumlarda, kanun yapım süreci başta olmak üzere karar alma mekanizmalarında uzlaşma zorunlu hale gelir; aksi takdirde sistem kilitlenebilir (Helvacıoğlu, 2018, s. 32-35).

ABD'de federal yargı, yürütme ve yasamadan tamamen bağımsız bir erk olarak tasarlanmıştır. Yüksek Mahkeme (Supreme Court), anayasanın üstünlüğünü koruyan nihai yorum merciidir. Mahkemeler, yargısal denetim (judicial review) yoluyla Kongre'nin çıkardığı kanunları ve yürütmenin işlemlerini Anayasa'ya uygunluk bakımından denetleyebilir. Bu denetim gücü, sistemde önemli bir denge unsurudur; hiçbir yasa veya başkanlık işlemi anayasaya aykırı olamaz, aksi halde yargı tarafından hükümsüz kınır. Federal yargıçlar Başkan tarafından atanır ancak ömür boyu görev yaparak siyasal baskılardan uzak kalmaları sağlanır. Kongre ise yargıçları (ve başkanı) ağır bir suç durumunda azletme yetkisiyle donatılmıştır, fakat bu olağanüstü bir mekanizmadır. Genel çerçevede, yargı erki ABD sisteminde "hukukun üstünlüğü" ilkesinin güvencesi olarak, diğer erkleri denetleyip dengeleyen bir konumdadır (Fendoğlu, 2016, s. 43).

ABD modelinde kuvvetler ayrılığı katı olmakla beraber, birbirini bütünüyle dışlayan değil, karşılıklı etkileşime sahip bir ayrılıktır. Denge ve denetim prensibi gereği, her erk diğerinin eylemlerini kısmen sınırlayan araçlara sahiptir. Örneğin, başkan Kongre'nin çıkardığı bir kanunu veto ederek yürürlüğe girmesini engelleyebilir; Kongre ise veto edilen kanunu nitelikli çoğunlukla tekrar kabul ederek veto engelini aşabilir. Yine Başkan, önemli atamalarda ve antlaşma onaylarında Senato'nun desteğine muhtaçtır; bütçe harcamalarında Kongre'nin

yetkisine tabidir. Kongre, görevini kötüye kullanan başkanı veya yargıcı görevden alma yetkisine sahiptir. Başkan ise yargıçları atama ve af yetkisiyle yargı erkine belirli etkilerde bulunabilir. Bu şekilde kurulan dengeli düzen, her bir kuvvetin hem kendi alanında bağımsız olmasını hem de diğerlerinin aşırılıklarına karşı fren görevi görmesini sağlar. ABD Anayasası'nın bu dengeli ruhu, Federalist yazılarda vurgulandığı üzere, “birbirine karşı hırsların dengesi” yoluyla özgürlüklerin korunmasını hedefler. Uygulamada iki asırlık tecrübe, bu mekanizmaların çoğunlukla başarılı çalıştığını, fakat özellikle partiler arası kutuplaşmanın arttığı dönemlerde yasama ve yürütme arasında ciddi anlaşmazlıklar çıkabildiğini göstermiştir. Böyle durumlarda dahi sistem, seçimler veya uzlaşıcı siyasetçiler eliyle krizleri çözme potansiyeline sahiptir (Tunçkaşık, 2015, s. 4).

ABD başkanlık modeli, tarihsel bir uzlaş ve tasarım harikası olarak nitelendirilebilir. Güçlü bir başkanlık makamı yaratırken, bunu güçlü bir kongre ve bağımsız bir yargı ile dengelemiştir. Bu model, pek çok ülke için ilham kaynağı olsa da, her ülkenin sosyo-politik koşulları farklı olduğundan aynı başarıyı her yerde yakalamak mümkün olmamıştır.

Başkanlık sistemi taraftarları, bu modelin siyasal istikrarı artırdığını öne sürmektedirler. Zira parlamenter sistemde sıkça görülebilen hükümet düşmeleri, koalisyon krizleri veya kısa ömürlü kabineler başkanlık sisteminde yaşanmaz; başkan ve kabinesi sabit bir süre görev yaparak yönetimde süreklilik sağlar. Örneğin ABD’de yürütme organı, dört yıllık dönem boyunca değişmediği için hükümet krizleri görülmemiş, bu da uzun vadeli politikaların uygulanmasına imkan tanımıştır. Özellikle iki turlu ve iki partili seçim sistemi sayesinde, başkan genellikle toplumun geniş kesimlerince desteklenen güçlü bir mandaya sahip olmaktadır. Bu durum, yönetimde etkinlik ve kararlılık sağlama potansiyeline sahiptir. Kuvvetler ayrılığının net olması, demokratik ilkelere uygun yönetimi destekleyen bir unsurdur. Yasama organının yürütmeden bağımsız şekilde halk iradesini temsil etmesi ve yürütmeyi denetleyebilmesi, hukukun üstünlüğü ve hesap verebilirlik açısından olumlu görülmektedir. Başkanın doğrudan halk tarafından seçilmesi de demokratik meşruiyeti çift kutuplu hale getirir. Hem yasama hem yürütme ayrı ayrı halktan yetki alır. Bu, teorik olarak “milli iradenin iki koldan temsili” demektir. Gerçekten de, başkanlık sisteminde parlamento, hükümeti düşürme hesabı olmaksızın daha özgür bir denetim yapabilir; yürütme ise icraatlarını yasama müdahalesi olmadan uygulayıp sonuçları için doğrudan halka karşı sorumluluk üstlenir. Bu karşılıklı bağımsızlık, kuvvetlerin birbirini dengelemesi kaydıyla, devlet mekanizmasının keyfi bir tek elde toplanmasına engel olur ve demokratik istikrarı pekiştirebilir (Göksel & Tunç, 2021, s. 120).

Öte yandan, başkanlık sisteminin demokratik istikrar üzerindeki etkileri konusunda eleştiriler de yok değildir. Ünlü siyaset bilimci Juan Linz, başkanlık rejimlerinin yeni demokrasilerde belirli tehlikeler barındırdığını öne sürmüştür. Linz’e göre başkanlık sistemi, doğası gereği “iki meşruiyet” yaratır (başkan ve parlamento, farklı siyasi çoğunlukları temsil edebilir) ve bu durum çatışma halinde bir meşruiyet krizi doğurabilir – yani hem yürütme hem yasama kendini halkın gerçek temsilcisi görerek uzlaşmaz bir tutuma girebilir. Parlamenter sistemlerde ise tek meşruiyet kaynağı parlamento çoğunluğu olduğundan, yürütme-legislativ çatışması sistemik bir krize dönüşmeden seçim veya hükümet değişikliğiyle çözülebilir. Ayrıca Linz, başkanlık seçimlerini “kazanan hepsini alır” şeklinde bir toplam-sıfır oyunu olarak nitelendirir. Başkanlık yarışını kazanan, yürütme gücünü bütünüyle elde ederken kaybeden muhalefet, iktidardan tamamen dışlanır. Bu durum, özellikle kutuplaşmış toplumlarda, muhalefetin sisteme sadakatini zayıflatabilir ve her şeyi tek bir seçim zaferine bağlayan riskli bir siyaset iklimi yaratabilir (Akt., Kılınç & Özcan, 2024, s. 925).

Latin Amerika’da geçmişte birçok ülkede başkanlık sistemi altında seçimleri kaybeden grupların ordu müdahalesine veya isyanlara yöneldiği, demokrasinin kırılmanlaştığı görülmüştür. Bu nedenle, demokratik konsolidasyon açısından bakıldığında, başkanlık sisteminin istikrar getirmek bir yana kriz potansiyeli taşıyabileceği uyarısı yapılmaktadır. Ancak bu risklerin gerçekleşmesi, her zaman sistemin kendisinden ziyade ülkelerin kurumsal kapasitesine ve siyasi kültürüne bağlıdır. Uygun denge-denetim mekanizmaları, güçlü yargı bağımsızlığı ve uzlaşma geleneği olan ülkelerde başkanlık sistemi de demokratik istikrar üretebilir; nitekim ABD örneği bu bağlamda başarılı kabul edilmektedir (Yaman, 2014, s. 85-87).

Başkanlık sisteminde karar alma süreci, yürütme ve yasamanın ayrı meşruiyetlere sahip olması nedeniyle müzakere ve uzlaşma gerektiren bir yapıdır. Başkan, yürütme alanında tek başına karar alabilme gücüne sahiptir; kabinesini atama, yürütmenin günlük işleyişine dair kararnameler çıkarma (ABD’de executive order yetkisi gibi) başkana önemli bir hareket serbestisi tanır. Bu sayede başkan, özellikle dış politika, ulusal güvenlik gibi konularda hızlı ve kararlı adımlar atabilir. Örneğin ABD başkanı, Kongre onayı gerektirmeyen bazı icrai kararlarla (yönetmelikler, idari kararlar) federal idareyi yönlendirebilir ve kriz anlarında acil tedbirler alabilir. Bu bakımdan, tek kişilik yürütme modeli etkinlik avantajına sahip görülür. Kararlar kabine içinde oybirliği aranmaksızın başkan tarafından alınabildiği için icraatta gecikme yaşanma ihtimali azalır. Ne var ki yasama alanında karar alma, başkanlık sisteminde oldukça karmaşık bir pazarlık süreci doğurabilir. Başkan, kanun önerme yetkisine formel olarak sahip olsa bile (bazı ülkelerde başkanın yasa tasarısı hazırlama inisiyatifi vardır; ABD’de ise Başkan

yasa tasarısını ancak Kongre üyeleri aracılığıyla dolaylı biçimde gündeme getirebilir), yasama organını ikna etmek zorundadır. Kongre (parlamento) bağımsız bir irade olarak, başkanın politikalarını destekleyebileceği gibi karşı da çıkabilir. Özellikle ABD’de sıkça görüldüğü üzere, eğer muhalefet partisi Kongre’nin tamamında veya bir kanadında çoğunluğa sahipse, başkanın arzu ettiği yasaları çıkarması ciddi tavizler vermesini veya kapsamlı pazarlıkları gerektirir. Bu durum, sistemin doğasında bulunan bir tıkanma (gridlock) potansiyeline işaret eder. Yürütme ile yasama uzlaşmadığında, bütçenin onaylanmaması, önemli reformların hayata geçememesi gibi sorunlar ortaya çıkabilir. Örneğin ABD’de 1995 ve 2013 yıllarında yürütme-yasama anlaşmazlıkları nedeniyle federal hükümetin “shutdown” denen kısmi kapanmaları yaşanmıştır. Dolayısıyla, başkanlık sisteminde karar alma mekanizması uzlaşma kültürünü zorunlu kılar; taraflar uzlaşmadığında sistem kitlenebilse de, bu aynı zamanda aşırı uç politikaların dayatılmasını engelleyerek daha dengeli politikalar üretilmesine yol açar. Bir bakıma, kuvvetler ayrılığı sayesinde kararlar tek bir erkin dikte etmesiyle değil, farklı güç odaklarının müzakeresiyle alındığı için halk iradesi daha geniş bir mutabakatla yansır (Helvacıoğlu, 2018, s. 39-41).

Yargı da başkanın yetkilerini sınırlayan önemli bir aktördür. Başkanın çıkardığı emirler veya kararnameler, eğer anayasaya veya yasalara aykırı bulunursa mahkemeler tarafından iptal edilebilir². Tüm bu dengeleyici faktörler, başkanın yetkilerinin hukuk devleti ilkeleri çerçevesinde kalmasını ve keyfiliğe dönüşmemesini sağlamaya yöneliktir. Yine de başkanlık sistemindeki güç dengesi, her ülkede ABD’deki kadar kuvvetli olmayabilir. Latin Amerika’daki kimi başkanlık rejimleri, anayasalarında başkanlara çok daha kapsamlı yasama yetkileri (kanun hükmünde kararnama çıkarma, parlamento kapatma yetkisi vb.) tanımış ve denge-denetim mekanizmaları zayıf kalmıştır. Bu tip örneklerde, sistem adı başkanlık olsa da fiilen otoriterleşme eğilimi belirmiş ve demokratik süreçler zarar görmüştür. Bu nedenle, başkanlık sisteminin başarısı büyük ölçüde anayasal tasarımın kalitesine ve siyasal kültüre bağlıdır. Başkanın yetkileri ne çok kısıtlı olup yönetimde etkinliği yitirmeli, ne de denetimsiz olup gücün tek elde toplanmasına izin vermelidir. Başarılı bir başkanlık modeli, güçlü bir başkan ile güçlü bir meclisin dengeli bir etkileşimini gerektirir. Bu denge sağlanabildiğinde, yönetimde etkinlik ile demokratik denetim bir arada mümkün olabilmektedir (Yaman, 2014, s. 84-86).

² örneğin, Truman’ın çelik fabrikalarını kamulaştırma kararnamesinin 1952’de Yüksek Mahkemece iptali gibi tarihi örnekler mevcuttur

2.1.1. Başkanlık Sisteminin Avantajları

Başkanlık Sisteminde sabit görev süresi sayesinde hükümet krizleri ve sık seçimler yaşanmaz. Koalisyon pazarlıkları olmaksızın tek partili (veya iki partili) icraat imkanı bulunur, bu da politikaların sürekliliğini sağlar. Özellikle parçalı meclis yapılarından doğan yürütme istikrarsızlıkları bu modelde asgariye iner (Tunç & Yavuz, 2009, s. 15).

Başkan, doğrudan halktan aldığı yetkiyle geniş icra yetkilerine sahip olur ve ulusal ölçekte bir liderlik sergiler. Bu durum, karar alma süreçlerinde netlik ve hız kazandırabilir. Yürütmenin tek elde toplanması, acil durumlarda hızlı reaksiyon verme kabiliyetini artırır.

Yasama organı yürütmeden bağımsız olduğu için, yürütme üzerinde etkili denetim mekanizmaları geliştirebilir; bu da yönetimde hesap verebilirlik sağlar. Aynı şekilde yargı bağımsızlığı, hukukun üstünlüğünü teminat altına alır. Böylece hiçbir organ mutlak güç sahibi olmaz, otorite dengeli dağılır. İyi işleyen denge-denetim mekanizmalarıyla, sistem demokratik süreçlerin korunmasına hizmet eder (Aygen, 2017, s. 170).

Hem başkanın hem parlamentonun ayrı ayrı halk tarafından seçilmesi, yönetenlerin doğrudan halk iradesinden güç almasını sağlar. Bu, yönetime çift katmanlı bir demokratik meşruiyet kazandırabilir ve vatandaşlara yürütme liderini doğrudan seçme imkanı verdiği için siyasi katılımı güçlendirebilir.

Yürütme organının başında tek bir kişi olması, başarı veya başarısızlığın daha net adreslenmesini sağlar. Bir başkan, icraatlarından şahsen sorumlu tutulur ve halk tarafından değerlendirilir. Bu da güçlü bir liderlik profili ortaya çıkararak politika uygulamalarında kararlılık sağlayabilir (Yaman, 2014, s. 88).

2.1.2. Başkanlık Sisteminin Dezavantajları

Başkanlık Sisteminde farklı partilerin kontrolünde yasama ve yürütme olursa, uzlaşmazlık halinde sistem kilitlenebilir (örneğin bütçenin geçirilememesi, atamaların onaylanmaması). Bu kurumsal kilitlenme (gridlock) durumu, hükümetin etkinliğini azaltarak siyasi krizlere yol açabilir. İki erk arasında uzlaşma sağlanamazsa, çözüm bekleyen sorunlar ertelenir veya çözümsüz kalır (Göksel & Tunç, 2021, s. 119).

Başkanlık seçimlerinde yarışı kazanan her şeyi alırken, kaybeden muhalefet yürütmede hiçbir pay alamaz. Bu durum, özellikle çok parçalı toplumsal yapıya sahip ülkelerde, önemli bir kesimin yönetimde söz sahibi olamaması anlamına gelir. Parlamenter sistemde koalisyonlarla sağlanabilen kapsayıcılık, başkanlıkta yerini kazananın mutlak hakimiyetine bırakabilir. Bu da muhalefetin sisteme güvenini sarsabilir ve kutuplaşmayı derinleştirebilir.

Başkan ve parlamento sabit sürelerle seçildiği için, ciddi bir siyasi kriz durumunda erken seçim gibi mekanizmalar yoktur (veya çok sınırlıdır). Parlamenter sistemde hükümet güvensizlik oyuyla değişebilir ya da meclis feshi ile erken seçim yoluna gidilebilirken, başkanlıkta böyle bir esnekliğin olmayışı siyasal krizlerin uzamasına neden olabilir. Etkisiz veya toplum desteğini yitirmiş bir başkan, görev süresi dolana kadar makamında kalmaya devam edebilir; bu da yönetimde tıkanıklık ve halk memnuniyetsizliği yaratır. Bu duruma karşı tepki olarak bazı ülkelerde ordu müdahalesi gibi demokratik olmayan çözüm arayışları tetiklenebilir (Tunç & Yavuz, 2009, s. 32).

Kuvvetler ayrılığı kağıt üzerinde var olsa bile, pratikte başkanın çok güçlü olduğu, denge-denetim mekanizmalarının zayıf kaldığı ülkelerde başkanlık sistemi, fiilen otoriter bir yönetime dönüşebilir. Özellikle kurumsal altyapısı zayıf demokrasilerde, popülist bir lider başkanlık yetkilerini kötüye kullanarak medya, yargı ve bürokrasi üzerinde baskı kurabilir. Bu risk, parlamenter sistemde de mevcut olsa da, başkanlık sisteminde güçlü yürütme yapısı nedeniyle daha endişe verici bulunmuştur. Juan Linz'in dikkat çektiği üzere, Latin Amerika'nın bazı başkanlık rejimleri demokrasi dışı uygulamalara sahne olmuş ve bu da sistemin itibarı açısından olumsuz bir miras bırakmıştır.

Hem başkan hem parlamento halkoyuyla seçildiğinden, ikisi arasında ciddi siyaset farklılıkları oluştuğunda “kimin dediği olacak?” sorusu ortaya çıkar. Bu, yönetimde çift başlılık benzeri bir durum yaratabilir. Çatışma anlarında başkan da parlamento da halktan aldıkları yetkiyi dayanak gösterip geri adım atmak istemezlerse, yönetimde kriz derinleşir. Parlamenter rejimde nihai üstünlük mecliste olduğundan bu tür meşruiyet bunalımları daha nadir ve kısa süreli olur; başkanlıkta ise çözümsüz bir güç mücadelesine dönüşebilir (Tunçkaşık, 2015, s. 7).

2.2. YARI BAŞKANLIK SİSTEMİ

Yarı başkanlık sistemi, başkanlık ve parlamenter sistemlerin bazı özelliklerini bir araya getiren karma bir hükümet sistemi olarak tanımlanır. Bu sistemde yürütme organı çift başlıdır. Halk tarafından seçilmiş güçlü yetkilere sahip bir cumhurbaşkanı ile parlamentoya karşı sorumlu bir başbakan ve bakanlar kurulu birlikte görev yapar. Kavram ilk olarak Fransız Beşinci Cumhuriyeti örneğinden esinlenerek Maurice Duverger tarafından literatüre kazandırılmıştır. Duverger'e göre yarı başkanlık, “cumhurbaşkanının genel oyla doğrudan halk tarafından seçildiği, geniş yetkilere sahip olduğu ve karşısında parlamentonun kendisine muhalefet etmediği sürece görevde kalabilen bir başbakan ile bakanların bulunduğu” hükümet modelidir (Akt., Erdem, 2017, s. 16).

Giovanni Sartori, yarı başkanlık sisteminin ayırt edici unsurlarını beş temel kriterle açıklamıştır; Devlet başkanının halk tarafından doğrudan seçilmesi, Yürütmede ikili yapı olması yani yetkilerin cumhurbaşkanı ile başbakan arasında bölüşülmesi, Cumhurbaşkanının yasama organından bağımsız bir meşruiyete sahip olması, Başbakan ve kabinenin parlamentonun güvenine dayalı olması, Başbakan ve kabinenin, cumhurbaşkanından görece bağımsız olması yani görevden alınmalarının yalnızca parlamento aracılığıyla mümkün olması (Akt., Polater, 2014, s. 144). Bu unsurlar, yarı başkanlık rejimini klasik parlamenter sistemden ayırırken, tam bir başkanlık sisteminden de farklı kılar. Kısaca, yarı başkanlık sistemi “başkanlık sistemi ile parlamenter sistem arasında” konumlanan bir üçüncü hükümet sistemi tipi olarak değerlendirilmektedir.

Karşılaştırmalı siyaset literatüründe yarı başkanlık genellikle melez bir model olarak ele alınır. Bazı yazarlar (Elgie, Shugart ve Sartori) yarı başkanlık sistemini üç temel hükümet sistemi³ arasında ayrı bir kategoride olduğunu kabul ederken, bazı yazarlar (Pasquino) ise yarı başkanlığı bağımsız bir sınıf olarak görmeyip, parlamenter sistemin bir varyasyonu olarak değerlendirmeyi önermişlerdir. Bu yaklaşıma göre, kabinenin parlamentoya karşı sorumlu olduğu her sistem esasen parlamenter sayılabilir ve cumhurbaşkanının seçimi veya yetki derecesi sadece parlamenter rejimin alt türleri olarak görülebilir (Demir, 2013, s. 842). Ancak hakim görüş, doğrudan halk tarafından seçilen bir cumhurbaşkanı ve parlamenter sorumluluğa sahip bir hükümetin bir arada bulunduğu durumların kendine özgü dinamikler yarattığı ve bu nedenle yarı başkanlığın ayrı bir kategori olarak incelenmesi gerektiği yönündedir.

Yarı başkanlık denilince en klasik örnek Fransa’dır. 1958’de Charles de Gaulle liderliğinde kabul edilen Beşinci Cumhuriyet Anayasası, güçlü bir cumhurbaşkanı ve parlamentoya karşı sorumlu bir hükümet öngörmüştür. Fransa’da cumhurbaşkanı geniş yürütme yetkilerine sahip olup meclisi feshetme, referanduma gitme gibi önemli araçları kullanabilmektedir. Fransız yarı başkanlık modelinde istikrar nispeten yüksek olmuş ancak farklı partilerin iktidar olduğu cohabitation⁴ dönemlerinde cumhurbaşkanı ile başbakan arasında yetki paylaşımının pratikte yeniden tanımlandığı gözlemlenmiştir. Örneğin, 1986-1988 ve 1993-1995 yıllarında yaşanan cohabitation dönemlerinde sosyalist cumhurbaşkanı ile muhafazakâr başbakan birlikte çalışmak durumunda kalmış, bu süreçte cumhurbaşkanı daha çok dış politika ve savunmaya odaklanırken iç politikada başbakanın inisiyatifi arttığı görülmüştür. Fransa’da sistem büyük ölçüde başarılı addedilse de, bu başarı güçlü parti disiplinine, oturmuş demokratik kültüre ve 1962’de cumhurbaşkanının halk tarafından

³ parlamenter, başkanlık ve yarı başkanlık

⁴ birlikte yönetim

seçilmesini sağlayan reform gibi kritik anayasal düzenlemelere bağlanmaktadır (Yüzbaşı, 2014, s. 74-75).

Yarı başkanlık sisteminin dünyada uygulandığı bir diğer örnek ise Finlandiya'dır. Finlandiya, 1919 Anayasası'ndan 2000'e kadar klasik yarı başkanlık sisteminin kuzey Avrupa'daki bir örneğini teşkil etmiştir. Doğrudan halkın seçtiği bir cumhurbaşkanı, özellikle Soğuk Savaş döneminde dış politikada ve bazı iç konularda güçlü yetkilere sahipti. Ancak 2000 Anayasa reformu ile Finlandiya, cumhurbaşkanının yetkilerini daraltarak parlamenter karakteri ağır basan bir modele evrilmiştir. Bu dönüşüm, yarı başkanlığın esnek bir model olduğunu ve anayasal değişikliklerle güç dengesinin yeniden ayarlanabildiğini göstermektedir. Finlandiya örneği, yarı başkanlığın uzlaşma kültürü yüksek toplumlarda nispeten sorunsuz işlemesine karşın, zamanla parlamenterizme doğru yönelimin de mümkün olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Polater, 2014, s. 150-153).

2.2.1. Yarı Başkanlık Sisteminin Avantajları

Yarı başkanlık sistemi, doğru koşullar altında uygulandığında hem parlamenter hem de başkanlık sistemlerinin avantajlarından faydalanabilecek bir esneklik sunar. Akademik tartışmalarda öne çıkan bazı avantajlar şunlardır; Demokratik meşruiyetin artması, Devlet başkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi, yürütme organının güçlü bir demokratik meşruiyet kazanmasını sağlar. Halk tarafından seçilen cumhurbaşkanı, parlamenter sistemdeki dolaylı seçim yöntemine kıyasla daha doğrudan bir temsil gücü taşır. Bu da yönetime halk desteğinin güçlü biçimde yansımaya imkan tanır.

Yarı başkanlık, yürütmenin iki başı arasında görev ve yetkilerin paylaşıldığı bir model sunduğundan, tıkanıklıkları aşma potansiyeline sahip görülmektedir. Örneğin, başkanlık sisteminde sık eleştirilen katılık sorunu⁵ yarı başkanlıkta yumuşatılır. Parlamenter güvensizlik oyu mekanizması sayesinde halk desteğini yitiren bir başbakan gensoru ile görevden uzaklaştırılabilir; diğer yandan cumhurbaşkanı da gerekli durumlarda meclisi feshederek erken seçime gidebilir. Bu karşılıklı denge mekanizması, sistemi daha esnek hale getirir ve ciddi krizlerin çıkmasını engelleyebilir (Erdem, 2017, s. 4-6).

Yürütmenin çift başlı yapısı, farklı siyasi eğilimlerin yönetime katılmasını kolaylaştırabilir. Yarı başkanlık rejimlerinde, cumhurbaşkanı ve parlamento çoğunluğu farklı partilerden olduğunda cohabitation dönemleri yaşanabilir. Bu durum, zorunlu bir güç paylaşımı getirerek tarafları uzlaşmaya zorlayabilir ve radikal kararların tek taraflı alınmasını engelleyebilir. Uzlaşma kültürünün yerleşik olduğu demokratik toplumlarda, bu sistem istikrarı

⁵ sabit süreli başkanın görevden alınamaması

teşvik edebilen bir yapıya dönüşebilir. Nitekim tarafsız bir hakem gibi davranan cumhurbaşkanının, hükümet krizlerinin çözümünde yapıcı rol oynadığı ve siyasi olgunluğu yüksek toplumlarda yarı başkanlığın başarılı sonuçlar verebildiği savunulmaktadır (Polater, 2014, s. 154-155).

Yarı başkanlık sistemi, yürütme erkini paylaştırdığı için güç yoğunlaşmasını sınırlandırabilir. Hem halk tarafından seçilen bir cumhurbaşkanı hem de parlamentonun güvenine dayanan bir hükümet olması, kuvvetler ayrılığını destekleyerek tek bir aktörün mutlak güç sahibi olmasını zorlaştırır. Bu, denge-denetleme mekanizmalarının iki farklı organ arasında paylaştırılması anlamına gelir. Güçlü bir liderlik ile parlamenter denetimin bir arada bulunması, sistemin hem etkinlik hem de denge yönünden avantajlı olabileceği şeklinde değerlendirilmektedir (Yüzbaşı, 2014, s. 112).

Yarı başkanlık sisteminin destekçileri, uygun tasarlandığında bu modelin başkanlık sisteminin istikrarlı yürütmesini ve parlamenter sistemin esnek ve hesap verebilir yönetimini bir araya getirerek en iyi kombinasyonu sunabileceğini ileri sürmektedir. Fransa gibi örneklerde, güçlü bir yürütme ile yasamanın denetimi başarıyla dengelenebilmiştir.

2.2.2. Yarı Başkanlık Sisteminin Dezavantajları

Yarı başkanlıkta hem cumhurbaşkanı hem de başbakan demokratik meşruiyete sahip olduklarından, özellikle farklı siyasi görüşlerde oldukları durumlarda, ciddi yetki çatışmaları ortaya çıkabilir. Her iki güç merkezi de halk desteğiyle seçildiği için kendini diğerinden daha meşru görebilir ve anlaşmazlıklarda geri adım atmak istemeyebilir. Bu durum, sistemde kilitlenmelere yol açabilir. Özellikle cumhurbaşkanı ile meclis çoğunluğu farklı partilerden oluştuğunda yürütmenin uyum içinde çalışması zorlaşır. Fransa'da bile güçlü bir siyasi kültüre rağmen cumhurbaşkanı ve başbakan arasındaki görev bölümü zaman zaman belirsizlik yaratmıştır (Şencan, 2017, s. 76).

Yarı başkanlık sisteminde oluşabilecek bir çatışma durumunda cumhurbaşkanının meclisi feshetme yetkisi teorik bir çıkış yolu olsa da, fesih sonrası yapılacak seçimlerin benzer bir parlamento tablosu ortaya çıkarması halinde sorun çözümsüz kalabilir. Bu durumda ne cumhurbaşkanı ne de parlamenter çoğunluk geri adım atmak istemeyeceği için sistem tamamen kilitlenebilir. Yani yarı başkanlık, eğer uzlaşma kültürü yoksa çıkmaz anayasal krizlere yol açabilecek bir yapıya dönüşebilir.

Yarı başkanlık rejimlerinde cumhurbaşkanının yetki alanı net çizilmediğinde veya dengelenmediğinde, özellikle kendi partisinin meclis çoğunluğuna da sahip olduğu dönemlerde, fiilen başkanlık sistemine yakın bir güç yoğunlaşması görülebilir. Aynı partiden

cumhurbaşkanı ve başbakan olduğunda cumhurbaşkanı sistemde ağır basarak denge unsurunu zayıflatabilir. Bu durum, parlamenter denetimin formel olarak var olmasına karşın pratikte etkisizleşmesi sonucunu doğurabilir. Özellikle kurumsal geleneklerin zayıf olduğu ülkelerde, güçlü bir cumhurbaşkanının otoriter eğilimleri pekiştirebileceği eleştirileri yapılmaktadır (Demir, 2013, s. 847).

Yarı başkanlık, basit bir iktidar yapısından ziyade döneme ve duruma göre değişebilen bir güç dağılımına sahiptir. Bu da vatandaşlar ve hatta siyasetçiler için sistemin işleyişini anlamada zorluklar yaratabilir. Örneğin, normal şartlarda cumhurbaşkanının aktif olduğu bir sistemde, cohabitation dönemlerinde cumhurbaşkanının geri plana çekilmesi gerekebilir. Bu değişken yapı, istikrarlı bir gelenek oluşmasını zorlaştırabilir. Her seçim sonucu, yürütme içi dengelerin yeniden tanımlanmasını gerektirebilir. Dolayısıyla yarı başkanlık, öngörülebilirlik açısından eleştirilir ve sürekli uyum gerektiren doğasıyla siyasi kültürü yetersiz toplumlarda karmaşa yaratabileceği belirtilir (Polater, 2014, s. 155).

Yarı başkanlık sisteminin başarısı büyük ölçüde ülkenin siyasi kurumlarının olgunluğuna, aktörlerin uzlaşma kültürüne ve anayasal çerçevenin netliğine bağlıdır. Aksi halde, iki başlı yürütmenin getirdiği ikili meşruiyet sistemi dengeli yönetmek yerine krizler üretebilir.

2.3. PARLAMENTER SİSTEM

Parlamenter sistem, yürütme organının yasama organının içinden çıktığı ve onun güvenine dayandığı bir hükümet sistemi olarak tanımlanır. Bu sistemde halk tarafından seçilen parlamento, yasama yetkisini kullanır ve yürütme organı meclisin desteğiyle görev yapar. Parlamenter rejimde devlet başkanı genellikle sembolik yetkilere sahip, tarafsız bir makam olup yürütme gücü büyük ölçüde başbakan ve kabinesinde toplanmıştır. Başbakan ve bakanlar, genellikle parlamento üyeleri arasından çıkar ve hükümet, meclis çoğunluğunun güvenini kazanmak zorundadır (Sayarı & Dikici Bilgin, 2016, s. 190). Bu yönüyle parlamenter sistem, “kuvvetlerin yumuşak ayrılığı” ilkesine dayanır; yani yasama ve yürütme organları arasında kesin bir ayırımdan ziyade iç içe geçmiş bir işbirliği ve karşılıklı bağımlılık söz konusudur. Yürütme organı, meclisin desteğini yitirdiğinde görevde kalamaz; bu da hükümetin meclis tarafından sürekli denetlendiği, hesap verebilir olduğu dinamik bir yapı yaratır (Balcı, 2018, s. 41-42).

Tarihsel olarak, parlamenter sistemin kökeni İngiltere’de ortaya çıkan sınırlı monarşi uygulamalarına dayanır. Mutlak monarşi ile toplumsal güçler arasındaki yüzyıllar süren iktidar mücadelesi sonucunda, hükümdarın yetkilerinin anayasal olarak kısıtlanıp parlamentoya

paylaşıldığı bir düzen gelişmiştir. Özellikle 17. yüzyıl İngiliz Halk Devrimi⁶ sonrasında parlamentonun üstünlüğü teyit edilmiş ve yürütme erkinin parlamentoya bağımlı hale geldiği bir model oluşmuştur (Yakacak, 2014, s. 30). Bu model, 18. yüzyılda kurumsallaşarak ilk modern parlamenter hükümet sistemini ortaya çıkarmıştır. Fransız Devrimi sonrasında kıta Avrupası'nda da temsili meclisler kurulmaya başlamış ve 19. yüzyılda birçok Avrupa ülkesi meşruti monarşilere ve parlamenter rejimlere geçiş yapmıştır. Özellikle 19. yüzyıl boyunca sanayi devrimi ve geniş halk kitlelerinin siyasi talepleri neticesinde seçim sistemleri ve temsil mekanizmaları gelişmiş, 20. yüzyıl başlarında genel oy hakkının benimsenmesiyle birlikte parlamenter demokrasiler olgunlaşarak güç dengesi halk lehine değişmiştir. Bu süreçten sonra parlamenter sistem, dünyanın farklı bölgelerindeki birçok ülkeye yayılmış ve her ülkenin kendi tarihsel ve toplumsal koşullarına göre çeşitli uygulama biçimleri ortaya çıkmıştır. Günümüzde Birleşik Krallık, Almanya, Kanada, Japonya, Hindistan gibi birçok köklü demokrasi parlamenter sistemle yönetilmekte olup, sistemin tarihsel gelişimi farklı ülkelerde benzer evrimsel çizgiler izlemiştir (Balci, 2018, s. 42-45).

Parlamenter sistemde yürütme organı iki ayrı makam üzerine kurulmuştur. Bu makamları devlet başkanı ve hükümetin başkanı olan başbakan oluşturmaktadır. Devlet başkanı genellikle siyasî sorumluluğu olmayan, tarafsız ve sembolik bir figürdür; hükümetin istikrarını ve devletin sürekliliğini temsil eder. Buna karşılık başbakan ve kabine, yürütmenin fiilî yetkilerini kullanan, siyasî olarak sorumlu kanadıdır. Bu çift başlı yapı, yürütme erkini paylaştırarak bir denge unsuru oluşturur (Yakacak, 2014, s. 33).

Parlamenter rejimde hükümet, parlamentonun güvenine dayanmak zorundadır. Meclis çoğunluğunun güven oyunu alamayan ya da kaybeden bir hükümetin göreve devam etmesi mümkün değildir. Yasama organı, çeşitli denetim araçları (soru önergeleri, meclis araştırmaları, güvensizlik oyu vb.) ile hükümeti denetler ve gerekli gördüğünde onu düşürebilir. Bu kolektif sorumluluk ilkesi parlamenter sistemin asli unsurlarından biridir ve hükümeti yasama karşısında sürekli hesap verebilir kılar (Sayarı & Dikici Bilgin, 2016, s. 192).

Parlamenter sistemlerde yürütme organına (genellikle devlet başkanı aracılığıyla, başbakanın önerisiyle) meclisi feshetme ve erken seçim çağrı yapma yetkisi tanınmıştır. Bu mekanizma, meclisin de hükümete karşı karşılıklı bir denge aracı olarak görev yapmasını sağlar. Şayet parlamentonun kendisi tıkanıklığa veya yönetimde krize yol açarsa, yürütme organı meclisi feshederek halkın hakemliğine başvurabilir. Böylece yasama ve yürütme

⁶ 1688, "Glorious Revolution"

arasında tek taraflı bir üstünlük değil, karşılıklı caydırıcılık ve denge ilişkisi kurulmuştur (Elitok & Değirmenci, 2023, s. 333).

Parlamente Sistem, kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanmakla birlikte, bu ayrılık sert değil yumuşaktır; yasama ve yürütme erkleri iç içe geçmiştir ve birbirlerinin yetki alanını sınırlamak yerine birlikte çalışırlar. Yasama ve yürütmenin birbirlerini karşılıklı olarak düşürebilme yetkisine sahip olması, bu organları uzlaşmaya ve işbirliğine zorlar. Nitekim parlamente rejiminde “güven oylaması” ve “fesih” gibi araçlar, taraflar arasındaki krizleri çözüme kavuşturarak sistemin tıkanmasını engeller; tarafları uzlaşmaya yönlendirir. Bu nedenle parlamente sistemlerde hükümet ile meclis genellikle uyum içinde hareket eder (Çağlar, 2017, s. 114).

Parlamente sistemde yürütme organı, meclis aritmetiğine dayanarak şekillenir. Genellikle parlamentoda en çok sandalyeye sahip olan parti ya da koalisyonun lideri başbakan olur ve hükümeti kurar. Bu sayede yürütme, yasama organında zaten mevcut olan bir çoğunluğa dayandığı için, hükümet ve meclis arasında uyum sağlanır. Meclis çoğunluğunu kontrol eden hükümet, yasama faaliyetlerini etkin biçimde yönlendirebilirken, yine de varlığını sürdürebilmek için o çoğunluğun desteğini korumak zorundadır (Balci, 2018, s. 45).

Yukarıdaki özellikler, parlamente sistemin karakteristik yapısını ortaya koymaktadır. Yürütmenin meclis içinden çıktığı ve onun denetimine tabi olduğu, çift başlı bir yürütmenin bulunduğu, kuvvetler ayrılığının katı değil esnek bir biçimde uygulandığı bir sistem söz konusudur. Bu yapısal özellikler, parlamente rejimin avantaj ve dezavantajlarını da beraberinde getirmektedir.

2.3.1. Parlamente Sistemin Avantajları

Parlamente rejimlerde yasama ile yürütme arasında ciddi bir çatışma yaşanması nispeten düşük bir ihtimaldir, zira iki erk arasında katı bir ayrılık olmayıp uyum ve işbirliği vardır. Yönetimde bir kriz durumu ortaya çıktığında dahi, sistemi kilitlenmeden sorunu çözmeye yönelik mekanizmalar mevcuttur. Özellikle güvensizlik oyu ile hükümetin düşürülmesi veya meclisin feshi yoluyla erken seçime gidilmesi, ortaya çıkan tıkanıklıkları gidermeye hizmet eder. Bu sayede büyük buhran durumlarında bile ya hükümet feda edilerek yenisi kurulmakta ya da halkın iradesine başvurularak meclis yenilenmektedir. Sonuç olarak, parlamente sistemlerde rejimin tümüyle kilitlenmesi ve işlemez hale gelmesi olasılığı düşüktür; ortaya çıkan krizler sistem içinde çözülerek demokratik düzenin devamlılığı sağlanır (Çağlar, 2017, s. 115).

Parlamenteer hükümet sistemi, değişen koşullara uyum sağlama ve ba  arisız yöneticileri hızlı bir şekilde değiştirebilme açısından esnek bir yapıya sahiptir. Başkanlık sisteminin aksine, parlamenteer sistemde halk desteğini yitirmiş veya kötü performans gösteren bir hükümeti görevden almak için bir dahaki seçim dönemine kadar beklemeye gerek yoktur. Meclis, bir güven oylaması ile böyle bir hükümeti görev süresi dolmadan azledebilir. Benzer şekilde, eğer meclis çalışamaz duruma gelmişse, erken seçim kararı alınarak halkın hakemliğine gidilebilir. Bu esneklik sayesinde parlamenteer sistem, ciddi siyasi krizlerin kronikle  mesini önleyerek hızlı      mler üretebilir ve rejimi tazeleyerek yoluna devam etmesini sağlamaktadır (Tunçkaşık, 2017, s. 13).

Parlamenteer rejimler, uzlaşma ve g    paylaşımı üzerine kurulu olmaları nedeniyle farklı toplum kesimlerinin yönetime katılımını kolaylaştırır. Başkanlık sisteminde görülen “kazanana her şeyi alır” anlayışının aksine, parlamenteer sistemde iktidar tek bir elde toplanmaz; koalisyon hükümetleri aracılığıyla birden fazla parti yönetime ortak olabilir. Hükümetin meclis çoğunluğuna dayanmak zorunda olması, iktidardaki partilerin muhalefet ve küçük partilerin taleplerini dikkate almasını teşvik eder. Bu yönüyle sistem, farklı siyasi görüşlerin temsilini mümkün kılar ve toplumun daha geniş bir kesiminin yönetime duyduğu güveni artırır. Ayrıca iktidar olamayan partiler dahi parlamento   yesi olarak yasama sürecine katılabilirdikleri ve hükümeti denetleyebildikleri için sistemin tamamen dışında kalmazlar; böylece siyasi muhalefet sistem içinde erir ve radikal uçlara yönelme ihtimali azalır (  ağlar, 2017, s. 115).

Parlamenteer sistemde genellikle partiler üstü konumda bir devlet başkanı bulunduğundan, siyasi kriz anlarında bu makam arabulucu ve uzlaştırıcı bir rol oynayabilmektedir. Özellikle anayasal monarşilerde kral/kraliçe veya parlamenteer cumhuriyetlerde cumhurbaşkanı, günlük siyasetin dışında kalarak gerektiğinde taraflar arasında hakemlik yapmaktadır. Tarafsız kimliğiyle devlet başkanı, hükümet ile muhalefet arasındaki gerginliklerde yatıştırıcı bir otorite olarak devreye girip, diyalog ve uzlaşı zemininin korunmasına katkı sunabilmektedir.

Parlamenteer Sistemlerde hükümet, icraatlarını sürdürmek için hem halkın seçimlerdeki desteğine hem de parlamento çoğunluğunun devamlı güvenine muhtaç olduğu için, hesap verilebilirlik ve meşruiyet boyutu güçlüdür. İktidardaki parti bir sonraki seçimde yeniden başarılı olabilmek ve mecliste güvenoyu desteğini korumak için toplumun beklentilerine duyarlı davranmak zorundadır. Bu da yönetenlerin keyfi kararlar almasını zorlaştırır ve demokratik geleneğin pekişmesine hizmet eder (Bal  ı, 2018, s. 45). Nitekim parlamenteer demokrasiler, 20. yüzyıl boyunca (  zellikle II. Dünya Savaşı sonrasında) istikrarlı bir şekilde işlemeye devam etmiş ve oturmuş bir siyasi kültür inşa edebilmiştir.

Parlamenteer sistemin avantajları, sistemin özellikle istikrar, esneklik ve kapsayıcılık alanlarında öne çıkan olumlu yönlerini göstermektedir. Elbette her sistem gibi parlamenteer sistemin de bazı dezavantajları ve eleştiri noktaları bulunmaktadır.

2.3.2. Parlamenteer Sistemin Dezavantajları

Parlamenteer rejimlere yönelik en yaygın eleştiri, hükümetlerin sık sık değişebilmesi ve yürütmenin istikrarsız olabilmesidir. Hükümet, meclis güvenine tabi olduğundan, parlamento çoğunluğunun herhangi bir anda desteğini çekmesiyle düşebilir. Bu durum, özellikle parti yapısının dağınık olduğu veya tek bir partinin çoğunluğu sağlayamadığı ülkelerde, arka arkaya hükümet değişikliklerinin yaşanmasına yol açabilmektedir. Sık sık değişen hükümetler, uzun vadeli politika planlamasını zorlaştırır ve idarenin sürekliliğini sekteye uğratabilir (Çağlar, 2017, s. 115).

Parlamenteer sistemde eğer hiçbir parti tek başına meclis çoğunluğunu sağlayamazsa, koalisyon hükümetleri kurulması gerekir. Ancak koalisyonlar, ortaklar arasındaki fikir ayrılıkları veya çıkar çatışmaları nedeniyle kırılgan olabilir; küçük bir partinin çekilmesi bile hükümetin düşmesine neden olabilir. Nitekim parlamenteer sistem tecrübesi yaşamış bazı ülkelerde çok sayıda kısa ömürlü hükümet görülmüştür. Örneğin Türkiye’de 1961-1980 yılları arasında 21 farklı hükümet kurulmuşken, İtalya’da 1948-1992 arasında 50’den fazla hükümet görev yapmıştır. Benzer şekilde, istikrarlı kabul edilen Belçika, Hollanda, İsveç gibi parlamenteer demokrasilerde bile hükümetlerin ortalama görev süresi yaklaşık 2 yıl civarında kalmıştır (Elitok & Değirmenci, 2023, s. 333-334). Bu denli sık değişen hükümetler, yönetimde istikrar sorununu gündeme getirir ve kararlılık gerektiren reformların hayata geçirilmesini güçleştirebilir.

Parlamenteer sistemlerde seçimlerin ardından parçalı bir meclis tablosu ortaya çıktığında, yeni hükümet kurma süreçleri sancılı olabilmektedir. Farklı partilerin koalisyon pazarlıkları uzayabilir veya hükümet bir türlü kurulamayabilir. Bu tür durumlar, uzun süreli hükümet boşluklarına ve geçici hükümetlerle yönetilmeye yol açarak devlet işleyişini aksatır (Caner, 2013, s. 190). Örneğin, Belçika 2010 seçimleri sonrasında 541 gün boyunca yeni hükümeti kuramamış, bu süre zarfında ülke geçici bir hükümetle idare edilmiştir (Euronews, 2019). Bu gibi vakalar, parlamenteer sistemin bazen yönetim boşluğu ve belirsizlik yaratabileceğini göstermektedir.

Parlamenteer sistemde bir diğer dezavantaj, meclis çoğunluğunu elinde bulunduran iktidar partisinin, yürütmeyi dengeleyecek etkin bir denetime izin vermeyebileceğidir. Özellikle katı parti disiplinine dayalı parlamenteer sistemlerde, milletvekilleri genellikle parti kararlarına

bağlı oy kullandığından, meclisin hükümeti sıkı şekilde denetlemesi zorlaşabilir. Bu durum, güçlü bir çoğunluk hükümetinin parlamentoyu adeta bir “onay merci”si olarak kullanarak yürütme gücünü aşırı yoğunlaştırması riskini doğurur (Yıldız, 2018, s. 101-102). Bir başka deyişle, kuvvetler ayrılığının yumuşak olması bazen yasamanın yürütmeye tabi hale gelmesine yol açabilir.

Parlamente sistemlerde oluşabilecek hükümet krizleri ve güvensizlik oyları neticesinde meclisin feshedilerek erken seçime gidilmesi, bir yandan sorunlara çözüm sunsa da diğer yandan siyasi belirsizliği artıran sık seçim döngüleri yaratabilir. Sürekli seçim atmosferi, hükümetlerin uzun vadeli politikalar yerine kısa vadede popüler olacak adımlara yönelmesine neden olabilir. Ayrıca seçmen yorgunluğu ve piyasalarda güvensizlik gibi sonuçlar doğurarak ülkenin genel istikrarını olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, istikrarsız koalisyonların ve sık seçimlerin yaşandığı parlamente rejimler, ekonomik ve sosyal kalkınma açısından bedeller ödeyebilir.

Parlamente sistemin dezavantajları, sistemin özellikle hükümet istikrarı ve denge-denetim konularında karşılaşılabileceği sorunlara işaret etmektedir. Ancak vurgulamak gerekir ki, bu olumsuzlukların bir kısmı siyasal kültür, parti sistemi gibi yapısal faktörlerden kaynaklanabilir ve parlamente sistemin tasarımından ziyade o ülkedeki uygulama koşullarının bir sonucudur. Nitekim güçlü parti disiplinine dayalı bir parlamente sistemde denetim zayıflayabilirken, farklı dinamiklere sahip başka bir parlamente demokraside meclis denetimi etkin şekilde işlemiş olabilir. Aynı şekilde, parçalı çok partili yapıların hüküm sürdüğü ülkelerde hükümet istikrarsızlığı belirginleşirken, iki partili sisteme yakın ülkelerde parlamente rejimler oldukça istikrarlı yönetimler üretebilir. Dolayısıyla, parlamente sistemin başarı ve başarısızlıkları, büyük ölçüde ülke bağlamına ve siyasal yapıya bağlıdır.

2.4. MECLİS HÜKÜMETİ SİSTEMİ

Meclis hükümeti sistemi, yasama ve yürütme güçlerinin tamamen yasama organında birleştiği, meclisin üstünlüğü ilkesine dayanan bir hükümet modeli olarak tanımlanabilmektedir (Bakırcı, 1994, s. 74). Bu sistemde halkın iradesini temsil eden meclis, devletin hem kanun yapma hem de kanunları yürütme yetkilerini üzerinde toplar; yürütme organı, meclisin içinden çıkan ve onun talimatları doğrultusunda hareket eden bir kuruldan oluşmaktadır. Başka bir ifadeyle, meclis hükümeti sisteminde hükümet, meclisin bir delegesi konumundadır ve meclis dilediği anda yürütmeye emir ve talimat verebilmektedir. Meclis hükümeti sistemi, kuvvetlerin mecliste birleştiği bir kuvvetler birliği türünü oluşturmakta, nitekim kuvvetlerin yürütmeye birleştiği mutlak monarşi gibi sistemlerin karşı kutbunda yer almaktadır (Ormanoğlu Duranlıoğlu, 2024, s. 3).

Literatürde meclis hükümeti sistemi, özellikle Fransız Devrimi dönemi örneğine atfen, “konvansiyonel sistem” olarak da adlandırılmaktadır (Söyleyici, 2024, s. 4). Meclis hükümeti sisteminin teorik temelleri, Jean-Jacques Rousseau’nun genel irade ve egemenliğin bölünmezliği anlayışına dayandırılmaktadır. Rousseau’ya göre egemen güç olan millet, iktidarı bölünmez bir biçimde kullanmalıdır; egemenliğin temsil edildiği organ da bölünemez olmalıdır. Bunun için tüm yasama yetkisinin millet iradesini yansıtan tek bir mecliste toplanması gerektiği fikri ortaya çıkar. Bu düşünsel zemin, geçmişte mutlak monarkın sınırsız iktidarına karşı bir tepki olarak gelişmiş ve somut halinde meclis üstünlüğüne dayalı bir sistem önerilmiştir (Şahin, 2024, s. 823). Dolayısıyla meclis hükümeti, halk egemenliğinin eksiksiz biçimde tecelli etmesini amaçlayan bir model olarak da değerlendirilebilir.

Meclis hükümeti sistemi, teorik bir model olarak 18. yüzyılda mutlak monarşiye ve kuvvetler ayrılığı fikrine alternatif bir yönetim biçimi olarak tartışılmaya başlanmış, ilk somut uygulamasını ise Fransız Devrimi sırasında bulmuştur. 1792-1795 yılları arasında toplanan Ulusal Konvansiyon Meclisi, yürütme ve yasama yetkilerini tamamen kendi elinde toplayarak klasik meclis hükümeti sisteminin prototipini oluşturmuştur. Ne var ki, bu dönemde Jakoben liderlik altında yaşanan Terör Dönemi, meclis hükümeti kavramına tarihsel olarak olumsuz bir gölge düşürmüştür. Konvansiyon yönetiminin ardından Fransa’da tekrar kuvvetler ayrılığı ve parlamenter rejimlere geçilmiş, ancak meclis hükümeti fikri özellikle kriz zamanlarında yeniden gündeme gelebilmiştir (Ormanoğlu Duranlıoğlu, 2024, s. 5).

19.yüzyıl ortalarında İsviçre, federal yapısına rağmen merkezi yürütmenin parlamento içinden seçildiği ve sabit bir başkanın olmadığı bir modeli benimseyerek meclis hükümeti sisteminin istisnai ve başarılı bir örneği haline gelmiştir. 1848 İsviçre Anayasası ile oluşturulan Federal Konsey modeli, günümüzde de İsviçre’de uygulanmaya devam eden bir meclis hükümeti uygulamasıdır. Bunun dışında, meclis hükümeti sistemi genellikle olağanüstü dönemlerde ortaya çıkmış veya tercih edilmiştir. Örneğin İngiltere’de 1640’lı yıllardaki Uzun Parlamento döneminde fiilen yasama organı tüm devlet yetkilerini üstlenmiş; yine I. Dünya Savaşı sonrasında Almanya’nın bazı eyaletleri⁷ ile Polonya, Avusturya, Letonya, Litvanya, Estonya gibi yeni kurulan devletlerin anayasal düzenlerinde meclis üstünlüğüne dayalı hükümet modelleri görülmüştür (Kaldırımcı, 1997, s. 101). Bu deneyimlerin birçoğu kısa ömürlü olmuş ve yerini ya parlamenter sisteme ya da otoriter rejimlere bırakmıştır.

Türkiye açısından meclis hükümeti sistemi, Milli Mücadele döneminde ortaya çıkmıştır. 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi’nin Ankara’da toplanmasıyla fiilen kurulan yeni Türk devletinde, 1921 Anayasası (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu) ile meclis hükümeti sistemi resmen

⁷ Prusya, Bavyera.

benimsenmiştir. 1921 Anayasası, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ilan etmiş ve yasama-yürütme yetkilerinin bütünüyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde toplandığını hükme bağlamıştır. Bu dönemde oluşturulan İcra Vekilleri Heyeti (yürütme kurulu), meclis üyeleri arasından tek tek seçilerek meclise karşı sorumlu kılınmıştır. Türkiye'de uygulanan meclis hükümeti modeli, Milli Mücadele'nin olağanüstü koşullarında hızlı karar alma ve birliğin sağlanması amacına hizmet etmiş; ancak savaş sonrasında 1924 Anayasası ile birlikte daha parlamenter karakterli bir sisteme evrilmiştir (Şahin, 2024, s. 820). Nitekim 1924 Anayasası döneminde hükümet sistemi tartışmaları devam etmiş ve 1920'lerde benimsenen meclis üstünlüğü anlayışı zamanla yerini güçler ayrılığı ilkelerine bırakmıştır. Bununla birlikte, II. Dünya Savaşı sonrasında dünya genelinde baskın eğilim parlamenter ve başkanlık sistemlerine yönelmiş, meclis hükümeti modeli ise İsviçre dışında yaygın bir uygulama alanı bulamamıştır.

Meclis hükümeti sisteminin ayırt edici özellikleri, yasama organının devlet yönetiminde mutlak belirleyici güç olması etrafında şekillenmiştir. Yasama ve yürütme kuvvetleri meclis bünyesinde birleşmiştir. Yürütme erkinin yasama organından ayrı, bağımsız bir varlığı söz konusu değildir. Meclis, kanun yapma yetkisinin yanı sıra bu kanunları yürütme görevini de üstlenir ve gerektiğinde yürütme organına doğrudan emir-talimat verebilir. Bu birliktelik, kuvvetler birliği ilkesinin meclis üstünlüğü anlayışıyla somutlaşmış halidir (Yakacak, 2014, s. 7).

Meclis içinden seçilen yürütme organı, meclisin güvenine dayanır ve meclise karşı sorumludur. Yürütme organının kendine ait bağımsız bir meşruiyeti ya da kimliği yoktur; varlığı meclisin devam eden desteğine bağlıdır. Meclis, yürütme üzerinde en yüksek otoriteye sahip olup hükümeti istediği an görevden alabilir veya üyelerini değiştirebilir. Bu durum, meclis hükümeti sisteminin en dikkat çekici yönlerinden biridir (Ergene, 2024, s. 44).

Meclis hükümeti uygulamalarında, yürütme organını oluşturan bakanlar kurulu genellikle tek tek meclis tarafından belirlenir ve onaylanır. Her bir bakan meclis çoğunluğunun oyuyla göreve gelir ve yine bireysel olarak azledilebilir. Bu nedenle, klasik parlamenter sistemdeki gibi hükümetin kolektif sorumluluğu vurgusu zayıftır veya yoktur. Hükümet, bir bütün olarak değil, üyelerinin tek tek meclis tarafından denetlendiği bir yapıya sahiptir (Haşimoğlu, 2023, s. 36).

Devlet düzeninde en üstün karar organı meclistir; yürütme organının meclis üzerinde herhangi bir hukukî tasarruf yetkisi bulunamaz. Özellikle, yürütmenin meclisi feshetme, meclis seçim takvimini değiştirme veya çalışmalarına ara verme gibi yetkileri yoktur. Bu özellik, meclis hükümeti sistemini parlamenter sistemden ayıran kritik bir farktır. Parlamenter

sistemlerde hükümetin meclisi fesih yetkisi olabileceken, meclis hükümeti modelinde tüm inisiyatif meclistedir; meclis gerekirse kendi kendini feshedip seçim kararı alabilir, ancak yürütme meclise müdahale edemez (Bakırcı, 1994, s. 83).

Meclis hükümeti sisteminde, meclis sadece yasa koyucu değil yürütmenin de merkezi olduğundan, meclisin sürekliliği esastır. Meclisin uzun süre tatil yapması veya devre dışı kalması mümkün değildir; devlet işlerinin aksamaması için meclis gerektiğinde aralıksız çalışır veya kendini toplantıya çağırır (Baric, 2023, s. 11). Bu yönüyle, yürütme erkini paylaşan parlamenter rejimlere nazaran meclis hükümeti sisteminde yasama organının faaliyeti daha kesintisizdir.

Kural olarak meclis hükümeti sisteminde ayrı ve güçlü bir devlet başkanı makamı öngörülmemektedir. Genellikle yürütme, meclis içinden seçilen bir kurul tarafından kolektif olarak yürütüldüğü için, sembolik dahi olsa tek bir devlet başkanı bulunmadığı senaryolar olabilmektedir. Örneğin 1921 Anayasası döneminde Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı makamı yoktu; meclis başkanı aynı zamanda devlet başkanının fonksiyonlarını üstlenmekteydi. İsviçre gibi bazı örneklerde ise, Federal Konsey üyeleri arasından her yıl dönüşümlü seçilen bir başkan sınırlı ve sembolik devlet başkanlığı görevini yerine getirmektedir. Ancak bu rol, yürütme gücünün meclis kontrolünde olmasına engel olmayacak şekilde düzenlenmiştir (Bakırcı, 1994, s. 77).

Meclis hükümeti sistemleri çoğunlukla tek meclisli bir yasama yapısı öngörür. İkinci bir meclis bulunmaması, milli iradenin bölünmeden tecelli etmesini sağlamak amacını taşır. Tek meclislilik, meclis hükümeti modelinin sıklıkla görülen bir niteliği olsa da, bu konuda istisnalar ve tartışmalar mevcuttur. Örneğin İsviçre federal bir devlet olduğu için iki meclisli bir parlamento yapısına sahiptir; buna rağmen, yürütme organının Federal Meclis tarafından seçilmesi ve güven ilişkisine dayanmaması yönleriyle meclis hükümeti sistemine benzer bir karakterdedir. Genel olarak, meclis hükümeti sisteminde esas olan yasama organının tek bir merkez etrafında örgütlenmesidir (Ormanoğlu Duranlıoğlu, 2024, s. 7).

2.4.1. Meclis Hükümeti Sisteminin Avantajları

Meclis hükümeti sistemi, halkın egemenliğini hiçbir aracı güç tarafından kısıtlanmaksızın doğrudan doğruya meclise yansıtmayı sağlar. Yürütmenin meclis içinden çıkması ve meclise karşı sorumlu olması, demokratik meşruiyeti en üst düzeye çıkarır. Millet iradesine aykırı politikaların yürütmede hayat bulması bu sistemde çok zordur; hükümet, sürekli olarak meclis çoğunluğunun güvenine tabi olduğundan demokratik denetim kesintisiz

işlemiş olur. Bu durum, yürütme ile yasama arasında bir güç mücadelesi yaşanmasını önlerken, hesap verebilirliği artırır (Haşimoğlu, 2023, s. 37)

Yürütme organının meclis tarafından tek tek belirlenip istenildiğinde değiştirilebilmesi, esnek ve güçlü bir denetim mekanizması sunar. Meclis çoğunluğu, icranın tüm üyelerini yakından izleyebilir ve performansından memnun olmadığı bir bakanı veya hükümet üyesini anında değiştirebilir. Bu sayede yürütmenin yanlış politikalarında ısrar etmesi engellenebilir; kamuoyunun ve temsilcilerinin tepki ve talepleri derhal yönetime yansıtılabilir. Hükümet üyelerinin bireysel sorumluluğu, yönetimde şeffaflığı artırır (Korkmaz, 2020, s. 8).

Yasama ve yürütme erklerinin birleşik olması, özellikle olağanüstü hâllerde hızlı ve kararlı adımlar atılmasına imkân tanır. Tek bir merkezden karar alındığı için, ayrı organlar arasında görüş ayrılığı ya da bürokratik gecikme yaşanmaz. Tarihsel olarak, meclis hükümeti sistemi Milli Mücadele gibi kritik dönemlerde tercih edilmiştir; bu sayede Türkiye’de 1920-1923 döneminde işgal altındaki vatanın kurtarılması için gereken kararlar süratle alınabilmiş ve uygulanabilmiştir. Benzer şekilde, devrim dönemlerindeki geçici meclis yönetimleri de⁸ merkezi bir irade ile hızlı icraat yapabilmıştır. Yürütmenin meclis iradesine dayanması, yönetimde bütünlüğü sağlayarak çatışma riskini azaltır ve acil durumlarda etkinliği artırır.

Meclis hükümeti modelinde, yasama organı ile yürütme organı arasında ayrı bir güç dengesi veya çatışma olmaz. Yürütme zaten meclisin bir parçası olduğu için, klasik parlamenter sistemlerde görülebilen hükümet düşürme krizi, veya başkanlık sistemlerindeki kilitlenme durumları yaşanmaz. Bu durum, hükümetin çalışmaları için daha istikrarlı bir siyasal zemin oluşturabilir. Yasamanın desteğini yitiren bir hükümet üyesi anında değiştirildiği için, güven bunalımı derinleşmeden çözüme kavuşur. Bu yönüyle sistem, teorik olarak uyumlu bir yasama-yürütme ilişkisi vadeder (Ormanoğlu Duranlıoğlu, 2024, s. 6).

2.4.2. Meclis Hükümeti Sisteminin Dezavantajları

Meclis hükümeti sistemi, tarihteki pek çok örnekte yönetim istikrarı açısından sıkıntılar doğurmuştur. Maurice Duverger gibi siyaset bilimciler, bu tip rejimlerin “çok seyrek, çok istikrarsız” olduklarını, bu nedenle de klasik parlamenter veya başkanlık sistemleri kadar kalıcı bir önem kazanamadıklarını belirtmektedirler (Duverger, 1986, s. 31). Meclis hükümeti uygulayan ülkelerde hükümetlerin ömrü genelde kısa olmuş, sık bakan değişiklikleri veya meclis içi anlaşmazlıklar görülmüştür. Örneğin Fransız Devrimi’nin Konvansiyon meclisi, kısa sürede iç mücadelelere sahne olmuş ve ardından yerini farklı bir yönetime bırakmıştır. Yine I. Dünya Savaşı sonrasında meclis hükümeti benimseyen Polonya, Baltık ülkeleri ve bazı Alman

⁸ 1793 Fransız Konvansiyonu

eyaletlerinde siyasi istikrarsızlıklar baş göstermiş; bu istikrarsızlıklar neticesinde güçlü bir otorite arayışı başlamış ve bir süre sonra diktatörlük rejimleri ortaya çıkmıştır. Bu tür deneyimler, meclis hükümeti sisteminin sürdürülebilir demokratik istikrar sağlamada zorlanabileceğini göstermektedir (Şahin, 2024, s. 824).

Kuvvetler ayrılığının olmaması, meclis çoğunluğunun gücünü neredeyse sınırsız hale getirebilir. Yasama organı kendisini denetleyecek ayrı bir yürütme veya güçlü bir yargı denetimi olmadığında, çoğunluk diktası tehlikesi doğabilir. Meclis hükümeti sisteminde meclisin üstünlüğü ilkesi, eğer anayasal denge mekanizmaları kurulmazsa, anayasa üstünlüğü ilkesine dahi meydan okuyabilir. Zira meclis, çıkardığı kanunlarla kendi yetkilerini aşsa bile, bunu durduracak hukuki mekanizmalar bulunmamaktadır. Bu durum, muhalefet ve azınlık hakları açısından sakıncalı sonuçlar doğurabilir; çoğunluk, sınırlanmamış gücüyle muhalefetin sesini bastırabilir veya keyfi uygulamalara yönelebilir. Hukuk devletinin gereği olan fren-denge mekanizmalarının zayıflığı, meclis hükümeti sisteminin en ciddi yapısal dezavantajlarından biridir.

Meclis hükümeti modelinde hükümetin ortak bir program ve uyum içinde çalışması zorlaşabilir. Bakanların tek tek meclis tarafından seçilip azledilebilmesi, kabinenin bir ortak ekip ruhu ile hareket etmesini engelleyebilir. Kabine üyeleri, ortak bir hükümet programından ziyade meclis çoğunluğunun o anki eğilimlerine göre ayrı ayrı sorumlu olduklarından, yönetimde tutarlılık sağlamak güç hale gelebilir. Nitekim bu sistemde kolektif kabine sorumluluğu bulunmadığı için, her bakan kendi alanında meclise karşı hesap verir ancak hükümetin genel politikasından müştereken sorumlu bir kurul yaklaşımı zayıftır. Sonuç olarak, uzun vadeli strateji ve planlama gerektiren konularda yürütmenin bütüncül bir irade gösterememesi riski vardır. Özellikle meclis içindeki gruplaşmalar ve koalisyonlar, yönetimde karar alma süreçlerini yavaşlatabilir veya kilitleyebilir. Güçlü ve istikrarlı bir meclis çoğunluğu olmadan, bu sistem yönetim etkinliği açısından sekteye uğrayabilir (Ormanoğlu Duranlıoğlu, 2024, s. 6).

Meclis hükümeti sisteminin genellikle tek meclisli yapıya dayanması da eleştirilmektedir. İkinci bir meclisin olmaması, yasama süreçlerinde deneyimli bir gözden geçirme mekanizmasının eksikliğine yol açabilir. İki meclisli parlamentolarda üst kanat, çoğunluğun aceleci veya popülist kararlarını frenleyen bir denge unsuru olabilirken, tek meclisli meclis hükümeti modelinde bu tür bir denge yoktur. Bu nedenle, meclis hükümeti sisteminde alınan kararların daha az tartışılmış ve hızlı geçirilmiş olması olasılığı yüksektir. Bu durum, hatalı yasa yapma riskini arttırabileceği gibi, azınlıkların temsilini de zayıflatabilir. Ancak belirtmek gerekir ki, tek meclislilik meclis hükümeti sisteminin ayrılmaz bir şartı değil,

sadece pratikte sıkça görülen bir niteliğidir; nitekim İsviçre örneği, meclis hükümeti prensipleri ile iki meclisli yapının bir arada bulunabileceğini göstermektedir.

Meclis hükümeti sistemi demokratik meşruiyet ve parlamenter denetim açısından azami avantajlar sunarken, yönetim istikrarı ve kurumsal denge bakımından ciddi dezavantajlar barındırır. Tarihsel olarak bu sistem, devrim veya kurtuluş savaşı gibi olağanüstü dönemlerde kısa vadeli bir çözüm olarak ortaya çıkmış; istikrar gerektiren dönemlerde ise yerini daha dengeli güç dağılımı öngören parlamenter ya da başkanlık sistemlerine bırakmıştır. Günümüzde İsviçre dışında saf anlamda meclis hükümeti sistemini uygulayan bir ülkenin kalmamış olması da, sistemin dezavantajlarının uzun vadede ağır bastığını gösteren bir veri noktası olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, meclis hükümeti modeli, demokrasi teorisinde halk egemenliğinin en doğrudan gerçekleştiği hükümet biçimi olarak önemini korumakta; özellikle parlamenter sistem içindeki bazı uygulamalarda (örneğin güçlü meclis denetimi, güvensizlik oyları vb.) etkisini dolaylı da olsa hissettirmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ÜYE ÜLKELERİNİN HÜKÜMET SİSTEMLERİNİN İNCELENMESİ

Tezin bu bölümünde Türk Devletleri Teşkilatı’nın üye ülkelerinin hükümet sistemleri “Yasama”, “Yürütme”, “Yargı” ve “Anayasal Organlar Arasındaki İlişkiler” başlıkları altında detaylı olarak incelenecektir.

3.1. YASAMA

Yasama, hükümet sistemlerinde yer alan üç erkten birini oluşturmaktadır. Devletlerin işleyişinde kanun yapma, kanunları kaldırma ve değiştirme yetkileri yasama erki ile yapılmaktadır. Devletler yasama erkinin yetkisini genel olarak meclislerine vermiştir. Bu başlık altında ülkelerin Yasama organlarının görevleri ve yapılanmaları hem Anayasalarında yer alan maddeler doğrultusunda hemde kendi iç tüzüklerindeki maddelerle incelenecektir.

3.1.1. Türkiye

Türkiye’de yasama yetkisi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 7. maddesi uyarınca yalnızca Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne (TBMM) aittir. Yasama yetkisi devredilemez nitelikte olup doğrudan halk tarafından seçilen temsilciler eliyle kullanılmaktadır. Kuvvetler ayrılığı ilkesine dayalı yönetim anlayışında yasama organı, yürütme ve yargı ile birlikte demokratik yönetimin temel unsurlarından biridir. Yasama yetkisinin üstünlüğü, hukuk devleti ilkesinin bir gereği olup, yürütme ve yargı organları yasama yetkisini aşamaz veya gasp edemez (Karakuzu, 2024, s. 76-77).

Anayasa’nın 87. maddesi TBMM’nin yetkilerini açıkça düzenlemektedir. Buna göre, Meclis’in temel görevleri arasında; Kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak, Bütçeyi görüşmek ve kabul etmek, Uluslararası antlaşmaları uygun bulmak, Savaş ilan etmek ve yabancı ülkelere asker göndermeye karar vermek, Anayasa değişikliklerini onaylamak, Yürütmeyi denetlemek gibi görevler bulunmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçişle birlikte yasama ile yürütme arasındaki ilişkiler yeniden şekillenmiş, yürütme organının yasama üzerindeki etkisi sınırlandırılmıştır. Anayasa’nın 104. maddesi, Cumhurbaşkanı’nın yürütme yetkisini kullanma şeklini belirlemektedir. Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile düzenlenebilecek alanlar sınırlıdır ve kanunlarla çelişmesi durumunda kanun hükümleri öncelikli olarak uygulanmaktadır.

Türkiye’de yasama organı tek meclisli bir yapıdadır. TBMM, halk tarafından seçilen 600 milletvekilinden oluşmaktadır (Dinç & Yılmaz, 2022, s. 192). Anayasa’nın 75. maddesi,

TBMM'nin tek meclisli yapısını hükme bağlamıştır. Tek meclisli sistem, yasama sürecini hızlandırmayı ve yönetimde etkinliği sağlamayı amaçlayan bir model olarak benimsenmiştir.

Çift meclis sisteminin olmadığı durumlarda ise yasama denetiminin zayıflayabileceği yönünde görüşler bulunmaktadır (Karakuş & Şener, 2024, s. 565). Çift meclis sistemine sahip ülkelerde yasaların ikinci bir denetim sürecinden geçmesi mümkünken, Türkiye'de bu denetim mekanizması yalnızca Anayasa Mahkemesi ve Cumhurbaşkanı'nın veto yetkisi ile sınırlıdır. TBMM'nin yasama süreçlerindeki etkinliği, ihtisas komisyonlarının işleyişi ve denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi ile sağlanmaktadır.

TBMM üyeleri, Anayasa'nın 67. ve 77. maddeleri uyarınca genel, eşit ve gizli oy ilkesiyle halk tarafından seçilmektedir. Seçimlerin demokratik esaslara göre yapılması zorunlu olup, seçim süreci belirli kurallar çerçevesinde yürütülmektedir. 18 yaşını doldurmuş olan vatandaşlar Cumhurbaşkanı ve milletvekili seçimlerinde oy kullanabilmektedirler. Seçimler tek dereceli seçim sistemi üzerinden yapılmaktadır.

Anayasa'nın 76. maddesi, milletvekili olabilmek için sağlanması gereken şartları düzenlemektedir. Bu şartlar; Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak, 18 yaşını doldurmuş olmak, en az ilkokul mezunu olmak, kısıtlı veya kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak, yüz kızartıcı suçlar ve devlete karşı işlenen suçlar gibi belirli ağır suçlardan mahkum olmamaktır. Bu suçların işlenmesine karşılık olarak vatandaşlar aften yararlanmış olsalar dahi milletvekili olamamaktadır.

TBMM seçimleri, Anayasa'nın 77. maddesine göre beş yılda bir yapılmaktadır. Ancak olağanüstü hallerde, Anayasa'nın 116. maddesi uyarınca seçimlerin yenilenmesi mümkündür. Seçimlerin yenilenmesi, TBMM'nin beşte üç çoğunluk kararı ile veya Cumhurbaşkanı tarafından alınan fesih kararı ile gerçekleştirilebilir (Yaman & Ünal, 2021, s. 231).

Anayasa'nın 78. maddesi, TBMM üyeliklerinde boşalma olması halinde ara seçimlerin düzenlenmesini öngörmektedir. Ara seçimler, seçim döneminin son yılından önce yapılabilir ancak bir seçim döneminde en fazla bir kez gerçekleştirilebilir. Boşalan milletvekili koltuklarının tamamlanması amacıyla ara seçimler düzenlenir.

Türkiye'de seçimler, nispi temsil sistemine dayalı olarak gerçekleştirilmektedir. Seçimlerin yönetimi ve denetimi, Anayasa'nın 79. maddesi uyarınca Yüksek Seçim Kurulu (YSK) tarafından yürütülmektedir. YSK, seçim sürecinin adil ve şeffaf bir şekilde yürütülmesini sağlamakla görevlidir ve kararları kesin olup, yargı denetimine tabi değildir (ysk, 2025).

Milletvekilleri, Anayasa'nın 80. maddesi uyarınca ulusun tümünü temsil ederler. Bu ilke gereğince, milletvekilleri yalnızca seçildikleri bölgenin değil, tüm Türkiye'nin temsilcisi olarak yasama faaliyetlerini yürütmektedirler.

Anayasa'nın 83. maddesi, milletvekillerinin yasama faaliyetleri çerçevesinde tam bir sorumsuzluk ilkesine sahip olduğunu düzenlemektedir. Yasama dokunulmazlığı, milletvekillerinin görev süreleri boyunca yargılanmasını engelleyen bir koruma mekanizmasıdır. Ancak ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ve seçimden önce soruşturmasına başlanılmış olmak kaydıyla Anayasanın 14. maddesindeki durumlar yasama dokunulmazlığı kapsamı dışındadır (Özkul, 2017, s. 141). Anayasa'nın 84. maddesinde milletvekilliğini sona ermesine ilişkin durumlar belirtilmiştir. Bu maddeye göre; milletvekilinin kendi isteği ile istifa etmesi, vekilin bir kamu görevini kabul etmesi ve bu görevi bırakması istenmesine rağmen 7 gün içinde bırakmaması, meclis çalışmalarına mazeretsiz şekilde 1 ay içerisinde toplam beş birleşim günü katılmama gibi durumlarda milletvekilliği sona ermektedir.

TBMM'nin çalışma düzeni, Anayasa'nın 94. maddesi kapsamında belirlenmiştir. TBMM, Başkanlık Divanı, Meclis başkanı, başkan yardımcıları ve kâtip üyelerden oluşmaktadır. Meclis başkanı, yasama faaliyetlerinin düzenli yürütülmesini sağlayıp Meclisi temsil etmektedir.

Anayasanın 96. maddesine göre TBMM, yapılacak seçimler dahil bütün işlerinde üye tamsayısının en az üçte biri (200 vekil) ile toplanmaktadır. Anayasada başka bir hüküm yer almıyorsa toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile karar alınmaktadır. Ancak karar yeter sayısı hiçbir koşulda üye tamsayısının dörtte birinin bir fazlasından az olamamaktadır.

TBMM İçtüzüğünde yer alan 20. madde meclisteki siyasi parti grupları hakkında düzenlemeleri belirtmektedir. Bu maddeye göre mecliste yer alan bir siyasi parti, TBMM'de grup kurabilmek için en az 20 milletvekiline sahip olmalıdır. Grup kurmak isteyen parti 20 milletvekilinin imzasının yer aldığı dilekçeyi TBMM Başkanlığı'na verir ve bu dilekçede grup kurma iradesi, grup başkanı ve grup başkanvekilleri belirtilmektedir. Eğer grup kurulduktan sonra vekil sayısı 20'nin altına düşerse grup dağılmış olarak kabul edilir.

TBMM, yürütme organını çeşitli yollarla denetlemektedir. Bu denetimler; soru önergeleri, genel görüşme, meclis araştırması, meclis soruşturma gibi mekanizmalarla sağlanmaktadır. Milletvekilleri, yürütme organına yönelik yazılı soru önergesi sunabilmektedir. TBMM, belirli konular üzerinde genel görüşmeler yaparak yürütme organının faaliyetlerini tartışabilmektedir. Meclis araştırmalarında belirli olayların ayrıntılı olarak incelenmesine olanak tanınmaktadır. Meclis Soruşturması ise Anayasa'nın 105. maddesi çerçevesinde Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar hakkında meclis soruşturması

açılması sürecini düzenlemektedir (Alkan, 2017, s. 1-2). Yasama erki, kuvvetler ayrılığı ilkesi çerçevesinde bağımsız şekilde çalışmaktadır.

3.1.2. Azerbaycan

Azerbaycan'da yasama yetkisi, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 7. ve 81. maddeleri uyarınca yalnızca Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'ne aittir. Yasama yetkisi devredilemez olup, halk tarafından seçilen temsilciler eliyle kullanılmaktadır. Azerbaycan, başkanlık sistemi ile yönetilen bir ülke olup, yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki kuvvetler ayrılığı ilkesi anayasal güvence altındadır (Demirkıran, 2021, s. 356).

Azerbaycan Anayasası'nın 94. maddesi, yasama yetkisini detaylı biçimde düzenlemektedir. Bu maddeye göre, kanunları kabul etmek, değiştirmek ve yürürlükten kaldırmak, devlet bütçesini görüşmek ve onaylamak, uluslararası anlaşmaları onaylamak ve iptal etmek, devlet başkanı ve hükümetin belirli yetkilerini denetlemek, genel ve yerel seçimlerin düzenlenmesi ile ilgili yasaları belirlemek, olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilan edilmesine karar vermek, cumhurbaşkanının yetki aşımını veya anayasal ihlallerini denetlemek Milli meclisin görevlerini oluşturmaktadır.

Azerbaycan'da yasama yetkisinin üstünlüğü, yürütme organı tarafından ihlal edilemez. Anayasa'nın 7. maddesi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde devlet yönetiminin demokratik bir hukuk devleti ilkesi çerçevesinde yürütüldüğünü vurgulamaktadır. Yasama organının kararları yürütme organını bağlar ve yürütmenin yasama organına karşı hesap verebilirliği esastır.

Azerbaycan'da yasama organı tek meclisli bir yapıdan oluşmaktadır. Milli Meclis, halk tarafından seçilen 125 milletvekilinden oluşmaktadır. Azerbaycan Anayasası'nın 82. maddesi, Milli Meclis'in tek meclisli yapısını güvence altına almıştır (Mammadov, 2020, s. 40). Tek meclisli sistem, yasama süreçlerinin daha hızlı işlenmesini ve yönetimde etkinlik sağlanmasını amaçlamaktadır.

Çift meclis sistemine sahip ülkelerde, yasaların ikinci bir mecliste incelenmesi ve tekrar değerlendirilmesi sağlanırken, Azerbaycan'da bu süreç doğrudan Meclis komisyonları aracılığıyla yürütülmektedir. Tek meclisli sistem, yasaların yürürlüğe girme sürecini hızlandırmakta ancak aynı zamanda yasama sürecinde denetimin zayıflamasına yol açabilmektedir. Yasaların oluşturulma süreci, komisyonlar ve Meclis'teki siyasi gruplar tarafından değerlendirilerek yürütülmektedir (Rehimli, 2020, s. 380).

Azerbaycan Anayasası'nın 83. maddesi uyarınca Milli Meclis üyeleri, genel oy hakkına sahip vatandaşlar tarafından seçilmektedir. Seçimlerin demokratik, adil ve şeffaf bir şekilde gerçekleştirilmesi anayasal güvence altındadır.

Azerbaycan Anayasası'nın 85. maddesi, milletvekili olabilmek için gerekli şartları belirlemektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşı olmak, 18 yaşını doldurmuş olmak, seçim yasasına göre herhangi bir kısıtlama altında olmamak, ağır suçlardan mahkum olmamak, ikili vatandaşlık taşımamak ve yabancı devletlerde daimi ikamet etmemek gibi şartlar milletvekili olabilmek için taşınması gereken şartlardır. Bu şartları taşımayan bireyler milletvekili adayı olamaz ve seçime katılamaz (Kan & Kantar, 2025, s. 396).

Azerbaycan'da genel seçimler beş yılda bir yapılmaktadır. Olağanüstü hallerde, Cumhurbaşkanı, seçimlerin yenilenmesine karar verebilmektedir yani meclisi feshedebilmektedir. Anayasa'nın 98. Maddesine göre, meclisin görevlerini yerine getirmemesi, meclisin arka arkaya iki defa bakanlar kurulunu onaylamaması gibi durumlarda Cumhurbaşkanı Anayasal yetkisini kullanarak meclisi feshedebilmektedir.

Azerbaycan Anayasası'nın 84. maddesine göre, milletvekilliğinin herhangi bir nedenle sona ermesi durumunda boşalan koltuklar için ara seçim düzenlenebilmektedir. Ara seçimler, seçim yasalarına uygun şekilde organize edilir ve ilgili boşalan milletvekili sayısına göre belirlenmektedir.

Azerbaycan'da seçimler, çoğunluk esasına dayalı sistem ile gerçekleştirilmektedir. Seçimlerin denetlenmesi Anayasa Mahkemesi tarafından yapılmaktadır. Azerbaycan Anayasası'nın 86. maddesi, seçimlerin denetiminin ve onayının Anayasa Mahkemesi tarafından gerçekleştirileceğini hükme bağlamıştır.

Azerbaycan Anayasasının 88. Maddesi Milli Meclisin toplantı kurallarını hükme bağlamıştır. Anayasanın 88. Maddesine göre Milli Meclis 83 milletvekilinin göreve başlamasının onaylanmasının ardından en geç 1 hafta içerisinde toplanır. Olağanüstü toplantılar için Cumhurbaşkanı veya 42 milletvekilinin talebi gerekmektedir. Toplantı yeter sayısı ile ilgili bir hüküm bulunmamaktadır.

Anayasanın 94. Maddesi ise karar yeter sayısını düzenlemektedir. Anayasal kanunlar⁹ için 83 milletvekilinin oyu, diğer konulara ilişkin kanunlar için ise 63 milletvekilinin oyu karar yeter sayısına karşılık gelmektedir.

Azerbaycan Anayasası'nın 87. Maddesi milletvekilliğinin sona erme durumunu düzenlemektedir. 87. Maddeye göre milletvekillerinin görevi yeni dönemin ilk meclis toplantısının yapıldığı gün sona ermektedir. Anayasanın 89. Maddesi ise milletvekillerinin görevden alınmasına ilişkin hükümleri belirlemiştir. 89. Maddeye göre milletvekilliğinin düşürülmesi; seçimlerde usulsüzlük yapıldığı anlaşılırsa, Azerbaycan Cumhuriyeti

⁹ Cumhurbaşkanı seçimi, Milli Meclis seçimleri, Referandum

vatandaşlığından çıkılırsa, mahkeme kararı kesinleşmiş bir suç işlendiğinde, devlet organlarında göreve başlamak, din görevlisi olmak, bilimsel, pedagojik ve yaratıcı faaliyetler hariç olmak üzere girişimci, ticari veya diğer ücretli faaliyetlerde bulunmak gibi durumlarda gerçekleşmektedir.

Azerbaycan Anayasasının 90. Maddesi milletvekillerinin görev süreleri boyunca suçüstü durum olmadığı sürece dokunulmazlık hakkına sahip olduklarını hükme bağlamıştır. Anayasa'nın 91. maddesi, milletvekillerinin yasama faaliyetleri kapsamında tam bir sorumsuzluk ilkesine sahip olduğunu düzenlemektedir. Milletvekilleri, Meclis kürsüsündeki konuşmaları nedeniyle yargılanamaz. Yasama dokunulmazlığı ise milletvekillerinin, ağır cezalı suçüstü halleri dışında yargılanmasını engelleyen bir koruma mekanizmasıdır. Ancak Meclis, suçüstü yakalanma durumunda ve Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısının talebi üzerine Milli Meclisin kararıyla birlikte bir milletvekilinin dokunulmazlığını kaldırabilmektedir (Kan & Kantar, 2025, s. 397).

Azerbaycan Milli Meclisi, Anayasa'nın 92. maddesi kapsamında faaliyet göstermektedir. Meclis, çalışma usullerini belirleyip ilgili organlarını oluşturmaktadır. Başkan ve yardımcılarının seçimi, komite ve komisyonların teşkili ve Sayıştay'ın kurulması bu faaliyetler arasındadır.

Azerbaycan Milli Meclisi İttüzüğünde yer alan 43. Maddeye göre Azerbaycan Milletvekilleri kendi aralarında siyasi parti grupları oluşturabilmektedir. Siyasi parti grubu oluşturabilmek için en az 25 milletvekilinin bir araya gelmiş olması şartı aranmaktadır. Milletvekili grubu oluşturulduktan sonra grubun oluşturulduğuna dair bildiri Genel Kurulda okunur ve grup Milli Meclis Genel Sekreterliği tarafından kayıt altına alınmaktadır.

3.1.3. Kazakistan

Kazakistan'da yasama erki, kuvvetler ayrılığı ilkesi çerçevesinde faaliyet göstermektedir. Başkanlık sisteminin uygulandığı ülkede yasama organı bağımsız bir şekilde çalışmakta olup, yürütme organı üzerindeki denetim mekanizmaları anayasal çerçevede yürütülmektedir.

Kazakistan'da yasama yetkisi, Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası'nın 49. maddesi uyarınca yalnızca Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosu'na aittir. Kazakistan, 1995 Anayasası ile başkanlık sistemine dayalı bir yönetim biçimine sahip olmuş ve yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmiştir (Serdaliyeva, 2018, s. 39).

Anayasa'nın 61. maddesi yasama yetkisinin kapsamını belirlerken Parlamento'nun görevlerini açıkça tanımlamaktadır. 61. Maddeye göre Kazakistan Parlamentosu'nun yetkileri;

kanunları kabul etmek, değiştirmek ve yürürlükten kaldırmak, devlet bütçesini belirlemek ve onaylamak, uluslararası anlaşmaları onaylamak ve iptal etmek, hükümetin ve yürütme organlarının faaliyetlerini denetlemek, Cumhurbaşkanının yetki kullanımını kontrol etmek, olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilan edilmesine karar vermek, devlet politikalarının çerçevesini belirlemek ve yürütmeye yön vermek şeklinde düzenlenmiştir.

Kazakistan'da yasama yetkisinin üstünlüğü anayasal çerçevede koruma altına alınmış olsa da, yürütme organı olan Cumhurbaşkanlığı geniş yetkilere sahiptir. Yasama organının kararları yürütme organını bağlayıcı olmakla birlikte, Cumhurbaşkanının belirli yasaları veto etme hakkı bulunmaktadır. Parlamento, yürütme organını denetleyebilir ancak belirli konularda yürütme, yasama organının yetkisini sınırlandırabilmektedir.

Kazakistan Parlamentosu, çift meclisli yasama yapısına sahiptir. Anayasa'nın 50. maddesine göre Parlamento, senato ve meclis olmak üzere iki meclisten oluşmaktadır. Senato, bölgesel temsiliyet esasına göre üyeleri seçilen ve Cumhurbaşkanı tarafından atanan temsilcilerden oluşmaktadır. Meclis ise halk tarafından doğrudan seçilen milletvekillerinden meydana gelmektedir. Senato ve Meclis'in yetkileri birbirinden farklı olup, yasama süreci iki aşamalı olarak yürütölmektedir. Senato, Meclis tarafından kabul edilen yasaları gözden geçirme ve belirli konularda denetim sağlama yetkisine sahiptir. Meclis ise kanunları hazırlayan ve yasama sürecini başlatan bir organdır (Kaya, 2021, s. 61). Meclis 107 milletvekilinden oluşurken senatoda ise vekil sayısı 50'dir. Cumhurbaşkanı 2022 yılında yapılan referandumdan önce 15 vekilin atamasını yaparken 2022 yılının haziran ayında yapılan referandumla birlikte senatodaki 10 vekilin ataması Cumhurbaşkanı tarafından yapılmaktadır (Kazakistan Anayasası Md/50).

Çift meclisli sistemler yasaların daha ayrıntılı incelenmesi ve yürütme organının denetlenmesi durumlarında avantajlı olabilirken, yasama sürecini daha uzun hale getirebilmektedir. Kazakistan'da bu sistem, karar alma süreçlerinde denge ve kontrol mekanizmalarının etkinliğini artırmayı amaçlamaktadır.

Kazakistan Anayasası'nın 51. maddesi, Parlamento üyelerinin seçim esaslarını belirlemektedir. Parlamenteonun her iki meclisinin üyeleri farklı usullerle seçilmektedir. Parlamento üyesi olabilmek için adayların, Kazakistan Cumhuriyeti vatandaşı olma, 25 yaşını doldurmuş olma (Senato için 30 yaşını doldurmuş olma), yükseköğrenim mezunu olma, en az beş yıllık devlet tecrübesine sahip olma (Senato üyeleri için) şartlarını sağlaması gerekmektedir.

Kazakistan'da Parlamentosunda senatörlerin seçimleri altı, meclis milletvekillerinin seçimleri beş yılda bir düzenlenmektedir. Seçimle göreve gelen senatörlerin yarısı her üç yılda

bir tekrar seçilir. Anayasa'nın 63. maddesi, Cumhurbaşkanı'nın meclisin faaliyetlerini yerine getirememesi, hükümet kurulamaması ve güvenoyu alınamaması, parlamentonun yasama işlevini tıkaması ve anayasa mahkemesi kararlarıyla uyuşmazlık gibi durumlarda Parlamento'yu feshedebilmesine ve erken seçim kararı alabilmesine olanak tanımaktadır. Ancak Parlamento'nun feshedilmesi, olağanüstü koşullarla sınırlandırılmıştır. Parlamento, olağanüstühal ve sıkıyönetim durumlarında, Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin son altı ayı içerisinde ve bir önceki parlamento feshini izleyen bir yıl içerisinde feshedilememektedir. (Tagayev, 2004, s. 79).

Kazakistan Parlamentosunun toplantı yeter sayısı ve karar yeter sayısı ile ilgili düzenlemeler Anayasanın 54. ve 61. maddeleri arasında belirtilmiştir. Oturumların geçerli olması için (toplantı yeter sayısı) her iki kanadında üyelerinin en az 2/3'ünün hazır olması gerekmektedir. Parlamentoda alınacak kararların türüne göre karar yeter sayısı değişiklik göstermektedir. Anayasa değişiklikleri için her iki kanadın toplam üye sayısının en az dörtte üçünün onayı gerekirken anayasal kanunlar için bu oran 2/3 olarak belirlenmiştir. Diğer yasalar ve kanunlar için ise yine her iki kanadın toplam üye sayısının salt çoğunluğunun oyu aranmaktadır.

Anayasa'nın 51. maddesi, Parlamento üyeliğinin herhangi bir nedenle boşalması durumunda ara seçimlerin düzenlenmesini öngörmektedir. Ara seçimler, yalnızca Meclis üyelikleri için yapılmakta olup, Senato üyeleri için bu süreç Cumhurbaşkanı'nın atamaları yoluyla tamamlanmaktadır.

Kazakistan Anayasasında seçimlerin düzenlenmesi ve denetlenmesiyle ilgili bir hüküm bulunmamakla birlikte Kazakistan Cumhuriyeti Anayasa Kanunu'nun 10.maddesinde seçimlerin Cumhuriyet Merkez Seçim Komisyonu tarafından yürütüleceği belirtilmiştir (Kazakistan Cumhuriyeti Anayasa Kanunu - 2464 Sayılı Kanun).

Anayasa'nın 52. maddesi, milletvekillerinin yasama faaliyetleri kapsamında tam bir sorumsuzluk ve dokunulmazlık ilkesine sahip olduğunu düzenlemektedir. Milletvekilleri, Parlamento kürsüsündeki konuşmaları nedeniyle yargılanamaz. Yasama dokunulmazlığı ise milletvekillerinin, ağır cezalı suçüstü halleri dışında yargılanmasını engelleyen bir koruma mekanizmasıdır. Ancak Parlamento, belirli prosedürler çerçevesinde bir milletvekilinin dokunulmazlığını kaldırabilir. Anayasa'nın 52. maddesi parlamentoda milletvekilliğinin sona erme hallerinide düzenlemektedir. İlgili maddeye göre bir milletvekilinin, kendi isteğiyle istifa etme, ölüm, kalıcı yurtdışı ikameti, mahkumiyet, Kazakistan vatandaşlığını kaybetme, Cumhurbaşkanı'nın kendisinin atadığı senato üyelerinin görevine erken son vermesi, görevle bağdaşmayan faaliyetlerde bulunma durumlarında milletvekilliği sona ermektedir.

3.1.4. Kırgızistan

Kırgızistan'da yasama yetkisi, Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası'nın 76. maddesi uyarınca yalnızca Kırgızistan Cumhuriyeti Jogorku Keneş'e aittir. Yasama yetkisi halk tarafından seçilen temsilciler aracılığıyla kullanılmaktadır. Kırgızistan, 2021 Anayasa değişikliği ile yarı başkanlık sisteminden başkanlık sistemine geçiş yapmıştır. Bu değişiklikte birlikte yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki kuvvetler ayrılığı ilkesi anayasal güvence altına alınmıştır (Bolat, 2025, s. 613).

Anayasa'nın 80. maddesi yasama yetkisinin kapsamını belirleyip Jogorku Keneş'in görevlerini açıkça tanımlamaktadır. Buna göre, Kırgızistan Parlamentosu'nun yetkileri; Kanunları kabul etmek, değiştirmek ve yürürlükten kaldırmak, devlet bütçesini belirlemek ve onaylamak, uluslararası anlaşmaları onaylamak ve iptal etmek, yürütme organlarını ve hükümeti denetlemek, Cumhurbaşkanı'nın yetki kullanımını kontrol etmek ve belirli durumlarda sınırlandırmak, olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilan edilmesine karar vermek, devletin iç ve dış politikasını belirleyen temel yasaları oluşturmak, anayasa değişikliklerini görüşmek ve kabul etmek, devletin idari yapısını ve yerel yönetimleri düzenleyen yasaları çıkarmak şeklinde düzenlenmiştir.

Kırgızistan'da yasama yetkisinin üstünlüğü anayasal çerçevede koruma altına alınmıştır. Ancak, yürütme organı olan Cumhurbaşkanı geniş yetkilere sahip olup, belirli yasaları veto etme hakkına sahiptir. Yasama organının kararları yürütme organını bağlayıcı olmakla birlikte, Cumhurbaşkanı'nın yetkileri yasama faaliyetlerini etkileyebilmektedir. Anayasa'nın 87. maddesi, Cumhurbaşkanı'nın Jogorku Keneş tarafından kabul edilen yasaları veto etme yetkisini düzenlemektedir. Ancak, Parlamento belirli çoğunluk (en az 2/3) sağlayarak bu vetoyu geçersiz kılabilir.

Kırgızistan'da yasama organı tek meclisli bir yapıdadır. Jogorku Keneş, halk tarafından seçilen 90 milletvekilinden oluşmaktadır. Kırgızistan Anayasası'nın 76. maddesi, Jogorku Keneş'in tek meclisli yapısını güvence altına almıştır. Tek meclisli sistem, yasama süreçlerinin hızlı işlenmesini ve yönetimde etkinlik sağlanmasını amaçlamaktadır.

Çift meclis sistemine sahip ülkelerde yasaların daha uzun bir süreçten geçerek değerlendirilmesi sağlarken, Kırgızistan'da yasalar Meclis komisyonları tarafından detaylı bir incelemeye tabi tutulmaktadır. Ancak, ikinci bir meclisin bulunmaması, yasaların kabul edilme sürecini hızlandırırsa da yürütme organı üzerindeki denetimi azaltabilmektedir. Bu nedenle, yasaların kapsamlı incelenmesi için ihtisas komisyonları kurulmuş ve Parlamento bünyesinde çeşitli uzmanlık grupları oluşturulmuştur.

Kırgızistan Anayasası'nın 76. maddesi, Jogorku Keneş üyelerinin seçim esaslarını belirlemektedir. Meclis üyeleri doğrudan halk tarafından seçilmektedir. Seçimler beş yılda bir düzenlenmektedir ve Parlamento seçimleri nispi temsil esasına dayalı olarak gerçekleştirilmektedir. Anayasanın 76. Maddesine göre seçim günü itibari ile 25 yaşını doldurmuş ve seçme hakkına sahip olan her Kırgız Cumhuriyeti vatandaşı milletvekili olabilmektedir.

Anayasa'nın 70. maddesi, Cumhurbaşkanı'nın belirli durumlarda Parlamento için erken seçim kararı alabilmesine olanak tanımaktadır. Cumhurbaşkanı, Jogorku Keneş'in anayasal yetkilerini yerine getirememesi veya hükümetin uzun süre kurulamadığı durumlarda seçimleri yenileyebilmektedir.

Kırgızistan Anayasası'nın 79. maddesi milletvekilliğini sona erdiren durumları düzenlemektedir. Bu maddeye göre milletvekilliğini sona erdiren haller arasında; vekilin kendi isteğiyle istifa etmesi, mahkeme kararı ile suçlu bulunması, Kırgızistan vatandaşlığını kaybetmesi, seçim sonuçlarının geçersiz sayılması, sağlık durumunun elverişsiz olması, ölüm, devamsızlık ve görevle bağdaşmayan faaliyetler yer almaktadır.

2015 yılında yapılan yasal bir düzenleme ile birlikte milletvekillerinin partilerinden ayrılarak başka bir partiye geçmeleri ya da yeni bir parti kurmaları yasaklanmıştır. Mecliste yer alan vekillerin siyasi parti grubu kurma yetkileri de bu doğrultuda sınırlandırılmıştır. Mecliste bir siyasi parti grubu kurma konusunda gerekli vekil sayısı belirtilmemiştir. Kurulan siyasi parti gruplarının mecliste yasama sürecine katılım gösterme, komisyonlarda temsil, yasa teklifinde bulunma ve genel kurulda söz alma hakları vardır (Jogorku Keneş İçtüzüğü Md/10).

Kırgızistan'da seçimler, karma sistem ile gerçekleştirilmektedir. Seçimlerin yönetimi, Kırgızistan Merkezi Seçim Komisyonu tarafından yürütülmektedir. Anayasa'nın 79. maddesi, seçim sürecinin bağımsız ve tarafsız olması gerektiğini hükme bağlamaktadır. Seçimlerin düzenlenmesi ve denetimi, Merkezi Seçim ve Referandum Komisyonu'nun yetkisi altındadır ve kararları bağlayıcıdır.

Kırgızistan Jogorku Keneş'i, Anayasa'nın 83. maddesi kapsamında faaliyet göstermektedir. Parlamento'nun çalışma düzeni, belirli oturumlarla bir araya gelerek yasama faaliyetlerini yürütmesi esasına dayanmaktadır. Meclis başkanı, yasama süreçlerini yönetir ve Parlamento'nun genel işleyişini düzenler (İba, 2009, s. 58). Parlamento bünyesinde daimi komisyonlar, uzmanlık grupları ve soruşturma komisyonları bulunmaktadır. Jogorku Keneş bünyesinde 90 milletvekilini barındırmaktadır ve faaliyetleri iç tüzüğe göre yürütülmektedir. İç tüzükte yer alan 4. madde oturumların geçerli olması için gerekli olan vekil sayısını 45 (toplam vekil sayısının en az yarısı) şeklinde düzenlemektedir. Karar yeter sayısı ile ilgili düzenleme

ise iç tüzüğün 5. maddesinde belirtilmiştir. Bu maddeye göre basit çoğunluk gerektiren (kanunların kabulü, bütçe tasarısının kabulü vb.) konularda mevcut vekillerin yarısından bir fazlasının oyu kararın alınması için yeterli olmaktadır. Cumhurbaşkanının görevden alınması gibi konularda ise 3/5 çoğunluğu aranmaktadır yani 90 vekilden en az 54'ünün oyu gerekmektedir. Anayasa değişikliğinin yapılması gibi konularda ise 90 vekilden en az 60'ının oyu gerekmektedir.

3.1.5. Özbekistan

Özbekistan'da yasama yetkisi, Özbekistan anayasasına göre Oliy Meclis tarafından kullanılmaktadır (Özbekistan Anayasası Md/91). Yasama yetkisi, halkın kendisinin seçtiği halkı temsil eden temsilciler aracılığıyla kullanılmaktadır. Oliy Meclis, genel olarak ülkenin yasalarını oluşturma, yasaları değiştirme ve yasaların yürürlükten kaldırılması yetkilerini elinde bulundurmaktadır. Bununla birlikte, devlet bütçesini belirleyip onaylama, uluslararası anlaşmaları değerlendirme ve yürütme organlarını denetleme gibi görevleri vardır. Ayrıca, Cumhurbaşkanının yetki kullanımını kontrol etme ve cumhurbaşkanının olağanüstü hal ilan etme kararnamesini onaylamakta meclisin sorumlulukları arasındadır (Özbekistan Anayasası Md/93). Yasama organı, demokratik sistemin en önemli unsurlarından biri olarak hukuk devleti anlayışının güçlenmesine katkı sunmaktadır.

Özbekistan'da yasama organı çift meclisli bir yapıya sahiptir. Oliy Meclis, Senato ve Yasama Meclisi olmak üzere iki meclisten oluşmaktadır. Senato, bölgesel temsile dayalı olarak seçilen ve Cumhurbaşkanı tarafından atanan üyelerden meydana gelirken, Yasama Meclisi halkın doğrudan seçtiği milletvekillerinden oluşmaktadır (Türk, 2008, s. 56). Yasama süreci iki aşamada ilerlemektedir; Yasama Meclisi kanun tekliflerini hazırlar ve onayladıktan sonra Senato tarafından incelenmektedir. Bu sistem, yasaların ayrıntılı değerlendirilmesini sağlayarak yürütme organı üzerindeki denetimi güçlendirmektedir. Anayasa'nın 94. maddesi, yasama yetkisinin kapsamını belirlemekte ve Oliy Meclis'in görevlerini açıkça tanımlamaktadır.

Oliy Meclis'in Yasama Meclisi 150 milletvekilinden oluşurken Senato ise 9'u devlet başkanı tarafından atanan 100 senatörden oluşmaktadır. Geriye kalan 91 senatör ise yerel yönetimler tarafından seçilmektedir. Meclis üyeleri beş yılda bir yapılan genel seçimlerle belirlenmektedir (Özbekistan Anayasası Md/92). Parlamento üyeliği için adayların Özbekistan vatandaşı olması, en az 25 yaşını doldurmuş bulunması gerekmektedir (Özbekistan Anayasası Md/92). Seçimler nispi temsil sistemine göre gerçekleştirilir ve Özbekistan Merkezi Seçim Komisyonu tarafından yönetilmektedir.

Meclis üyeleri, yalnızca seçildikleri bölgeyi değil, tüm Özbekistan halkını temsil eder. Anayasa'nın 104. maddesi, milletvekillerinin yasama faaliyetleri kapsamında tam bir dokunulmazlığa sahip olduğunu belirlemektedir.

Milletvekilliği süresinin dolması, istifa, mahkeme kararı veya yasa dışı faaliyetlerde bulunma gibi nedenlerle milletvekilliği sona erebilmektedir. Anayasada bu durumla ilgili bir madde yer almasa da “Oliy Meclis Yasama Meclisi Milletvekillerinin Statüsü Hakkında” Kanun, milletvekilliği ile bağdaşmayan işleri ve milletvekilliğini sona erdiren halleri düzenlemektedir (Kanun No: ZRQ-934 - İlgili kanun Mad/4).

Oliy Meclis kendi üyelerinin arasından Yasama Meclisi Başkanını ve Başkan yardımcılarını seçmektedir. Oliy Meclis'in işleyişi, Meclis Başkanlık Divanı ve Yasama Meclisi Başkanı tarafından koordine edilmektedir. Meclis komisyonları, yasaların ayrıntılı incelenmesi ve yürütmenin denetimi için önemli bir görev üstlenmektedir (Özbekistan Anayasası Md/100).

Meclisin işleyişinde toplantı ve karar yeter sayıları anayasal kurallara bağlı olarak belirlenmektedir. Toplantıların geçerli sayılabilmesi için milletvekillerinin en az yarısının toplantıya katılması gerekmektedir. Toplantıya katılan vekillerden yarısından bir fazlasının oyu alınan kararı geçerli kılmaktadır. Anayasa değişikliği gibi durumlarda karar alınabilmesi için ise her iki meclis kanadının üyelerinin en az üçte ikisinin oyu gerekmektedir (Özbekistan Anayasası Md/96).

Yasama süreçlerinde komisyonlar aktif bir rol oynamaktadır. Özellikle bütçe, hukuk ve ekonomi alanlarında faaliyet gösteren ihtisas komisyonları, yasama faaliyetlerinin daha etkin şekilde yürütülmesini sağlamaktadır. Anayasa'nın 102. ve 103. maddeleri, meclis komisyonlarının yasaların teknik değerlendirilmesi ve yürütme organı üzerindeki denetim mekanizması olarak görev yapmasını düzenlemektedir.

Tablo 2: Türk Devletleri Teşkilatı Üye Ülkelerinin Yasama Sistemleri

Kriterler	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkiye
Yasama Organı	Milli Meclis (Tek Meclis)	Parlamento (Çift Meclis: Meclis ve Senato)	Jogorku Keneş (Tek Meclis)	Oliy Meclis (Çift Meclis: Yasama Meclisi + Senato)	TBMM (Tek Meclis)
Yönetim Sistemi	Başkanlık	Başkanlık	Başkanlık	Başkanlık	Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi
Milletvekili Sayısı	125	Meclis:107 Senato:50	90	Yasama: 150 Senato:100	600
Seçim Sistemi	Çoğunluk Sistem	Nispi Temsil	Karma Sistem	Nispi Temsil	Nispi Temsil
Seçim Süresi	5 Yıl	5 Yıl	5 Yıl	5 Yıl	5 Yıl

Seçim Kurulu	Anayasa Mahkemesi	Merkez Seçim Komisyonu	Merkez Seçim ve Referandum Komisyonu	Merkezi Seçim Komisyonu	Yüksek Seçim Kurulu
Vekil Seçilme Şartları	18 Yaş, Vatandaşlık	Meclis: 25 Yaş Senato: 30 Yaş, 5 Yıl devlet tecrübesi	25 Yaş	25 Yaş	18 Yaş, İlkokul Mezunu, Yüz kızartıcı suç ve devlete karşı suç işlememiş olma
Cumhurbaşkanı Yetkisi	Veto Hakkı Var	Veto Hakkı Var	Veto Hakkı Var	Veto Hakkı Var	Veto Hakkı Var
Denetim Araçları	Soruşturma	Soruşturma	Soruşturma	Soruşturma	Soruşturma
Meclisin Feshi	Cumhurbaşkanı veya Meclis	Cumhurbaşkanı (Sınırlı)	Meclis	Cumhurbaşkanı ve Meclis (Olağanüstü Hal Hariç)	Cumhurbaşkanı veya TBMM (3/5)
Ara Seçim	Var	Var (Senato Hariç)	Var	Var	Var
Yasaların Onayı	Tek Meclis	Çift Meclis, Ayrıntılı Süreç	Tek Meclis	Çift Meclis	Tek Meclis
Temsil İlkesi	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	Ulusal
Toplantı & Karar Yeter Sayısı	Genel Konularda 63 oy, Anayasal Konularda 83 oy	2/3 – 3/4 (Anayasalar için)	1/2 + 1 (Basit), 3/5 – 2/3 (Özel)	1/2 Katılım, 1/2 + 1 Oy	En az 1/3, Katılanların Salt Çoğunluğu (Üye tamsayısının 1/4'ünün bir fazlasından az olmamak şartı)
Dokunulmazlık & Sorumsuzluk	Var	Var	Var	Var	Var

3.2. YÜRÜTME

Yürütme kavramı günümüzde devletlerin yönetimindeki erk olarak ifade edilmektedir. Yürütmeyi genelde Cumhurbaşkanı, Başkan, Başbakan ve Bakanlar Kurulu oluşturmaktadır. Bu başlık altında ülkelerin yürütme organlarının yapılanması ve görevleri Anayasalarında yer alan maddeler doğrultusunda incelenecektir.

3.2.1. Türkiye

Türkiye’de yürütme erki Türkiye Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı’dır. Cumhurbaşkanı, beş yıllık bir görev süresiyle halk tarafından doğrudan seçilmektedir. Aynı kişi en fazla iki defa Cumhurbaşkanı olarak seçilebilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Md/101). Anayasa’nın 116. maddesi uyarınca, TBMM tarafından erken seçim kararı alınması halinde ya da Cumhurbaşkanının ikinci döneminde Meclis tarafından seçimlerin yenilenmesine karar verilmesi halinde mevcut Cumhurbaşkanı bir defa daha aday olabilmektedir.

Cumhurbaşkanı olabilmek için Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak, 40 yaşını doldurmuş olmak ve yükseköğrenim mezunu olmak şartlarının sağlanması gerekmektedir. Milletvekili seçilme yeterliliğine sahip Türk vatandaşları Cumhurbaşkanı olabilmektedir. Adaylar, en az 100 bin seçmen veya en son yapılan genel seçimlerde geçerli oyların tek başına veya birlikten en az yüzde beşini almış olan siyasi partiler tarafından aday gösterilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Md/101).

Anayasa'nın 101. maddesi Türkiye’de seçim sistemini düzenlemektedir. Seçim iki türlü bir sistemle yapılmaktadır. Birinci turda oyların salt çoğunluğunu yani %50,1’ini alan aday Cumhurbaşkanı seçilmektedir. Hiçbir aday yeterli oyu alamazsa, en çok oy alan iki aday arasında ikinci tur gerçekleştirilmektedir. İkinci turda %50,1 oyu alan aday Cumhurbaşkanı seçilmektedir.

Anayasa'nın 104. maddesine göre Cumhurbaşkanı, devletin başıdır ve devlet başkanı sıfatıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk Milleti'nin birliğini temsil etmektedir. Yürütme yetkisi Cumhurbaşkanına aittir. Kanunların uygulanmasını sağlamak amacıyla Cumhurbaşkanlığı kararnameleri çıkarabilmektedir. TBMM'yi toplantıya çağırabilir, yasaları tekrar görüşülmek üzere geri gönderebilir ve olağanüstü hal ilan edebilir. Ayrıca, üst kademe kamu yöneticilerini atayabilir ve görevden alabilir. Milli güvenlik politikalarını belirleyerek TBMM adına Türk Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanlığını temsil etmektedir.

Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak çeşitli ofisler, kurullar ve kuruluşlar bulunmaktadır. Anayasa'nın 106. maddesi Cumhurbaşkanı yardımcıları, Cumhurbaşkanına vekalet ve bakanlar ile ilgilidir. Cumhurbaşkanlığı yardımcıları ve bakanlar Cumhurbaşkanı tarafından atanarak yürütme işlevleri yerine getirilmektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin ilk aşamalarında Cumhurbaşkanlığına bağlı “Yatırım Ofisi, “Dijital Dönüşüm Ofisi”, “İnsan Kaynakları Ofisi”, “Finans Ofisi” olmak üzere dört ofis bulunmaktaydı. 28 Mart 2025 tarihinde resmi gazete yayınlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine göre, Cumhurbaşkanlığına bağlı diğer üç ofis kaldırılmış ve “Yatırım ve Finans Ofisi” adıyla tek bir ofis olacak şekilde düzenleme yapılmıştır (183 Nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi).

Anayasanın 105. Maddesi uyarınca Cumhurbaşkanı hakkında bir suç işlediği iddiasıyla TBMM'nin üçte iki çoğunluğu ile Cumhurbaşkanının cezai sorumluluğu işletilebilir ve soruşturma açılması istenilebilir. Meclis 1 ay içerisinde önergeyi görüşür ve beşte üçlük gizli oyla soruşturma açılmasına karar verebilir. Soruşturma açılmasına karar verilmesi halinde, meclisteki siyasi partilerden her siyasi parti için ad çekme usulüyle 15 kişilik bir komisyon tarafından soruşturma yapılır. Soruşturma raporu 2 ay içerisinde komisyon tarafından Meclis Başkanlığına sunulmaktadır. Şayet soruşturma 2 ay içerisinde bitirilemez ise komisyona 1 aylık

yeni ve kesin bir süre tanınmaktadır. Rapor başkanlığa verilmesinin ardından 10 gün içerisinde dağıtılır ve dağıtıldığı tarihten sonraki 10 gün içerisinde de Genel Kurulda görüşülür. Rapor sonucuna göre Meclis üye tamsayısının üçte ikisinin gizli oyuyla Yüce Divana sevk kararı alabilir. Yargılama 3 ay içerisinde tamamlanır, şayet tamamlanmadığı durumda bir defaya mahsus 3 aylık bir süre tanınır. Hakkında soruşturma kararı olan Cumhurbaşkanı seçim kararı alamamaktadır. Cumhurbaşkanı hakkında seçilmesine engel bir suç olduğuna dair karar verilmesi durumunda Cumhurbaşkanının görevi sona ermektedir. (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Md/105).

Cumhurbaşkanının istifası, ölümü veya Anayasa'nın 116. maddesi gereğince seçimlerin yenilenmesine karar verilmesi durumunda Cumhurbaşkanlığı görevi sona ermektedir.

Anayasa'nın 8. maddesi uyarınca yürütme yetkisi ve görevi, Anayasa'ya uygun olarak Cumhurbaşkanı tarafından kullanılmaktadır. 2017 Anayasa Değişikliği ile Bakanlar Kurulu ve Başbakanlık makamları kaldırılmıştır. Böylece yürütme yetkisi tamamen Cumhurbaşkanına devredilmiştir (Yaman & Ünal, 2021, s. 227).

Cumhurbaşkanı, Anayasa'nın 104. maddesi çerçevesinde kanunların uygulanmasını sağlamak amacıyla Cumhurbaşkanlığı kararnameleri çıkarabilir. Ancak temel haklar, kişi hakları ve ödevleri, siyasi haklar ve ödevler gibi konular Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile düzenlenemez. Ayrıca, Anayasa'da açıkça kanunla düzenlenmesi gereken konularda kararname çıkarılamaz. Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde ise kanun hükümleri uygulanmaktadır.

2017 Anayasa Değişikliği ile sıkıyönetim uygulaması kaldırılmıştır. Ancak Cumhurbaşkanı, Anayasa'nın 119. maddesi uyarınca savaş, ayaklanma, tabii afet gibi durumlarda Olağanüstü Hal (OHAL) ilan edebilir. OHAL süresi altı ay ile sınırlıdır ve TBMM onayıyla uzatılabilir. OHAL ilanı durumunda Cumhurbaşkanı, OHAL Kararnameleri çıkarabilir ve bu kararnameler Resmî Gazete'de yayımlandığı gün TBMM'nin onayına sunulur.

3.2.2. Azerbaycan

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yürütme yetkisi, devletin en üst makamı olan Cumhurbaşkanı tarafından kullanılmaktadır. Anayasa'nın 99. maddesi Cumhurbaşkanı devletin başı olarak tanımlamaktadır. Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisinin başında olup devlet yönetiminde merkezi bir rol oynamaktadır.

Cumhurbaşkanı adaylarının taşınması gereken şartlar Anayasa'nın 100. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, adayların Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşı olması,

yükseköğrenim mezunu olması ve en az on yıl boyunca Azerbaycan'da yaşamış olması gerekmektedir. Ayrıca, adayların başka bir devletin vatandaşı olmaması şartı da anayasal düzenlemeler içinde yer almaktadır.

Azerbaycan'da Cumhurbaşkanı seçimleri genel, eşit ve doğrudan seçim esaslarına dayalı şahsi ve gizli oylama yoluyla 7 yıllık bir süre için yapılmaktadır (Azərbaycan Anayasası Md/101). Aday olabilme süresi ile ilgili olan 2 yıllık süre kısıtlaması 2009 yılında yapılan referandum ile birlikte kaldırılmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçiminde oyların yarısından fazlasını alan aday Cumhurbaşkanı seçilmektedir. Eğer ilk turda salt çoğunluk sağlanamaz ise seçim sonucunu ikinci tur belirlemektedir. İkinci tura ilk turda en fazla oyu alan 2 aday katılmaktadır (Mammadov, 2020, s. 34-35).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Anayasa'nın 109. maddesi kapsamında geniş yetkilere sahiptir. Devletin iç ve dış politikalarını belirler, başbakanı, bakanları ve yüksek düzeyli devlet yetkililerini atar, yürütme organlarını yönetir ve denetler. Cumhurbaşkanı aynı zamanda ülkenin Silahlı Kuvvetleri'nin Başkomutanıdır ve Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisinin onayı ile savaş ya da barış kararı alma yetkisine sahiptir. Gerekğinde olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilan edebilir, uluslararası anlaşmaları onaylayabilir veya iptal edebilir. Referandum düzenleme yetkisi de Cumhurbaşkanına aittir. Ayrıca, devlet bütçesini hazırlar ve onaya sunar, ekonomik ve sosyal politikaları yönlendirir. Cumhurbaşkanı, yasama organı olan Milli Meclis ile de doğrudan ilişkilidir. Anayasa'nın 109. maddesine göre yasama sürecine müdahale edebilir, parlamentoyu toplantıya çağırabilir, yasaları onaylayabilir veya veto edebilir.

Cumhurbaşkanı, Anayasa'nın 106. maddesine göre görev süresi boyunca hukuki sorumluluktan muaftır ve herhangi bir suç nedeniyle yargılanamaz. Ancak, Cumhurbaşkanının ağır bir suç işlemesi durumuyla görevden alınma süreci Anayasa'nın 107. maddesinde düzenlenmiştir. Böyle bir durumda, Milli Meclis tarafından soruşturma başlatılabilir ve Anayasa Mahkemesi ile Yüksek Mahkeme'nin incelemeleri sonucunda, Meclis'te bulunan 95 milletvekilinin oy çokluğu sağlanırsa Cumhurbaşkanı görevden alınabilir. Bu karar Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi Başkanı tarafından imzalanmaktadır. Anayasa Mahkemesi kararı 1 hafta içerisinde onaylamazsa karar yürürlüğe girmez. Cumhurbaşkanının görevden alınmasına ilişkin karar Anayasa Mahkemesi'nin Milli Meclis'e sunmasından itibaren 2 ay içinde alınmaktadır. Bu süre içinde karar alınmazsa Cumhurbaşkanına yöneltilen suçlamalar reddedilmiş sayılmaktadır.

Cumhurbaşkanının görevi, çeşitli nedenlerle sona erebilir. Anayasa'nın 104. maddesi bu durumları düzenlemektedir. Cumhurbaşkanının istifası, ölümü veya işlemiş olduğu suça yönelik suçlanmasıyla görevden alınması gibi durumlar, Cumhurbaşkanlığı makamının

boşalmasına yol açar. Böyle bir durumda, yasal süreçler işletilerek yeni seçimlerin 60 gün içerisinde gerçekleştirilmesi sağlanır.

Azerbaycan'da yürütme organının diğer önemli bileşeni Bakanlar Kurulu'dur. Anayasa'nın 114. maddesine göre, Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanı tarafından atanıp, devletin ekonomik, sosyal ve idari politikalarının uygulanmasını sağlamaktadır. Ayrıca bakanlar kurulu, devlet bütçesinin yürütülmesini denetleyip ve merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki koordinasyonu sağlamaktadır. Başbakan ve Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanı'na bağlıdır ve Cumhurbaşkanı'na karşı sorumludur.

Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu, yasaların uygulanmasını sağlamak amacıyla çeşitli düzenleyici işlemler gerçekleştirebilir. Anayasa'nın 120. maddesi, yürütme organlarına kararname ve yönetmelik çıkarma yetkisi tanımaktadır. Cumhurbaşkanı, doğrudan Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile yürütme yetkisini kullanabilirken, Bakanlar Kurulu da yürütme politikalarına yönelik yönetmelikler oluşturabilir. Ancak, bu düzenlemeler anayasal sınırlara tabidir ve yasalarla çelişemez.

Cumhurbaşkanı, ülke güvenliği ve kamu düzeni açısından olağanüstü yetkilere sahiptir. Anayasa'nın 112. maddesi, Cumhurbaşkanının olağanüstü hal ilan etme yetkisini düzenlemektedir. İç karışıklık, ayaklanma, terör saldırıları, savaş tehdidi, doğal afetler veya geniş çaplı ekonomik krizler gibi durumlarda Cumhurbaşkanı, olağanüstü hal ilan ederek yürütme yetkisini genişletebilir. Bu süreçte, kamu düzenini sağlamak ve devlet güvenliğini temin etmek amacıyla belirli hak ve özgürlükler geçici olarak sınırlandırılabilir.

3.2.3. Kazakistan

Kazakistan Cumhuriyeti'nde yürütme yetkisi, devletin en yüksek makamı olan Cumhurbaşkanı tarafından kullanılmaktadır. Kazakistan Anayasası'nın 40. maddesi, Cumhurbaşkanını devletin başı olarak tanımlarken, aynı zamanda ülkenin bağımsızlığını, anayasal düzeni sağlama görevlerini de Cumhurbaşkanı'na yüklemektedir. Anayasa'nın 41. maddesine göre Cumhurbaşkanı, halk tarafından doğrudan seçilmektedir ve görev süresi yedi yıldır.

Cumhurbaşkanı adaylarının taşınması gereken şartlar Anayasa'nın 41. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, adayların Kazakistan Cumhuriyeti vatandaşı olması, yükseköğrenimini tamamlamış olması, doğuştan Kazak vatandaşı olmaları, en az 35 yaşında bulunmaları, son 15 yıl Kazakistan'da ikamet etmiş olmaları ve Kazakça'yı akıcı şekilde bilmeleri gerekmektedir.

Kazakistan Cumhurbaşkanı, Anayasa'nın 44. maddesi kapsamında geniş yetkilere sahiptir. Devletin iç ve dış politikasını belirler, hükümetin temel yönelimlerini belirler ve dış ilişkileri yönetir. Cumhurbaşkanı, Başbakan'ı atar ve görevden alır, bakanları ve yüksek devlet görevlilerini tayin eder. Devletin güvenliği ve istikrarı açısından gerekli kararları alarak ülkenin siyasi ve ekonomik istikrarını sağlamaktan sorumludur. Cumhurbaşkanı aynı zamanda Kazakistan Silahlı Kuvvetleri'nin Başkomutanıdır ve savaş veya olağanüstü hal ilan etme yetkisine sahiptir. Yasama ile olan ilişkileri açısından, Anayasa'nın 44. maddesi Cumhurbaşkanına Meclis'i toplantıya çağırma, yasaları veto etme ve ulusal referandum ilan etme yetkileri tanımaktadır. Cumhurbaşkanı, ülkenin bütçesini onaylar ve devletin uzun vadeli kalkınma stratejilerini belirler (Kaya, 2021, s. 58).

Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisini kullanırken çeşitli devlet kurumları tarafından desteklenmektedir. Anayasa'nın 44. maddesi, Cumhurbaşkanlığı İdaresi, Güvenlik Konseyi, Bakanlar Kurulu ve Ulusal Planlama Ajansı gibi kurulların işleyişini düzenlemektedir. Bu kurumlar, ülkenin iç ve dış güvenliğini sağlamaktan, ekonomik ve sosyal politikaların uygulanmasına kadar geniş bir görev alanına sahiptir. Yüksek Denetleme Kurulu, kamu yönetimini denetlemek ve şeffaf yönetim süreçlerini sağlamak amacıyla faaliyet göstermektedir.

Kazakistan'da yürütme erkinin bir diğer unsuru Hükümet ve Bakanlar Kurulu'dur. Anayasa'nın 65. maddesine göre, hükümet Cumhurbaşkanı tarafından atanan bir Başbakan ve bakanlardan oluşmaktadır. Anayasa'nın 66. maddesine göre hükümet, devletin ekonomik ve sosyal politikalarını yürütmekten, bütçeyi hazırlamaktan ve ülkenin kalkınmasını sağlamaktan sorumludur. Cumhurbaşkanı, Başbakan'ı atarken Meclis'in onayını almak zorundadır.

Anayasa'nın 46. maddesi uyarınca Cumhurbaşkanı, görev süresi boyunca dokunulmazdır ve hukuki açıdan sorumluluktan muaftır. Anayasa'nın 47. maddesi ise Cumhurbaşkanının görevden alınması sürecini düzenlemektedir. Cumhurbaşkanı vatana ihanet suçuyla suçlandığında, Meclis'te bulunan vekillerin üçte birinin çoğunluğu ile Anayasa Konseyi'ne soruşturma başlatılabilir. Anayasa Konseyi ve Yüksek Mahkeme'nin incelemeleri sonucunda suçlu bulunursa, her iki meclisin dörtte üç oy çoğunluğu ile Cumhurbaşkanı görevden alınabilir. Suçlamanın yapıldığı tarihten itibaren 2 ay içerisinde karar alınmaması durumunda suçlamalar reddedilmiş sayılmaktadır. Suçlamaların reddi durumunda suçlamalara yönelik görüşmelerde bulunan vekillerin görevi sona ermektedir.

Cumhurbaşkanının görevi, Anayasa'nın 48. maddesi kapsamında istifa, ölüm veya vatana ihanet suçlaması ile görevden alınma gibi durumlarda sona ermektedir. Bu gibi hallerde Meclis, Cumhurbaşkanlığı makamının boşalmasını ilan eder ve yeni seçimler düzenlenir.

Cumhurbaşkanlığı yetkileri, yeni seçimler yapılana kadar Senato Başkanı tarafından yürütülür. Senato Başkanı eğer görevi devralamaz ise Cumhurbaşkanı yetkileri Parlamento Meclisi Başkanı'na geçmektedir. Eğer Parlamento Meclis Başkanı da görevi üstlenemez ise Cumhurbaşkanının yetkileri Başbakana geçmektedir. Cumhurbaşkanı yetkilerini üstlenen kişi aktif yetkilerinden istifa etmektedir.

Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu, yasaların uygulanmasını sağlamak amacıyla çeşitli düzenleyici işlemler gerçekleştirebilir. Anayasa'nın 61. maddesi, Cumhurbaşkanının kararname çıkarma yetkisini düzenlemektedir. Cumhurbaşkanı, doğrudan Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile yürütme yetkisini kullanabilirken, Bakanlar Kurulu da belirli politikaları yönlendirmek için yönetmelikler çıkarabilir. Ancak bu düzenlemeler, anayasal çerçeve içerisinde olmalı ve yasama yetkisini aşmamalıdır.

Kazakistan Cumhurbaşkanı, Anayasa'nın 44. maddesi uyarınca olağanüstü hal ilan etme yetkisine sahiptir. İç karışıklıklar, terör saldırıları, savaş tehdidi veya ekonomik kriz gibi durumlarda Cumhurbaşkanı, olağanüstü hal ilan ederek yürütme yetkisini genişletebilir. Bu süreçte, kamu düzenini sağlamak ve devlet güvenliğini temin etmek amacıyla bazı hak ve özgürlükler geçici olarak sınırlandırılabilir.

3.2.4. Kırgızistan

Kırgızistan Cumhuriyeti'nde yürütme yetkisi, halk tarafından doğrudan seçilen Cumhurbaşkanı tarafından kullanılmaktadır. Kırgızistan Anayasası'nın 66. maddesi, Cumhurbaşkanını devletin başı olarak tanımlarken, aynı zamanda ülkenin bağımsızlığını, egemenliğini ve anayasal düzenini koruma görevini de yüklemektedir. Cumhurbaşkanı, yürütme organının en üst yetkilisi olup devletin iç ve dış politikasını yönetmektedir. Anayasa'nın 67. maddesine göre Cumhurbaşkanı, halk tarafından beş yıllık bir süre için seçilir ve aynı kişi iki dönemden fazla Cumhurbaşkanı seçilememektedir.

Cumhurbaşkanı adaylarının taşıması gereken şartlar Anayasa'nın 68. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, adayların Kırgızistan Cumhuriyeti vatandaşı olması, en az 35 yaşında olması, anadil olarak Kırgızca bilmesi ve en az 15 yıl boyunca ülkede yaşamış olması gerekmektedir.

Kırgızistan Cumhurbaşkanı, Anayasa'nın 70. maddesi kapsamında geniş yetkilere sahiptir. Devletin iç ve dış politikasını belirler, Bakanlar Kurulu'nu atar ve görevden alır, dış ilişkileri yönetir, uluslararası anlaşmaları imzalar ve yasaların uygulanmasını sağlar. Ayrıca, ülkenin Silahlı Kuvvetleri'nin Başkomutanı olarak savunma politikalarını belirler ve savaş veya olağanüstü hal ilan etme yetkisine sahiptir. Anayasa'nın 70. maddesi Cumhurbaşkanına Jogorku

Keneş'i toplantıya çağırma, yasaları veto etme ve referandum ilan etme yetkileri tanımaktadır. Cumhurbaşkanı ayrıca devletin uzun vadeli kalkınma stratejilerini belirler ve ulusal güvenlik politikalarını yönetir.

Kırgızistan'da yürütme erkinin bir diğer önemli unsuru Bakanlar Kurulu'dur. Anayasa'nın 89. maddesi, hükümetin Cumhurbaşkanı tarafından atanan Başbakan ve bakanlardan oluştuğunu belirtmektedir. Yürütme erkinin faaliyetleri Cumhurbaşkanı tarafından yönetilmektedir. Cumhurbaşkanı Bakanlar Kurulu'na talimat verme, faaliyetlerini yönetme, Bakanlar Kurulu'nun işlemlerini iptal etme hakkına sahiptir. Cumhurbaşkanı Bakanlar Kurulu üyelerini geçici olarak görevden alabilmektedir. Bakanlar Kurulu'nun faaliyetlerinin sonuçlarından Cumhurbaşkanı şahsen sorumludur. Anayasa'nın 90. maddesine göre hükümet, devletin ekonomik, sosyal ve idari politikalarını yürütmekten sorumludur. Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından atansa da, parlamentonun onayı gereklidir. Aynı zamanda Bakanlar Kurulu'nun Cumhurbaşkanı'na karşı sorumluluğu bulunmaktadır.

Bakanlar Kurulu, ülkenin kalkınmasını sağlamak için ekonomik planlamaları yürütmek, bütçeyi hazırlamak ve kamu hizmetlerini denetlemekle yükümlüdür (Kırgızistan Anayasası Md/91). Ayrıca, merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki koordinasyonu sağlamaktadır. Cumhurbaşkanı, gerektiğinde Bakanlar Kurulu'nu görevden alabilir veya üyelerini değiştirebilir. Bakanlar Kurulu'nun üyeleri kendileri istifa edebilmektedirler ancak istifa dilekçelerini onaylamak veya reddetmek Cumhurbaşkanı'na bağlıdır. Bakanlar Kurulu Başkanı'nın istifa etmesi tüm Bakanlar Kurulu üyelerinin istifası anlamına gelmemektedir. Yeni Bakanlar Kurulu belirlenene kadar mevcut üyeler görevlerine devam etmektedirler. Yeni bir Cumhurbaşkanı'nın seçilmesi durumu tüm Bakanlar Kurulu'nun istifası anlamına gelmektedir (Kırgızistan Anayasası Md/92).

Anayasa'nın 73. maddesi uyarınca Cumhurbaşkanı, görev süresi boyunca hukuki sorumluluktan muaftır ve dokunulmazdır. Ancak, Anayasa'nın 73. maddesi Cumhurbaşkanı'nın görevden alınma sürecini düzenlemektedir. Eğer Cumhurbaşkanı Anayasa ve yasaları ihlal ederse, Jogorku Keneş'in faaliyetlerine ve yargı faaliyetlerine hukuka aykırı bir şekilde müdahale ederse, Jogorku Keneş tarafından Cumhurbaşkanı hakkında soruşturma başlatılabilir. Soruşturma sürecinde Anayasa Mahkemesi'nin incelemesi sonucunda Cumhurbaşkanı suçlu bulunursa, Parlamento'nun üçte iki çoğunluğu ile görevden alınabilmektedir.

Cumhurbaşkanı'nın görevi, Anayasa'nın 72. maddesi kapsamında istifa, ölüm veya hastalık nedeniyle yetkilerini kullanamaması ile görevden alınma gibi durumlarda sona ermektedir. Cumhurbaşkanı'nın hastalığı nedeniyle yetkilerini kullanamaması durumunda Jogorku Keneş, kendisi tarafından kurulan Devlet Sağlık Komisyonu'nun görüşü üzerine

milletvekillerinin üçte ikisinin oyu ile Cumhurbaşkanının görevine erken son verebilmektedir. Cumhurbaşkanının görevinin erken sona ermesi halinde yetkiler Jogorku Keneş Başkanı tarafından kullanılmaktadır. Eğer Jogorku Keneş Başkanı yetkileri devralamaz ise bu durumda yetkiler Bakanlar Kurulu Başkanı tarafından kullanılmaktadır (Kırgızistan Anayasası Md/74).

Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu, yasaların uygulanmasını sağlamak amacıyla çeşitli düzenleyici işlemler gerçekleştirebilir. Anayasa'nın 71. maddesi, Cumhurbaşkanının kararname çıkarma yetkisini düzenlemektedir. Cumhurbaşkanı, temel hak ve özgürlükler hariç olan konularda kararname çıkarabilmektedir ve bu kararnameler tüm Kırgız Cumhuriyeti topraklarında bağlayıcıdır.

Kırgızistan Cumhurbaşkanı, Anayasa'nın 70. maddesi uyarınca olağanüstü hal ilan etme yetkisine sahiptir. Cumhurbaşkanı uygun gördüğü durumlarda belirli bölgelerde önceden haber vermeden olağanüstü hal ilan edebilir ancak bu durumu Jogorku Keneş'e bildirmesi gerekmektedir.

3.2.5. Özbekistan

Özbekistan Cumhuriyeti'nde yürütme yetkisi, halk tarafından doğrudan seçilen Cumhurbaşkanı tarafından kullanılmaktadır. Özbekistan Anayasası'nın 105. maddesi, Cumhurbaşkanını devletin başı olarak tanımlarken, aynı zamanda devlet organlarının düzenli işleyişi görevini de Cumhurbaşkanına vermiştir. Anayasa'nın 106. maddesine göre Cumhurbaşkanı, halk tarafından yedi yıllık bir süre için seçilir ve 2 dönemden fazla görev yapamamaktadır.

Cumhurbaşkanı adaylarının taşınması gereken şartlar Anayasa'nın 106. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, adayların Özbekistan Cumhuriyeti vatandaşı olması, 35 yaşını doldurmuş olması, devlet dilini tam olarak konuşabilmesi ve seçimlerden hemen önce en az 10 yıl boyunca Özbekistan topraklarında daimi ikamet etmesi gerekmektedir.

Özbekistan Cumhurbaşkanı, Anayasa'nın 109. maddesi kapsamında geniş yetkilere sahiptir. Devletin iç ve dış politikasını belirler, Bakanlar Kurulu'nu atar ve görevden alır, yasaların uygulanmasını sağlar ve uluslararası ilişkileri yönetir. Cumhurbaşkanı, aynı zamanda Silahlı Kuvvetler'in Başkomutanıdır ve savaş ya da olağanüstü hal ilan etme yetkisine sahiptir.

Cumhurbaşkanı, yasama ile de doğrudan ilişkilidir. Anayasa'nın 109. maddesi, Cumhurbaşkanına Özbekistan Yüksek Meclisi'ni (Oliy Meclis) toplantıya çağırma, yasaları veto etme ve referandum ilan etme yetkileri tanımaktadır. Ayrıca devletin uzun vadeli kalkınma planlarını belirler ve hükümet politikalarını yönetir.

Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisini kullanırken çeşitli devlet kurumları tarafından desteklenir. Anayasa'nın 109. Maddesine göre, Cumhurbaşkanlığı İdaresi, Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Güvenlik Konseyi, gibi kurumların görev ve yetkileri Cumhurbaşkanı tarafından belirlenmektedir. Bu kurumlar, devletin iç ve dış güvenliğini sağlamaktan, ekonomik ve sosyal politikaların uygulanmasına kadar geniş bir sorumluluk alanına sahiptir.

Özbekistan'da yürütme erkinin bir diğer temel unsuru Bakanlar Kurulu'dur. Anayasa'nın 114. maddesi, hükümetin Cumhurbaşkanı tarafından atanan bir Başbakan ve bakanlardan oluştuğunu belirtmektedir. Anayasa'nın 115. maddesine göre hükümet, devletin ekonomik, sosyal ve idari politikalarını yürütmekten sorumludur. Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından atanır ve Oliy Meclis'in onayına sunulmaktadır.

Bakanlar Kurulu, ülkenin kalkınmasını sağlamak için ekonomik planlamalar yapar, bütçeyi hazırlar ve kamu hizmetlerini denetler. Ayrıca merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki koordinasyonu sağlamaktadır (Özbekistan Anayasası Md/115-116).

Anayasa'nın 107. maddesi, Cumhurbaşkanının görev süresi boyunca hukuku sorumluluktan muaf tutmuş ve Cumhurbaşkanına dokunulmazlık vermiştir. Anayasanın 112. Maddesine göre Cumhurbaşkanının görevini yerine getirememesi durumunda geçici olarak Cumhurbaşkanlığı yetkileri Senato Başkanı'na devredilir ve 3 ay içerisinde yeni seçimler yapılarak yeni Cumhurbaşkanı seçilir.

Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu, yasaların uygulanmasını sağlamak amacıyla çeşitli düzenleyici işlemler gerçekleştirebilir. Anayasa'nın 110. maddesi, Cumhurbaşkanının kararname çıkarma yetkisini düzenlemektedir. Cumhurbaşkanı, doğrudan Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile yürütme yetkisini kullanabilirken, Bakanlar Kurulu da belirli alanlarda yönetmelikler çıkarabilir.

Özbekistan Cumhurbaşkanı, Anayasa'nın 109. maddesi uyarınca olağanüstü hal ilan etme yetkisine sahiptir. İç karışıklıklar, terör saldırıları, savaş tehdidi veya doğal afet gibi durumlarda Cumhurbaşkanı, olağanüstü hal ilan ederek yürütme yetkisini genişletebilir. Bu süreçte, kamu düzenini sağlamak ve devlet güvenliğini temin etmek amacıyla bazı hak ve özgürlükler geçici olarak sınırlandırılabilir.

Tablo 3: Türk Devletleri Teşkilatı Üye Ülkelerinin Yürütme Sistemleri

Kriterler	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkiye
Yürütme Yetkisi	Cumhurbaşkanı	Cumhurbaşkanı	Cumhurbaşkanı	Cumhurbaşkanı	Cumhurbaşkanı
Sistem	Başkanlık	Başkanlık	Başkanlık	Başkanlık	Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi
Seçim Süresi	7 Yıl	7 Yıl	5 Yıl	7 Yıl	5 Yıl
Seçim Yöntemi	Doğrudan, Tek Turlu (Gerekirse 2.Tur)	Doğrudan	Doğrudan	Doğrudan	Doğrudan, Tek Turlu (Gerekirse 2.Tur)
Adaylık Şartları	35 Yaş, Yüksek Öğrenim, 10 Yıl Ülke İkameti	40 Yaş, Doğuştan Vatandaşlık, Kazakça Bilmek	35 Yaş, Kırgızca Bilmek, 15 Yıl İkamet	35 Yaş, Özbekçe Bilmek, 10 Yıl İkamet	40 Yaş, T.C. Vatandaşı, Yükseköğrenim
Görev Sayısı Sınırı	Yok	Tek Dönem	En Fazla 2 Dönem	En Fazla 2 Dönem	En fazla İki Dönem (İstisnai Durum: Erken Seçim)
Cumhurbaşkanlığı Yetkileri	İç/Dış Politika, Bütçe, Referandum, Askeri Komuta, Veto	İç/Dış Politika, Bütçe, Referandum, Askeri Komuta, Veto	İç/Dış Politika, Bütçe, Referandum, Askeri Komuta, Veto	İç/Dış Politika, Bütçe, Referandum, Askeri Komuta, Veto	Kararname, Veto, OHAL, Atamalar, Komuta
Yasama İle İlişki	Meclisi Toplantıya Çağırma, Referandum, Veto	Meclisi Toplar, Veto, Referandum	Meclisi Toplar, Veto, Referandum	Meclisi Toplar, Referandum, Veto	Meclisi Toplar, Kararname çıkarma, Veto
Bakanlar Kurulu	Cumhurbaşkanına Bağlı Atama Yetkisi Cumhurbaşkanında	Cumhurbaşkanı Atar, Başbakan ve Meclis Onayı İle	Başbakan ve Bakanlar Kurulu (Meclis Onaylı)	Başbakan ve Bakanlar Meclis Onaylı	Yok
Destek Kurumlar	CB Yardımcıları, Bakanlar Kurulu	Bakanlar Kurulu	Bakanlar Kurulu	Bakanlar Kurulu	CB Ofisleri, Politika Kurulları, MGK, Denetleme Kurulu
Kararname Yetkisi	Var (Temel Haklar Hariç)	Var (Temel Haklar Hariç)	Var (Temel Haklar Hariç)	Var (Temel Haklar Hariç)	Var (Temel Haklar Hariç)
OHAL Yetkisi	Var	Var	Var	Var	6 Ay (Meclis Kararıyla Uzatılabilir)
Görevden Alma Süreci	3/4 Çoğunlukla Meclis Kararı ve Yargı Denetimi	3/4 Meclis+Anayasa a Konseyi+Yüksek Mahkeme	2/3 Meclis, Anayasa Mahkemesi	Senato Kararı ve 3 Ay İçinde Seçim	Meclis Soruşturması, 3/5 ile başlatılır, 2/3 ile Yüce Divan

Görevin Sona Erme Halleri	İstifa, Ölüm	İstifa, Ölüm, Vatana İhanet	İstifa, Ölüm, İhanet	İstifa, Ölüm, İhanet	İstifa, Ölüm, Görev Suçu, Erken Seçim
Siyasi Tarafsızlık	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	Gerekli Değil

3.3. YARGI

Yargı erki, günümüz devletlerinde adaletin sağlanması için genellikle mahkemeler tarafından kullanılmaktadır. Bu başlık altında ülkelerin yargı yapılanması, yargı organına ülkelerin Anayasalarında nasıl yer verdiği incelenecektir.

3.3.1. Türkiye

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1982 Anayasasının 9. Maddesine göre yargı yetkisi Türk Milleti adına bağımsız mahkemeler tarafından kullanılmaktadır. 21 Ocak 2017 tarihli değişiklikle bu ibare “bağımsız ve tarafsız” olarak değiştirilmiştir. Anayasa'nın 138. maddesi, mahkemelerin yalnızca Anayasa, yasalar ve hukuka uygun karar vermesi gerektiğini vurgulayarak, yargıçların hiçbir kişi, kurum ya da makamdan talimat almadan hüküm vermesini zorunlu kılmaktadır.

Bağımsızlığın korunabilmesi adına, Anayasa'nın 139 ve 140. maddeleri, hâkim ve savcılarının görevde güvenceli olmalarını sağlamakta, kendileri istemedikçe görevlerinden alınamayacaklarını ve anayasada gösterilen yaştan önce emekliye ayrılamama, aylık, ödenek ve diğer özlük haklarının kısıtlanamayacağını düzenlemektedir. Bu hükümler, yargı mensuplarının kararlarını herhangi bir baskı altında kalmadan almasını sağlamaya yönelik bir güvence sistemi oluşturmaktadır.

Hâkimlik teminatı, yargı mensuplarının görevlerini özgürce ve bağımsız bir şekilde yerine getirebilmeleri için geliştirilmiş bir anayasal güvencedir. Anayasa'nın 140. maddesi, hâkim ve savcılarının atama, yükselme, disiplin ve özlük hakları konularında özel bir statüye sahip olduklarını belirtmektedir. Hâkimler ve savcılar, idari görevleri doğrultusunda Adalet Bakanlığına bağlı görev yapmaktadırlar. Bağımsızlık ilkesi gereğince yürütme ve yasama organları hakimlere ve savcılara talimat verememekte, onlara tavsiyede bulunamamaktadır.

Türkiye'de yargı sistemi, Adli Yargı, İdari Yargı, Anayasa Mahkemesi, Uyuşmazlık Mahkemesi gibi kollara ayrılmaktadır. Bunlara ek olarak Hakimler ve Savcılar Kurulu, Yüksek Seçim Kurulu ve Sayıştay'da yargı sisteminin içerisinde yer alan diğer yapılardır (Türkiye Adalet Akademisi, 2020).

Anayasa Mahkemesi Yasaların, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) içtüzüğünün Anayasa'ya uygunluğunu denetleyen yargı koludur.

Anayasa'nın 146. ve 153. Maddeleri arasında düzenlenen Anayasa Mahkemesi, bu alandaki en üst otoritedir. Anayasa Mahkemesi, yasaların ve diğer hukuki düzenlemelerin Anayasa'ya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetlemektedir. Ayrıca Anayasa Mahkemesi bireysel başvuruları değerlendirerek temel hak ve özgürlüklerin ihlal edilip edilmediğini incelemektedir. Anayasa Mahkemesi 15 üyeden oluşmaktadır. TBMM, Anayasa Mahkemesine, iki üyesi Sayıştaydan, bir üyesi serbest avukatlar arasından olmak üzere toplam üç üye belirlemektedir. Cumhurbaşkanı, Anayasa Mahkemesine, üç üye Yargıtaydan, iki üye Danıştaydan, üç üye akademide yer alan öğretim üyeleri arasından, dört üye üst kademe yöneticiler ve en az 5 yıl raportörlük yapmış Anayasa Mahkemesi raportörleri arasından olmak üzere toplam on iki üye belirlemektedir.

Yargıtay, adli yargıya ait davaların en üst düzeyde incelendiği temyiz merciidir. Yargıtay adliye mahkemelerinin almış olduğu kararları inceleyen son mercii olarak görev yapmaktadır. Aynı zamanda kanunla belirtilen belli davalara ilk ve son derece mahkemesi olarak bakmakta yargıtayın görevleri arasında yer almaktadır (Türkiye Cumhuriyet Anayasası Md/154).

Danıştay, idari yargı alanında en yüksek yargı merciidir. Anayasanın 155. Maddesinde Danıştayın görevleri belirlenmiştir. Bu maddeye göre idari mahkemelerin verdiği ve kanunun başka bir idari merciiye bırakmadığı kararları son mercii olarak Danıştay incelemektedir. Davaları görmek, kamu hizmetleri hakkındaki şart ve sözleşmelerle ilgili düşüncesini 2 ay içerisinde bildirmek, idari uyuşmazlıkların çözülmesi ve kanunla belirtilen diğer görevler Danıştayın görevleri arasında yer almaktadır.

Uyuşmazlık Mahkemesi, adli ve idari yargı arasındaki görev ve hüküm uyuşmazlıklarını çözüme kavuşturan yüksek mahkemedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Md/158). Uyuşmazlık Mahkemesinin Başkanlığını Anayasa Mahkemesince, kendi üyeleri arasından görevlendirilen üye yapmaktadır. Diğer mahkemelerle Anayasa Mahkemesi arasındaki görev uyuşmazlıklarında Anayasa Mahkemesinin kararı esas alınmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Md/158).

Hâkimler ve Savcılar Kurulu (HSK), yargı mensuplarının atanması, görevde yükseltilmesi ve disiplin işlemleriyle ilgili kararları almakla sorumlu kuruldur. Yargı bağımsızlığının korunmasında önemli bir denetim mekanizmasıdır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Md/159). HSK, on üç üyeden oluşmakta ve iki daire olarak çalışmaktadır. Kurulun başkanlığını Adalet Bakanı yapmaktadır. Kurulun üç üyesi adli, bir üyesi idari yargıdan olmak üzere toplam dört üyesi Cumhurbaşkanı tarafından belirlenmektedir. Üç üye Yargıtay üyeleri

arasından, bir üye Danıştay üyeleri arasından, üç üye TBMM tarafından belirlenmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Md/159).

Anayasanın 160. Maddesi Sayıştayın görev ve yetkilerini düzenlemektedir. Sayıştay, merkezi yönetim bütçesinde yer alan kamu idareleri ve sosyal güvenlik kurumlarının bütün gelir ve giderlerini, sahip olunan malları TBMM adına denetlemektedir. Sorumluların hesap ve işlemlerini hükme bağlamak, kanunlarla belirlenen inceleme ve denetleme işlemlerini yapmak Sayıştayın görevleri arasında yer almaktadır. Sayıştayın almış olduğu kararlar doğrultusunda idari yargı yoluna başvurulamamaktadır. Sayıştayın vermiş olduğu kesin hükümler hakkında ilgililer yazılı bildirim tarihinden itibaren 15 gün içerisinde bir kereye mahsus olmak şartıyla kararın düzeltilmesi talebinde bulunabilmektedirler. Vergi, mali yükümlülükler ve ödevler konusunda Danıştay ile Sayıştay kararlarının çelişmesi durumunda Danıştay kararı esas alınmaktadır.

3.3.2. Azerbaycan

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 7. maddesine göre yasama, yürütme ve yargı erkleri birbirinden ayrılmıştır. Yargı yetkisi Azerbaycan Cumhuriyeti Mahkemeleri tarafından kullanılmaktadır. Yine Anayasa'nın 125. maddesi yargı yetkisinin kullanılmasının adaletin uygulanması yoluyla Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme, İstinaf Mahkemeleri, genel mahkemeler ve diğer ihtisas mahkemeleri tarafından kullanılacağını belirtmiştir.

Azerbaycan Anayasası, hâkimlerin görevlerini bağımsız bir şekilde yerine getirmelerini sağlamak amacıyla onlara geniş bir teminat sunmaktadır. Anayasa'nın 127. maddesi hakimlerin bağımsız olduğunu ve sadece Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve kanunlara tabi olduklarını vurgulamaktadır. Hakimler görev süreleri boyunca değiştirilebilmektedirler. Hakimlerin kararlarına herhangi bir kişi tarafından müdahalede bulunulamaz. Anayasa'nın 128. maddesi hakimlere dokunulmazlık yetkisi vermiştir. Hakimlerin suç işlemleri durumunda Cumhurbaşkanı, Yüksek Mahkeme'nin kararlarına dayanarak hakimlerin görevden alınması amacıyla Milli Meclis'e başvuru yapabilmektedir. Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve İstinaf Mahkemeleri hakimlerinin görevden alınmaları için aranan oy çokluğu 83 oy, diğer hakimlerin görevden alınmaları için oy çokluğu 63 oydur.

Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi, Azerbaycan yargı sisteminin en yüksek yargı organıdır. Yüksek Mahkeme Anayasa'nın 131. maddesinde düzenlenmiştir. Yüksek Mahkeme'nin hakimleri, Cumhurbaşkanının teklifi üzerine Milli Meclis tarafından atanmaktadır. Yüksek Mahkeme temyiz mahkemesi olarak görev yapmakta ve yargılamaları yürütmektedir.

Yüksek Mahkeme'nin yetki alanı ülkenin tamamını kapsamaktadır. Yüksek mahkeme; başkan, başkan yardımcısı, kurul başkanları ve hakimlerden oluşmaktadır. Yüksek mahkemenin iki ana birimi mevcuttur. Bu birimlerden biri Genel Kurul diğeri ise Temyiz Kurulu'dur (Erdem & İlgeş, 2016, s. 67).

Azerbaycan Anayasası'nın 130. maddesinde Azerbaycan Anayasa Mahkemesi'nin yetki, görev ve sorumlulukları belirlenmiştir. Azerbaycan Anayasa Mahkemesi, 9 hakimden oluşmaktadır. Hakimler cumhurbaşkanının teklifi üzerine Milli Meclis'in onayı ile atanmaktadır. Anayasa Mahkemesi, cumhurbaşkanının kararlarının, Milli Meclis kararlarının, kanunların, bakanlar kurulu kararlarının anayasaya uygunluğunu, Azerbaycan Yüksek Mahkemesi'nin kararlarının kanunlara ve anayasaya uygunluğunu ve gerekli şartların oluşması durumunda insan hak ve özgürlükleri ihlallerine ilişkin konularda bireysel başvuruları karara bağlamak yetkisine sahiptir (Candan & Güçlü, 2024, s. 37). Anayasanın 130. maddesi gereğince Anayasayı ve kanunları yorumlama yetkisi sadece Azerbaycan Anayasa Mahkemesi'ne aittir. Anayasa Mahkemesi'nin kararları bağlayıcıdır ve yayımlanmaktadır.

3.3.3. Kazakistan

Kazakistan'da yargı yetkisi Anayasanın 75. maddesinde belirtildiği üzere yalnızca mahkemeler tarafından kullanılmaktadır. Anayasanın 76. maddesine göre mahkemelerin kararları bütün Kazakistan Cumhuriyeti topraklarının genelinde bağlayıcıdır. Yargı yetkisi Kazakistan Cumhuriyeti adına kullanılmaktadır ve amacı vatandaşların hak ve özgürlüklerinin korunması, anayasa ve kanunların uygulanmasını sağlamaktır.

Kazakistan Anayasası, hakimlerin kararlarına herhangi bir müdahaleyi yasaklamaktadır. Anayasanın 77. maddesine göre hakimler bağımsızdır ve sadece Anayasaya ve kanunlara tabidirler. Yine Anayasanın 79. maddesinde hakimlerin bağımsızlıklarının Anayasa ve kanunlarla korunduğu vurgulanmaktadır. Bir hakim görevi yalnızca kanunla belirlenen sebeplerle sona erdirilmektedir. Hakimler cumhurbaşkanının izni olmadan, ağır suç işleme durumları haricinde cezai sorumluluğa tabi tutulamamaktadırlar. Mahkemelerin bütçesi Anayasanın 80. maddesine göre Kazakistan Cumhuriyeti tarafından karşılanıp aynı zamanda hakimlere konutta sağlanmaktadır.

Anayasanın 81. maddesine uyarınca Kazakistan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi, hukuk, ceza ve diğer davalarda yargı yetkisine tabi, yerel ve diğer mahkemelerde en yüksek yargı organıdır. Yüksek Mahkeme, kanunla öngörülen hallerde kendi alanına giren davaları inceleyip yargı uygulamalarına ilişkin konularda açıklamalarda bulunmaktadır. Kazakistan

Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi Başkanı ve hakimleri, Yüksek Yargı Konseyi'nin tavsiyesi ve cumhurbaşkanının önerisi üzerine Senata tarafından seçilmektedir.

Kazakistan Anayasası'nın 71-74. maddeleri Anayasa Konseyi'nin görev ve yetkilerini kapsamaktadır. Anayasanın 71. maddesi Anayasa Konseyi'nin 7 üyeden oluştuğunu belirtmektedir. Eski Cumhurbaşkanı Anayasa Konseyi'nin daimi üyesidir. Konsey Başkanı cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Konseyin iki üyesi Cumhurbaşkanı tarafından, iki üyesi ise sırasıyla Senato ve Meclis tarafından atanmaktadır. Konseyin üyelerinin yarısı üç yılda bir yenilenmektedir. Konseyin Başkanı ve üyeleri ağır suç işlemleri durumu haricinde cezai sorumluluğa tabi tutulamamaktadırlar. Anayasanın 72. maddesi Anayasa Konseyinin görevlerini belirlemiştir. Buna göre Anayasa Konseyi; cumhurbaşkanı kararlarının, Senato ve Meclis kararlarının, uluslararası antlaşmaların Anayasaya uygunluğunu incelemektedir. Konsey, Anayasa normalarının resmi yorumunu yapmaktadır. Konsey, kişi hak ve özgürlüklerinin ihlali durumunda mahkeme kararlarını inceleme yetkisine sahiptir. Anayasanın 74. maddesine göre Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası'na aykırı olan kanunlar ve uluslararası antlaşmalar onaylanamamaktadır. Kişi hak ve özgürlüklerine ihlal eden kanunlar yürürlükten kaldırılmaktadır. Anayasa Konseyi'nin kararları kabul edildikleri gün yürürlüğe girmektedir. Kazakistan Cumhuriyeti'nin genelinde bağlayıcı olmakla birlikte kesindir ve temyiz edilememektedir.

3.3.4. Kırgızistan

Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası, Anayasasının 94. maddesinde adaletin yalnızca mahkemeler tarafından sağlanacağını hükme bağlamıştır. Yargı sistemi, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve yerel mahkemelerden oluşmaktadır. İhtisas mahkemeleri ise sadece kanunla kurulabilmekte olup olağanüstü mahkemelerin kurulması yasaklanmıştır.

Kırgızistan Anayasası'nın 95. maddesi hakimlerin bağımsızlığını ve yalnızca Anayasa ve kanunlara bağlı olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda bu maddeye göre hakimler dokunulmazlık hakkına sahiptirler ve suçüstü yakalanmadıkları sürece tutuklanamazlar. Hakimlerin kararlarına müdahale yasaktır ve böyle bir müdahalede bulunmaya çalışanlar sorumlu tutularak cezalandırılmaktadır. Yine Anayasanın 95. maddesi Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Mahkeme'nin hakimlerinin niteliklerini belirlemektedir. Bu maddeye göre Anayasa Mahkemesi hakimleri; Kırgız Cumhuriyeti vatandaşı olup, en az 40 en fazla 70 yaşında olmalı, yüksek hukuk eğitimi almış olmalı, hukuk mesleğinde en az 15 yıllık deneyime sahip olmaları gerekmektedir. Yüksek Mahkeme hakimleri ise; Kırgız Cumhuriyeti vatandaşı olup, en az 40 en fazla 70 yaşında olmaları, yüksek hukuk eğitimi almış, hukuk mesleğinde en az 15 yıllık deneyime sahip olmakla birlikte bu deneyimin en az 5 yılını hakimlik görevinde yapmış

olmaları gerekmektedir. Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Mahkeme Başkanları, Cumhurbaşkanı tarafından, Hakimler Kurulu tarafından önerilen ve Jogorku Keneş'in onayıyla 5 yıllık bir süre için atanmaktadır.

Kırgızistan Anayasası'nın 97. maddesi Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi'nin görev ve yetkilerini belirlemiştir. Bu maddeye göre Anayasa Mahkemesi, anayasal düzenin temellerini, insan hak ve hürriyetlerini korumak, Anayasanın üstünlüğünü sağlamak amacıyla anayasal yargılama yolunu kullanarak anayasal denetim uygulayan en yüksek yargı organıdır. Anayasa Mahkemesi: Kırgızistan Anayasası'nın resmi yorumunu yapar. Kanunların ve diğer normatif hukuki düzenlemelerin Anayasaya uygunluğuna ilişkin davalara bakmaktadır. Uluslararası antlaşmaların Anayasaya uygunluğu hakkında görüş bildirmektedir. Devlet erkleri arasındaki yetki uyuşmazlıklarını karara bağlamaktadır. Anayasa Mahkemesinin kararları kesindir ve itiraz edilememektedir. Anayasa Mahkemesi, hak ve özgürlüklerinin ihlaline ilişkin karar alınan vatandaşların şikayeti üzerine davaları inceleme hakkına sahiptir (Erdem & Aslan Düzgün, 2020, s. 199).

Kırgızistan'daki yargı sisteminin bir diğer önemli unsuru Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi'dir. Kırgızistan Anayasası'nın 98. maddesi, Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi'nin en yüksek yargı organı olduğunu belirtmektedir. Yüksek Mahkeme, hukuk, ceza, ekonomik, idari ve diğer davalardaki temyiz başvurularını dikkate alarak mahkeme kararlarını incelemektedir. Yüksek Mahkeme'nin bünyesinde bir başkan, üç başkan yardımcısı ve 31 hakim görev yapmaktadır (Erdem & Aslan Düzgün, 2020, s. 198). Yüksek Mahkeme'nin almış olduğu kararlar kesindir ve bu kararlara temyiz edilememektedir.

Kırgızistan'da mahkemelerin iç işleyini yürütmek adına yargısal özerklik kurulmuştur. Kırgızistan Anayasası'nın 103. maddesi yargısal özerklik hakkındadır ve bu maddeye göre yargı özerkliğinin organları; Hakimler Kongresi, Hakimler Konseyi ve Hakimler Meclisi'dir. Hakimler Kongresi yargı özerkliğinin en yüksek yargı organıdır. Hakimler Konseyi, seçilmiş bir organ olmakla birlikte, hakimlerin hak ve menfaatlerini korumaktadır. Mahkeme bütçesinin oluşturulmasını ve uygulanmasını denetlemektedir. Kırgızistan'da davaya karışanların yargılama masraflarını karşılamayacaklarını ispat etmeleri durumunda yargılama ücretsiz olarak yapılmaktadır (Kırgızistan Anayasası Md/104).

3.3.5. Özbekistan

Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası'nın 130. maddesinde adaletin yalnızca mahkeme tarafından gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Bu maddeye göre yargı erki, yasama ve yürütme

organlarından bağımsız olarak faaliyet göstermektedir. Anayasanın 131. maddesine göre Özbekistan Cumhuriyeti'nde olağanüstü mahkemelerin kurulmasına müsaade edilmemektedir.

Özbekistan Cumhuriyeti'nde hakimlerin bağımsızlığı ve tarafsızlığı Anayasal güvence ile koruma altına alınmıştır. Anayasanın 136. maddesi, hakimlerin sadece Anayasa ve kanunlara tabii olduğunu açıkça belirtmektedir. Bu maddeye göre hakimlerin kararlarına hiçkimse müdahalede bulunamamakta, müdahalede bulunmaya çalışanlarda kanunla cezalandırılmaktadır. Özbekistan devleti hakimlerin ve ailelerinin güvenliğini sağlamakla yükümlüdür. Özbekistan Cumhuriyeti'nde hakimlerin dokunulmazlığı vardır. Bir hakim ancak kanunda öngörülen usul ve esaslara uygun olarak görevinden alınabilmektedir. Bununla birlikte hakimlerin siyasi faaliyetlerde bulunmaları yasaklanmıştır.

Özbekistan Cumhuriyeti'nde hukuk, ceza, ekonomi ve idari davaların en yüksek yargı organı Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesidir. Anayasanın 134. maddesinde Yüksek Mahkeme tarafından kabul edilen kararların Özbekistan Cumhuriyetinin bütün topraklarında kesin ve bağlayıcı olduğu belirtilmiştir. Yüksek Mahkeme'nin alt kademe mahkemeleri denetle yetkisi vardır. Yüksek Mahkeme'nin Başkanı ve yardımcıları, Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın önerisi ve Senato'nun onayıyla beş yıllık bir süre için seçilmektedir. Aynı kişi, Başkanlık ve yardımcılık görevini iki dönemden fazla yapamamaktadır.

Özbekistan Cumhuriyeti'nde yasama ve yürütme organlarının almış olduğu kararların Anayasaya uygunluğu Özbekistan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi tarafından denetlenmektedir (Özbay & Erdem, 2020, s. 632). Anayasa Mahkemesi üyeleri, Başkan, Başkan Vekili ve beş üyesi Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın teklifi üzerine Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek Yargı Konseyi tarafından önerilen siyaset ve hukuk alanlarında uzmanlaşmış kişiler arasından Özbekistan Cumhuriyeti Senatosu tarafından on yıllık bir süre için seçilmektedir ve yeniden seçilme hakları yoktur (Özbay & Erdem, 2020, s. 633). Anayasanın 133. maddesi Anayasa Mahkemesinin görevlerini açıkça belirtmektedir. Bu maddeye göre Anayasa Mahkemesinin görevleri; Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın kararlarının Anayasaya uygunluğunu denetlemek, uluslararası antlaşmaların Anayasaya uygunluğunu denetlemek, Anayasa normlarının yorumunu yapmak, kendi alanına giren davalara bakmak, Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesine yapılan itirazları değerlendirmektir. Vatandaşlar, kendileri hakkında alınmış olan bir mahkeme kararı hakkında diğer tüm başvuru yolları tükendiği takdirde Anayasa Mahkemesine başvurma hakkına sahiptir. Anayasa Mahkemesinin kararları yayımlandığı tarihte yürürlüğe girmekle birlikte bu kararlar kesindir ve temyiz edilememektedir.

Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek Yargı Konseyi, Anayasasının 135. maddesinde belirtildiği üzere hakimlerin anayasal bağımsızlık ilkesini sağlayan ve hakimler topluluğunu oluşturan bağımsız bir kuruluştur. Başkan ve üyeler Cumhurbaşkanı tarafından senatoya önerildikten sonra senatonun onayı ile 5 yıllığına en fazla iki kez seçilmektedirler (Usta vd., 2024, s. 183)

Tablo 4: Türk Devletleri Teşkilatı Üye Ülkelerinin Yargı Sistemleri

Kriterler	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkiye
Yargı Yetkisi	Mahkemeler Aracılığıyla	Mahkemeler Aracılığıyla	Mahkemeler Aracılığıyla	Mahkemeler Aracılığıyla	Mahkemeler Aracılığıyla
Anayasal Temel	Anayasa M.125-129	Anayasa M.75-79	Anayasa m94.98	Anayasa m.130-136	Anayasa m.9,138-140
Hakim Teminatı	Görevden Alınmaz, Dış Müdahale Yasağı (m.128-129)	Görev Süresince Dokunulmaz, Dış Etki Yasağı (m.79)	Dokunulmaz, keyfi görevden alınmaz (m.97-98)	Görev Güvence altında, Dış etki yasağı(m.136)	Atama, Disiplin,Özlük Güvencesi(m.139-140)
Yargı Dalları	Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme, İstinaf Mahkemeleri	Cumhuriyet Yüksek Mahkemesi, Anayasa Mahkemesi	Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme	Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme	Adli, İdari, Anayasa Yargısı
Adli Yargı En Yüksek Organ	Yüksek Mahkeme	Yüksek Mahkeme	Yüksek Mahkeme	Yüksek Mahkeme	Yargıtay
İdari Yargı En Yüksek Organ	İdari Mahkemeler	İdari Mahkemeler	İdari Mahkemeler	İdari Mahkemeler	Danıştay
Anayasa Yargısı Organı	Anayasa Mahkemesi (m.130)	Anayasa Mahkemesi (m.72-74)	Anayasa Mahkemesi (m.96)	Anayasa Mahkemesi (m.132)	Anayasa Mahkemesi (m.146-153)
Bireysel Başvuru Hakkı	Var	Var	Var	Var	Var
Yargı Denetimi	Anayasa'ya Uygunluk ve Bireysel Başvuru	Anayasa Denetimi+Bireysel Başvuru	Anayasa Denetimi+Bireysel Başvuru	Anayasa Denetimi+Kara r Denetimi	Anayasa Denetimi+Bireysel Başvuru
Yargı Kurulları	Belirtilmemi ş	Yüksek Yargı Konseyi	Hakimler Kongresi, Hakimler Konseyi, Hakimler Meclisi	Yüksek Yargı Konseyi	Hakimler ve Savcılar Kurulu
Uyuşmazlık Çözüm Organı	Yok	Yok	Yok	Yok	Uyuşmazlık Mahkemesi(m.158)

3.4. ANAYASAL ORGANLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Günümüzdeki hükümet sistemleri genel olarak yasama, yürütme ve yargı erkleri üzerine kurulmuştur. Yasama, devletin içerisindeki kanunların belirlenmesi, yasaların düzenlenmesi gibi görevleri yürütmekteyken, yürütme ise devlet işlerinin yönetiminden sorumludur. Yargı ise hukuk işlerini yerine getirmekte, adaletin uygulanmasını sağlamaktadır. Devletler modern anlamda anayasal bir düzen üzerine inşa edilmiştir. Yasama, yürütme ve yargı erkleri ise devletlerin Anayasal organlarını oluşturmaktadır. Bu üç organın devlet işlerinin aksamaması adına birbirleriyle düzenli bir ilişkide bulunması gerekmektedir. Üç erk arasında birinin diğeri üzerinde hegemonya oluşturmaması için aralarında sağlanan düzene fren ve denge mekanizması denilmektedir. Bu başlık altında Türk Devletleri Teşkilatı üye ülkelerinin Anayasal organları arasındaki ilişkileri Anayasalarında yer alan maddeler doğrultusunda incelenecektir.

3.4.1. Türkiye

1982 Anayasası, kuvvetler ayrılığı ilkesini benimsemekle birlikte, Anayasada hükümet sistemi parlamenter modelde tasarlanmıştır. Ancak bu Anayasa, klasik parlamentarizmin aksine cumhurbaşkanına geniş yetkiler tanımış ve güçlü bir cumhurbaşkanı profili öngörmüştür. Nitekim 2007 değişikliğiyle cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmeye başlanması, yürütme organının meşruiyet temelini değiştirmiştir (Çekiç, 2016, s. 442-443).

2017’de kabul edilen anayasa değişiklikleriyle Türkiye, parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi adı verilen bir başkanlık modeline geçmiştir. Bu sistemde yasama organı ile yürütme organı halkın oylarıyla seçilmekte, yürütme doğrudan TBMM içinden çıkmamaktadır. Dolayısıyla klasik güvenoyu ve gensoru mekanizmaları sona ermiş, yürütmenin yasamaya karşı siyasal sorumluluğu büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Artık TBMM, yürütmeyi düşürebilecek bir güvensizlik oylaması yapamamakta; sözlü soru veya gensoru yoluyla bakanları denetleyememektedir. Sadece yazılı soru, Meclis araştırması ve Cumhurbaşkanı hakkında Meclis soruşturması gibi sınırlı denetim araçları kalmıştır. Ancak Cumhurbaşkanı’nı Yüce Divan’da yargılatmak mecliste nitelikli çoğunluk şartlarına bağlandığı için pratikte bu denetim mekanizması da etkisizdir (Özalp, 2017, s. 131-132). 2017 sonrasında TBMM’nin yürütme üzerindeki siyasal denetim gücü büyük ölçüde kaybolmuştur.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte yürütme organı güçlendirilirken, bu durum yasama-yürütme arasındaki güç dengesinde önemli değişimlere yol açmıştır. Cumhurbaşkanı artık devletin hem devlet başkanı hem de hükümet başkanı sıfatlarıyla tek yürütme makamıdır. Bakanlar, Cumhurbaşkanı tarafından atanır ve TBMM üyeleri arasında

seçilebilse de atanırken milletvekillikleri sona erdirilir, böylece yasama ve yürütme personel olarak da ayrılmaktadır. Yürütme organı sabit bir görev süresine sahiptir; TBMM veya Cumhurbaşkanı karşılıklı olarak seçimlerin yenilenmesine karar verebilse de bu, iki organın da yeniden seçime gitmesini gerektirerek bir tür denge mekanizması oluşturmaktadır. Yine de uygulamada bu denge, genellikle Cumhurbaşkanının partisi TBMM’de çoğunlukta olduğundan, yasamanın yürütme üzerindeki frenleyici etkisi sınırlı kalmaktadır. Cumhurbaşkanının veto yetkisi de güçlendirilmiştir; 2017 öncesi dönemde Cumhurbaşkanın veto ettiği bir yasa mecliste katılımcıların yarısından bir fazlasının oyu ile kabul edilirken, yeni sistemde Meclis, Cumhurbaşkanınca geri gönderilen bir kanunu ancak üye tamsayısının salt çoğunluğuyla aynen kabul ederse yeniden yasalaştırabilmektedir. Bu “güçleştirici veto” mekanizması, yürütmenin yasama üzerindeki etkisini artıran bir unsurdur (Çömlekçioğlu, 2023, s. 106).

Cumhurbaşkanı ayrıca TBMM’yi feshedip seçimleri yenileme hakkına sahip olup, bu yetki kullanıldığında kendisi de seçime gitmek durumunda kaldığı için karşılıklı bir caydırıcılık söz konusudur. Yasama sürecinde de yürütmenin belirgin bir ağırlığı vardır. TBMM, kanun yapma tekeli korumakla birlikte, Cumhurbaşkanına olağan dönemlerde cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarma yetkisi tanınmıştır. Bu düzenleme, önceki sistemde Bakanlar Kurulu’nun çıkardığı kanun hükmünde kararnamelere kıyasla yürütmeye daha geniş bir düzenleme yetkisi vermektedir; zira Cumhurbaşkanlığı kararnameleri için TBMM’den bir yetki kanunu çıkarılması gerekmez ve Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girer (Bıçakçıgil, 2024, s. 77-78).

Anayasa, temel haklar; yaşama hakkı, kişi dokunulmazlığı, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, haberleşme özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü ve münhasıran kanunla düzenlenecek konular dışında kararnamelere izin vermekte, ayrıca herhangi bir kanunla çelişmeleri halinde kanun hükmünün üstün olacağını belirtmektedir. Bu dengeleyici hükümlere rağmen, Cumhurbaşkanlığı kararnameleri üzerinde TBMM’nin önleyici onay veya ivedi denetim yetkisi bulunmamaktadır; parlamento, ancak aynı konuda kanun çıkararak kararnamenin hükmünü ortadan kaldırabilir. 2017 değişikliğiyle getirilen bu sistemde, TBMM’nin bir konuda kanun yapması Cumhurbaşkanının veto engelini aşacak çoğunluğu bulmasına bağlı olduğundan, yasama inisiyatifinin fiilen zayıfladığı eleştirileri yapılmaktadır. Özellikle Cumhurbaşkanı ile Meclis çoğunluğunun aynı siyasi eğilimde olduğu durumlarda, yürütme kararnameler yoluyla ülkeyi geniş ölçüde yönetebilirken; tersi durumda ise uzlaşmayı zorlaştıracak bir kilitlenme potansiyeli doğmaktadır (Bıçakçıgil, 2024, s. 78).

Bunun yanında, bütçe hakkı konusunda da Meclisin ağırlığı azalmıştır. Anayasa’da 2017’de yapılan değişikliklerle, eğer Meclis bütçe kanununu süresi içinde çıkarmazsa bir önceki yılın bütçesi yeniden değerlendirilme oranına göre artırılarak uygulanacaktır. Bu mekanizma, yürütmenin “bütçesiz kalmamasını” garanti etmekle birlikte, bütçe onayını alamayan bir hükümeti mali açıdan kısıtlayarak denetleme yolunu da kapatmaktadır. Nitekim literatürde 2017 değişiklikleriyle TBMM’nin en önemli denetim araçlarından biri olan bütçe onay yetkisinin dolaylı olarak Cumhurbaşkanına devredildiği belirtilmiştir. Cumhurbaşkanlığı sisteminde yasama-yürütme ilişkileri, yürütmenin yasama karşısında çok daha dominant olduğu; yasamanın ise denetim ve yönlendirme gücünün sınırlı kaldığı bir düzene evrilmiştir. (Özalp, 2017, s. 133).

TBMM ile yargı organları arasındaki ilişki, hukuk devleti ilkesinin gereği olan yargısal denge ve denetim mekanizması etrafında şekillenmektedir. Anayasa’nın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin bir hukuk devleti olduğu vurgulanmış; bu doğrultuda yasama işlemlerinin (kanunların) yargı denetimine tabi olması öngörülmüştür. 1982 Anayasası, kanunların Anayasaya uygunluğunun denetimini Anayasa Mahkemesi (AYM)’ne vermiştir. AYM, yasama organının çıkardığı kanunları şekil ve esas bakımından denetleyebilmekte; Anayasa’ya aykırı bulunduğu hükümleri iptal edebilmektedir. Bu denetim, ya soyut norm denetimi (kanun yayımlandıktan sonra belirli siyasi aktörlerin başvurusu ile) ya da somut norm denetimi (bir davaya bakan mahkemenin itiraz yoluyla) şeklinde işletilmektedir. AYM’nin bu işlevi, devlet iktidarının taşıyıcıları karşısında Anayasa’nın üstünlüğünü koruma görevine dayanmaktadır. Nitekim AYM, kararlarıyla yasama, yürütme ve diğer yargı organlarını bağlayan; Anayasa’nın mutlaklığını temin eden bağımsız bir organdır. Bu açıdan yargı denetimi, demokratik bir hukuk devletinin temel unsurlarından biri olup, etkin şekilde işlemesi anayasal denge için hayati görülmektedir (Gören, 2019, s. 237-240).

Yasama organının faaliyetlerinin (özellikle kanunların) yargısal denetime açık tutulması, hem kuvvetler ayrılığının bir gereği hem de birey hak ve özgürlüklerini korumanın güvencesidir. TBMM’nin çıkardığı kanunlara karşı AYM tarafından yürütülen anayasa yargısı, yasama-yargı ilişkisinin çekirdeğini oluşturmaktadır. Anayasa Mahkemesi, kanunların yanı sıra TBMM İçtüzüğünü ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini de denetleme yetkisine sahiptir. Bu sayede yasama işlemlerinin Anayasa’ya uygunluğu yargı eliyle sağlanmakta; Meclis çoğunluğunun anayasal sınırları aşması engellenmektedir. AYM’nin kararları kesin olup yasama organını da bağlar; örneğin iptal edilen bir kanun hükmü yürürlükten kalkar ve TBMM bu kararın gerekçesine uygun şekilde yeni düzenleme yapmak durumundadır. Bununla birlikte, TBMM’nin bazı işlemleri yargı denetimi dışında bırakılmıştır. Anayasa’ya göre parlamento

kararları kural olarak AYM denetimine tabi değildir (örneğin meclis iç örgütlenmesine ilişkin kararlar). Ancak parlamento kararları eğer birey haklarını veya milletvekili statüsünü etkiliyorsa (milletvekilliğinin düşürülmesi gibi) AYM bu kararları da hukuk devleti ilkesinin gereği olarak denetleyebilmektedir (Gören, 2019, s. 234-236).

Yine, Anayasa değişiklikleri AYM tarafından sadece şekil yönünden incelenebilmekte, esasa ilişkin denetime tâbi olmamaktadır. Genel olarak, yasama organı yaptığı işlemlerde Anayasa'nın çizdiği sınırlar içinde kalmak ve AYM kararlarını gözetmek durumundadır; bu durum yasama-yargı ilişkilerinde yargısal denetimin ağırlığını göstermektedir. Yasama organı ile yargı arasındaki ilişkinin bir diğer boyutu, TBMM'nin yüksek yargı organlarının oluşumuna katkı sağlamasıdır. 2010 anayasa değişikliği sonrasında AYM üye sayısı 17'ye (daha sonra 15'e) çıkarılırken, Meclis'e ilk kez doğrudan üye seçme yetkisi tanınmıştır. Hâlen Anayasa Mahkemesi 15 üyeden oluşmakta; bu üyelerin 3'ü TBMM tarafından seçilmekte, 12'si Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır.

Meclis, 2 üyeyi Sayıştay üyeleri arasından, 1 üyeyi de baro başkanlarınca önerilen avukatlar arasından gizli oyla seçmektedir. Bu mekanizma, yasama organının yargı erkinin tepesine sınırlı da olsa bir temsil yetkisi yansıması olarak görülebilir. Benzer şekilde, Hâkimler ve Savcılar Kurulu'nun (HSK) 13 üyesinden 7'si TBMM tarafından seçilmektedir. Özellikle 2017 değişiklikleriyle HSK üyelerinin seçimi tamamen siyasal organlara (Cumhurbaşkanı ve Meclis) bırakılmıştır (Özalp, 2017, s. 121).

TBMM nitelikli çoğunluk arayışıyla (önce 2/3, sonra 3/5 çoğunluk) HSK üyelerini seçerken, fiilen Meclis çoğunluğunu elinde bulunduran siyasi parti/ittifak belirleyici olmaktadır. Bu durum, yasama organının yargı teşkilatına dolaylı etkisi anlamına gelmektedir. Yasama ve yürütme çoğunluğunun aynı siyasi çizgide olması halinde, HSK seçimleriyle yargı üzerinde belli bir siyasi etki kurulabildiği; aksi durumda ise uzlaşma aranması gerektiği için kilitlenme riskinin bulunduğu söylenebilir. Her halükârda, TBMM'nin yargı organlarını dengeleme fonksiyonu atama süreçleriyle de ortaya çıkmaktadır. Ne var ki bu etkileşim, yargı bağımsızlığı açısından tartışmalıdır: Yargının tamamen kendi içinde yapılanmadığı, siyasi organların da rol oynadığı bir model söz konusudur. Bu modele rağmen, AYM ve diğer mahkemelerin görevlerini bağımsızlıkla yerine getirmesi, hukuk devleti prensibinin vazgeçilmez şartıdır.

Yürütme organı ile yargı arasındaki ilişki, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı ilkeleri ekseninde önem arz etmektedir. 1982 Anayasası'nın 138. maddesi, mahkemelerin bağımsızlığını güvence altına alır: Hiçbir organ, makam, merci veya kişi yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere emir ve talimat veremez; yargı kararları tüm devlet organlarını

bağlar. Bu hüküm, yürütmenin yargıya müdahalesini açıkça yasaklamaktadır. Yürütme-yargı ilişkilerinde temel prensip, yargının bağımsız olarak görev yapması; yürütmenin ise yargı kararlarına uymasındır. Nitekim AYM'nin yerleşik görevi, devlet iktidarının tüm taşıyıcıları (yasama, yürütme, yargı) karşısında Anayasa'nın üstünlüğünü korumaktır. Bu bağlamda, yürütmenin işlemleri de (idari işlemler, kararname ve düzenlemeler) yargı denetimine tabidir: İdarenin herhangi bir işlemi hukuka aykırı ise idari yargı mercilerince iptal edilebilir; Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ise AYM'nin denetimine tâbidir. Yürütme organı, yargı kararlarına uymak ve uygulanmasını sağlamak zorundadır. Özellikle birey haklarını ilgilendiren idari işlemlere karşı yargı yolu açıktır ve bu, hukuk devleti ilkesinin önemli bir yansımasıdır. Bununla birlikte, Cumhurbaşkanı makamının yargı üzerinde dolaylı etkileri de bulunmaktadır. Anayasa gereği Cumhurbaşkanı, yüksek yargı organlarına üye atama yetkilerine sahiptir. Özellikle Anayasa Mahkemesi üyelerinin büyük çoğunluğu Cumhurbaşkanınca seçilmektedir. 2017 değişikliği ile cumhurbaşkanının parti bağlantısı (partili cumhurbaşkanı) yasağı kalktığından, günümüzde Cumhurbaşkanı aynı zamanda bir siyasi partinin lideri olabilmektedir. Bu durum, Cumhurbaşkanının yaptığı yargı atamalarına siyaset etkisinin sızabileceği endişesini artırmıştır. Nitekim önceki parlamenter sistemde “tarafsız” konumda olan cumhurbaşkanının yaptığı atamalar ile şimdi partili bir cumhurbaşkanının yapacağı atamalar arasında tarafsızlık bakımından fark olabilme ihtimali ortaya çıkmaktadır. Örneğin 2020’lerde AYM üyelerinin 12’sinin doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından seçiliyor olması, yargı organının yürütme karşısındaki konumunu tartışmalı hale getirmektedir (Gören, 2019, s. 291). Aynı şekilde Danıştay üyelerinin dörtte biri Cumhurbaşkanınca, kalanları HSK’ca seçilir ki HSK’nın kendisi de büyük ölçüde yürütmenin nüfuzu altındadır. Hakimler ve Savcılar Kurulu, yargı teşkilatının idari ve disiplinler işlerini yürüten kritik organdır ve yapısı itibarıyla yürütme-yargı ilişkisinin odağındadır. 2017 sonrası HSK, 13 üyeli bir kurul olup Adalet Bakanı’nın başkanlığında toplanır; Bakan ve Bakan Yardımcısı doğal üye iken, kalan 11 üyenin 4’ünü Cumhurbaşkanı atar, 7’sini ise TBMM seçer. Bu kompozisyon, yürütme erkinin HSK üzerinde doğrudan belirleyici olmasına yol açmıştır. Adalet Bakanı’nın kurul başkanı olması ve Bakan Yardımcısı ile Cumhurbaşkanının atadığı üyelerin varlığı, yürütmenin yargı idaresine aktif katılımı anlamına gelir (Özalp, 2017, s. 122). Öte yandan, yürütme erkinin yargısal denetime tabi tutulması da demokratik rejimde vazgeçilmezdir. Türkiye’de Cumhurbaşkanı’nın ve bakanların şahsi cezai sorumluluğu bakımından Yüce Divan mekanizması öngörülmüştür. TBMM, üye tam sayısının belirli bir çoğunluğuyla (en az 3/5 ile soruşturma açıp 2/3 ile sevk kararı) Cumhurbaşkanı’nı veya bakanları Anayasa Mahkemesi’nde Yüce Divan sıfatıyla yargılayabilir. Bu yol, yürütmenin

hukuka aykırı fiillerine karşı bir hesap verme mekanizmasıdır; ancak yüksek oy barajları nedeniyle fiiliyatta işletilmesi oldukça güçtür (Özalp, 2017, s. 132).

Buna karşın daha günlük düzeyde, idarenin eylem ve işlemleri için idari yargı denetimi etkindir. Danıştay ve diğer mahkemeler, yürütmenin işlemlerini hukuka uygunluk denetimine tabi tutarak bireylerin haklarını korumaktadır. Özellikle son yıllarda, OHAL KHK'ları ve idari tasarruflar yargı incelemesine konu olmuş, bir kısmı iptal edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı kararnameleri de AYM'nin denetimine açıktır; nitekim AYM, birkaç cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükmünü Anayasa'ya aykırılık nedeniyle iptal etmiştir. Ancak bu denetimin etkinliği, AYM'nin bağımsızlığına ve başvuru yollarının işletilmesine bağlıdır. Muhalefet milletvekilleri, gerekli çoğunluğu sağlayabildikleri ölçüde AYM'ye iptal davaları açarak yürütmenin işlemlerini denetletmektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle birlikte yargı, oluşumu ve işleyişi itibarıyla yürütme organına daha bağlı hale gelmiştir. 1982 Anayasası çerçevesinde şekillenen güncel sistemde yasama-yürütme-yargı ilişkileri önemli dönüşümlere uğramış; yasama organı yürütme karşısında güç kaybederken, yürütme organı yargı üzerindeki nüfuzunu artırmıştır.

3.4.2. Azerbaycan

Azerbaycan Anayasası kuvvetler ayrılığı ilkesini benimseyerek yasama yetkisini tek kamaralı Milli Meclis'e, yürütme yetkisini halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı'na vermiştir. Milli Meclis 125 milletvekilinden oluşmakta ve vekiller 5 yıl için seçilmekte; kanun yapma yetkisi ise Meclis'e aittir. Yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı, devletin başkanıdır, yürütme gücünü Anayasa'ya göre doğrudan elinde bulundurur ve halk tarafından 7 yıllık bir süre için seçilmektedir. Anayasa, milletvekilleri yanında Cumhurbaşkanı'na, Yüksek Mahkeme'ye, Başsavcılığa ve belirli koşullarla vatandaşlara da Meclis'e kanun teklifi sunma hakkı tanımıştır. Meclis'te kabul edilen yasaların yürürlüğe girmesi için Cumhurbaşkanı tarafından imzalanması gerekmektedir. Cumhurbaşkanı, kendisine sunulan bir kanunu 56 gün içinde imzalamazsa ve itiraz ederse gerekçeleriyle birlikte Meclis'e geri gönderebilir (Kan & Kantar, 2025, s. 399). Meclisin vetoya uğrayan kanunu en az 63 milletvekilinin oyuyla yeniden kabul etmesi durumunda Cumhurbaşkanı'nın onayı olmasa da kanun yürürlüğe girmektedir.

Meclis'in, yürütme üzerinde bütçe onayı, savaş ilanına izin verme, uluslararası antlaşmaları onaylama gibi kritik yetkileri vardır. Ayrıca yürütmenin icraatlarını denetlemekte meclisin yürütme karşısındaki yetkilerindendir. Meclis gerekli gördüğünde Bakanlar Kurulu'na güven oyu vermeyip hükümeti düşürebilmektedir. Cumhurbaşkanı'nın atadığı Başbakan'ın göreve başlayabilmesi için Meclis'in rızası gerekmektedir. Anayasa'ya göre Meclis, Cumhurbaşkanı'nın önerdiği başbakan adayını üç kez reddederse dördüncü seferde

Cumhurbaşkanı Meclis onayı olmaksızın Başbakan'ı atayabilmektedir (Günel & Koçyegit, 2023, s. 228). Bu düzenleme, yürütmenin işlemez hale gelmesini önlemeye yöneliktir ve yürütme lehine bir denge unsurudur.

Meclis'in yürütmeyi denetleme araçlarından biri de soruşturma ve görevden alma sürecidir. Cumhurbaşkanı'nın Anayasa ihlali veya ağır suç hallerinde Meclis, Anayasa Mahkemesi'nin önerisiyle onu görevden uzaklaştırma yetkisine sahiptir. Diğer taraftan, Cumhurbaşkanı'nın da belirli koşullarda Meclis'i feshetme yetkisi bulunmaktadır. Örneğin aynı yasama dönemi içinde Meclis iki kez hükümete güvensizlik oyu verirse veya Meclis anayasal görevlerini yerine getiremez hale gelirse, Cumhurbaşkanı Meclis'i feshedip erken seçime gidebilir (Abbasov, 2017, s. 149). Genel olarak Azerbaycan Anayasası, parlamentonun önemli yetkilerini kabul etmekle birlikte yürütme erkinin güçlü olduğu bir başkanlık sistemi öngörmüştür. Nitekim "güçlü yürütme" anlayışı tarihsel deneyimlerin de etkisiyle anayasal sisteme yansımış; ülkenin bağımsızlık öncesi uzun Sovyet dönemi sonrası merkezi idarenin güçlü olmasına yönelik tercih, geniş yetkilerle donatılmış bir cumhurbaşkanlığı makamı yaratmıştır (Kan & Kantar, 2025, s. 403). Yasama-yürütme ilişkilerinde Meclis ve Cumhurbaşkanı arasında teorik olarak karşılıklı fren-denge mekanizmaları bulunsa da pratikte sistem, Cumhurbaşkanı'nın geniş yetkileri ile karakterize edilen bir denge kurulmasına yol açmaktadır.

Azerbaycan Anayasası'na göre yargı yetkisi bağımsız mahkemelere aittir ve yasama, yürütme, yargı organları kendi yetki alanlarında bağımsız olup karşılıklı işbirliği içinde çalışmaktadırlar. Yasama organı ile yargı organları arasındaki denge, Anayasa Mahkemesi ve yüksek yargı aracılığıyla sağlanmaktadır. Anayasa Mahkemesi yasama faaliyetlerini denetleyen başlıca organdır. Meclis'in kabul ettiği kanunlar ve diğer yasama işlemleri, eğer Anayasa'ya aykırı görülürse Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilebilir; Mahkeme, kanunların ve Meclis kararlarının Anayasa'ya uygunluğunu inceleme yetkisine sahiptir. Bu denetim re'sen değil, başvuru yoluyla gerçekleşmektedir. Anayasaya göre Cumhurbaşkanı, Milli Meclis, Bakanlar Kurulu, Yüksek Mahkeme, Başsavcı veya Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclisi bir kanun veya yasa gücünde işlemin Anayasa'ya uygunluğunu Anayasa Mahkemesi'ne sorabilmektedir. Ayrıca bireyler de temel haklarının ihlali iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak Meclis'in çıkardığı bir yasanın veya diğer bir işlemin kendi haklarına aykırılığını ileri sürebilmektedirler. Bu mekanizmalar, parlamentonun yasa yapma yetkisinin anayasal sınırlar içinde kalmasını sağlayıp yargısal dengeyi oluşturmaktadır.

Diğer yandan, yasama organı da yargı erkine bazı alanlarda nüfuz etmektedir. Anayasa'ya göre Anayasa Mahkemesi üyeleri ile Yüksek Mahkeme ve Temyiz mahkemeleri

hâkimleri, Cumhurbaşkanı tarafından önerilir ve Milli Meclis tarafından atanmaktadır. Bu biçimde Meclis, yüksek yargı mensuplarının belirlenmesinde söz sahibidir. Yine yüksek yargı mensuplarının görevden alınması da ancak Cumhurbaşkanı'nın teklifi ve Meclis kararıyla mümkündür (Gorchuzada, 2019, s. 112). Bu usul, yargı mensuplarının keyfi olarak görevden uzaklaştırılmasını engelleyerek yargının kurumsal bağımsızlığını korumayı hedeflemektedir.

Anayasa, yargı bağımsızlığını açıkça vurgulamaktadır. Hâkimler görevlerinde bağımsız olup sadece Anayasa ve yasalara tabidir; azledilmeme güvencesine sahiptirler (Azerbaycan Anayasası Md/127-128). Yasama organı, yargı kararlarına müdahale edemez; benzer şekilde yargı organları da yasama yetkisinin alanına giremez. Bununla birlikte, yasama-yargı etkileşiminde dokunulmazlık müessesesi önem taşımaktadır. Milletvekillerinin görev süreleri boyunca dokunulmazlık hakları vardır; bir milletvekili hakkında ceza soruşturması veya tutuklama yapılabilmesi için Başsavcılık teklifi üzerine Meclis'in dokunulmazlığı kaldırması gerekmektedir (Kan & Kantar, 2025, s. 397). Bu düzenleme, yasama üyelerinin yargısal tacize karşı korunmasını, dolayısıyla yasamanın bağımsızlığını temin etmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin seçim süreçlerindeki rolü de yasama-yargı ilişkilerinin bir parçasını oluşturmaktadır. Milletvekili genel seçimlerinin sonuçları Anayasa Mahkemesi tarafından teyit edilerek kesinleştirilmektedir. Parlamentonun çıkaracağı yasaların Anayasa'ya uygunluğunu denetleyen, gerektiğinde iptal eden bağımsız bir yargı organı mevcutken; parlamento da üst düzey yargıçların belirlenmesi ve gerektiğinde sorumluluk mekanizmaları yoluyla yargıyı dolaylı dengelemektedir. Bu çift yönlü etkileşim, yasama ile yargı arasında denge ve fren mekanizması oluşturarak hukuk devletini güvenceye almaktadır.

Azerbaycan'da yürütme gücünü elinde bulunduran Cumhurbaşkanı ile yargı erkini temsil eden mahkemeler arasındaki ilişki, Anayasa'nın öngördüğü atama mekanizmaları ve denetim yollarıyla tanımlanmaktadır. Devlet başkanının yargıya etkisi en belirgin şekilde atamalarda görülmektedir. Anayasa'ya göre Cumhurbaşkanı, Anayasa Mahkemesi üyelerini, Yüksek ve istinaf mahkemeleri hâkimlerini atamak üzere Meclis'e aday gösterir; Meclis onayladığında bu atamalar gerçekleşmektedir. Yine Cumhurbaşkanı, Başsavcıyı atar ve görevden alınmasına Meclis onayıyla karar verebilir; bunun yanında ülke genelindeki diğer tüm mahkeme hâkimlerini doğrudan atama yetkisine sahiptir (Azerbaycan Anayasası Md/109). Bu durum, yürütmenin yargı organının kadro oluşumunda belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Ancak atama sonrası yargıçların bağımsızlığı anayasal güvence altına alınmıştır. Hâkimler görev süreleri boyunca hiçbir merciinin etkisine tabi olmadan, sadece hukuka bağlı kalarak karar vermek zorundadır. Anayasa'nın 128. maddesi, hâkimlerin dokunulmaz olduğunu belirtir; bir yargıcın suçlanması veya yargılanması ancak yasayla

öngörülen özel usule tabidir. Bu çerçevede yürütmenin, atama dışında yargısal faaliyetlere doğrudan müdahalesi yasaklanmıştır. Nitekim Anayasa, Cumhurbaşkanı'na “yargı bağımsızlığını sağlama” görevini de yüklemektedir.

Yürütme organının işlemleri ve kararları da yargı denetimine tâbidir. Anayasa Mahkemesi, başvuru halinde Cumhurbaşkanı'nın çıkardığı kararnamelerin ve diğer yürütme tasarruflarının Anayasa'ya uygun olup olmadığını inceleyebilir ve aykırı bulursa iptal edebilir. Özellikle temel hakları ilgilendiren konularda, vatandaşların doğrudan Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak yürütme organından kaynaklanan hak ihlallerine karşı koruma arayabilmeleri, yürütmenin yargısal denetime açık olduğunun göstergesidir. Bunun yanında, idari yargı yolu da yürütmenin bireysel işlemlerine karşı denetim sağlamaktadır. Anayasa Mahkemesi daha çok norm denetimi yaparken, idari mahkemeler yürütmenin uygulama işlemlerini hukuka uygunluk yönünden denetlemektedir.

Atama ve azil süreçleri de yürütme-yargı ilişkilerinde denge unsuru olarak görülmektedir. Hâkimlerin görevden alınmaları Cumhurbaşkanı'nın teklifiyle ancak Meclis kararıyla mümkündür. Bu çift taraflı prosedür, tek başına yürütmenin yargıç azline karar veremeyeceğini göstererek yargıç güvencesini arttırmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın kendisi ise görev süresince hukuki dokunulmazlığa sahiptir. Görev ve yetkilerini yerine getirdiği sürece hakkında yargı soruşturması açılmaz; ancak vatana ihanet gibi ağır bir suç isnadıyla karşılaşırsa, Anayasa Mahkemesi'nin incelemesi ve önerisi üzerine Meclis tarafından görevden alınabilir (Azerbaycan Anayasası Md/107). Bu süreç, yürütme tepesinin de en sonunda yargısal denetime tabi olabildiğini, yargının gerektiğinde devlet başkanını da Anayasa çerçevesinde sorumlu tutabildiğini göstermektedir.

Yürütme-yargı ilişkilerinin Azerbaycan Anayasası'nda karşılıklı etkileşim ve denge prensibine dayandığı görülmektedir. Cumhurbaşkanı, yargı sisteminin kurumsal işleyişini şekillendirme gücüne sahip olmakla birlikte yargı bağımsızlığını korumakla yükümlüdür; yargı organları ise yürütmenin tasarruflarını Anayasa ve hukukun üstünlüğü temelinde denetleyerek birey haklarını ve anayasal düzeni güvence altına almaktadırlar.

3.4.3. Kazakistan

Kazakistan'ın 1995 tarihli Anayasası kuvvetler ayrılığına dayanmakla birlikte tarihsel olarak yürütme lehine güçlü bir “süper-başkanlık” modeli oluşturmuştur. Bu sistemde Cumhurbaşkanı devletin başı ve en güçlü organdır; Parlamento ise yasama yetkisini kullanmaktadır (Bülbül, 2008, s. 67). 2022 Anayasa referandumu ile yürütme erkinin etkisi azaltılarak parlamentonun yetkileri belirgin biçimde artırılmıştır. Anayasa'nın 3.maddesine

göre devlet mekanizması yasama, yürütme ve yargı olarak ayrılır ve bu güçler “karşılıklı denge ve frenler” sistemiyle birbirlerini denetlemektedir. Bu ilke uyarınca Cumhurbaşkanı’nın rolü de devlet organları arasında hakemlik yapmak ve anayasal işleyişi gözetmektir.

Yasa teklif etme hem parlamenterlere hem de yürütmeye tanınmıştır. Anayasa’nın 61. maddesine göre Cumhurbaşkanı, Parlamento üyeleri ve Hükümet kanun teklif etme yetkisine sahiptir ancak bu teklif verme yetkisi sadece mecliste kullanılabilir (Uzun, 2023, s. 103). Yasama sürecinde kanun tasarıları önce mecliste görüşülüp basit çoğunlukla kabul edilir, ardından Senato’ya gönderilir. Senato da çoğunlukla onaylarsa kanun Cumhurbaşkanı’nın imzasına sunulur. Cumhurbaşkanı kanunu bir ay içinde imzalayarak yayımlamak veya bir daha görüşülmek üzere kısmen veya tamamen geri gönderme yetkisine sahiptir. Veto edilen bir kanun, Parlamento tarafından üzerinde değişiklik yapılarak veya üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile aynen kabul edilerek tekrar gönderilebilir; bu durumda Cumhurbaşkanı kanunu imzalamak zorundadır.

2022 reformlarıyla Cumhurbaşkanı’nın yasama sürecindeki ayrıcalıkları da azaltılmıştır. Artık Cumhurbaşkanı, parti üyesi olamayacağı gibi, Meclis üzerindeki nüfuzu da kısmen sınırlandırılmıştır. Yasama organı, yürütmenin oluşumunda önemli bir role sahiptir. Cumhurbaşkanı, başbakanı atamadan önce meclisteki parti gruplarıyla istişare edip bir Başbakan adayı belirler ve meclisin onayına sunar; meclis üyelerinin salt çoğunluğu onay verirse Başbakan atanmaktadır (Kaya, 2021, s. 62). Bu mekanizma yürütmenin meşruiyeti için yasamanın onayını şart koşturmaktadır. Ayrıca Anayasa, meclisin hükümete güvensizlik oyu verebilmesini öngörmektedir. En az üyelerinin beşte birinin teklifi ve üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyu ile meclis, Hükümete karşı güvensizlik kararı alabilmektedir. Böyle bir durumda Hükümet istifasını Cumhurbaşkanı’na sunmak zorundadır (Kazakistan Anayasası Md/70). Cumhurbaşkanı on gün içinde bu istifayı kabul ederek hükümeti düşürebilir veya reddederek hükümeti görevde tutabilir. Başbakan’ın görevden alınması veya istifası tüm hükümetin düşmesi anlamına gelmektedir. Bu düzenleme, yasama organının güvensizlik yoluyla yürütmeyi denetlemesine imkân tanırken, son kararı Cumhurbaşkanı’na bırakarak yürütmede istikrarı korumayı amaçlamaktadır.

Parlamento, yürütmeyi çeşitli araçlarla denetlemektedir. Her iki kanat da kendi alanlarına giren konularda parlamenter araştırma ve oturumlar düzenleyebilir (Kazakistan Anayasası Md/57). Örneğin, bakanlar ve hükümet üyeleri parlamento oturumlarında hesap vermek durumundadır; Anayasa’ya göre Parlamento’nun her bir kanadı, üye tam sayısının en az üçte birinin talebiyle hükümetin faaliyetleri hakkında rapor dinleyebilir. Rapordan sonra ilgili kanat üyelerinin üçte iki çoğunluğu ile bir bakanın kanunlara aykırı davrandığı tespit

edilirse, Cumhurbaşkanı'ndan o bakanın görevden alınmasını talep edebilir. Bu talep bağlayıcı olup Cumhurbaşkanı söz konusu bakanı görevden almak durumundadır. Bu mekanizma, parlamento çoğunluğunun güvenini kaybeden veya yasaları ihlal eden bireysel kabine üyelerinin hesap sorulabilirliğini sağlamaktadır. Ayrıca 2022 değişiklikleriyle eski Hesap Komitesi "Yüksek Denetim Odası"na dönüştürülmüş ve bu denetim organının başkanının her yıl iki kez meclise rapor sunması zorunlu kılınmıştır (Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı, 2022). Böylece bütçe harcamalarının denetimi ve mali saydamlık konusunda Meclis'in rolü güçlendirilmiştir.

Cumhurbaşkanının, güçlü konumu gereği, yasama üzerinde de bazı dengeleyici yetkileri vardır. Anayasaya göre Cumhurbaşkanı, Meclis'in kilitlendiği veya anayasal şartların olduğu durumlarda Parlamente'nin her iki kanadını veya sadece meclisi feshedebilir (Kazakistan Anayasası Md/63). Ancak bu yetkinin kötüye kullanılmaması için olağanüstü veya savaş hâlinde, Cumhurbaşkanının görev süresinin son altı ayında ve Parlamento feshedildikten sonraki bir yıl içinde fesih yapılamaz. Ayrıca Cumhurbaşkanı'nın kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi olağan koşullarda bulunmamakla beraber, Cumhurbaşkanı yasaların öncelikli görüşülmesini isteyebilir ve bu durumda Meclis tasarımı iki ay içinde ele almak zorundadır (Kazakistan Anayasası Md/61). Yürütme organı da acil durumlarda, örneğin halkın yaşamı veya ulusal güvenliği tehdit altında ise, kanun tasarılarını ortak oturumda ivedilikle görüşürme hakkına sahiptir. Son olarak, Cumhurbaşkanı parlamento'ya yıllık ulusa sesleniş konuşması yaparak ülke siyasetinin ana hatlarını çizer ve böylece yasama gündemine yön verebilir (Kazakistan Anayasası Md/44). Tüm bu etkileşimler, yasama ve yürütme organları arasında karşılıklı bir denge kurmayı amaçlamaktadır. 2022 reformlarının da etkisiyle Cumhurbaşkanı daha çok ulusal güvenlik, dış politika ve stratejik konulara odaklanacak; Hükümet ve Parlamento ise iç politika ve ekonomi yönetiminde daha etkin hale gelecektir.

Anayasa, yargının bağımsızlığını ve yasama karşısında ayrı bir güç olduğunu vurgulamaktadır. Yargı yetkisi, Anayasa ve kanunlara bağlı bağımsız mahkemelerce kullanılmaktadır (Kazakistan Anayasası Md/75). Hakimler görevlerinde bağımsız olup yalnızca Anayasa'ya ve kanuna tabidir; hiçbir organın yargı yetkisinin kullanılmasına karışamayacağı Anayasa'da açıkça belirtilmiştir. Bu kapsamda yargı, yasamadan kurumsal olarak ayrı olup, milletvekillerinin hakimler üzerinde veya mahkeme süreçlerinde herhangi bir etkide bulunması yasaktır. Anayasa'nın 78. maddesi, mahkemelerin Anayasa'ya aykırı kanun uygulayamayacağını hükme bağlamaktadır. Bir mahkeme, bakmakta olduğu davada uygulanacak bir kanunun Anayasa'da güvence altına alınan temel hak ve özgürlükleri ihlâl ettiğini görürse, davayı durdurarak Anayasa Mahkemesi'ne başvurmak zorundadır. Bu

düzenleme yasama-yargı ilişkilerinde kritik bir denge unsurudur. Mahkemeler doğrudan kanun iptali yapamaz; ancak Anayasa Mahkemesi'nden kanunun Anayasaya uygunluğunu denetlemesini talep edebilir. Böylece yasama organının çıkardığı kanunlar, yargı erkinin denetimine tabi olmaktadır.

2023'te yürürlüğe giren Anayasa değişiklikleriyle, daha önce sınırlı yetkileri olan Anayasa Konseyi kaldırılarak yerine tam yetkili bir Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Anayasa Mahkemesi, Anayasa'nın üstünlüğünü korumak ve yasama-yürütme işlemlerini denetlemek üzere tasarlanmıştır. Anayasa Mahkemesi toplam onbir yargıçtan oluşmaktadır. Üyelerin üçü meclis üçü senato olmak üzere toplam altı üye Parlamento tarafından ve dördü Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Mahkeme Başkanı da Cumhurbaşkanı tarafından Senato'nun onayıyla seçilmektedir. Bu durum, yasama organına doğrudan doğruya yargıç atama yetkisi vererek yargının tepesindeki organın oluşumunda yasamanın söz sahibi olmasını sağlamaktadır. Nitekim her iki Meclis de ayrıca Anayasa Mahkemesi'ne 3'er üye atama yetkisine sahiptir (Astanatimes, 2022). Parlamentonun bu rolü, yargı erki üzerindeki demokratik temsiliyeti güçlendirirken, yargı bağımsızlığını korumak için atamaların bir kısmının da yürütme eliyle yapılması dengesi gözetilmiştir.

Anayasa Mahkemesi, kanunların ve Parlamento kararlarının Anayasaya uygunluğunu denetleyen asli mercidir. Cumhurbaşkanı, meclis ve Senato Başkanları, parlamento üyelerinin en az beşte biri veya Başbakan, bir kanunun Anayasaya aykırılığı iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne başvurabilir (Kazakistan Anayasası Md/72). Mahkeme, kanun Cumhurbaşkanı tarafından imzalanmadan önce önleyici denetim yapabildiği gibi, yürürlüğe girdikten sonra da itiraz yoluyla denetim yapabilir. Örneğin, 2023 yılından itibaren milletvekilleri Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak çıkarılmış bir yasanın Anayasa'ya uygunluğunu sorgulayabilmektedir; mahkemenin iptal kararı vermesi halinde ilgili yasa ya da hükümler uygulanamaz hale gelmektedir. Bu mekanizma, yasama organının kendi çıkardığı yasaların da Anayasanın çizdiği sınırlar içinde kalmasını güvence altına almaktadır. Nitekim Anayasa Mahkemesi bağımsız bir devlet organı olarak, ne yasamanın ne de yürütmenin talimatına tabi olmaksızın denetim yapar; 2022 reformunun önemli bir hedefi bu kurumu yeniden tesis ederek kuvvetler ayrılığı sistemine etkin bir anayasal denetçi eklemek olmuştur.

Parlamento, yargı bağımsızlığı ilkesine uygun olarak olağan yargı faaliyetlerine müdahale etmez; ancak yargının kurumsal işleyişinde ve üst düzey yargı atamalarında rol oynamaktadır. Yüksek yargı atamaları parlamentonun onayına tabidir. Anayasaya göre Yüksek Mahkeme Başkanı ve üyeleri Cumhurbaşkanı'nın önerisi üzerine Senato tarafından seçilmektedir (Kazakistan Anayasası Md/82). Bu sayede yasama organı, en yüksek dereceli

mahkeme üyelerinin belirlenmesinde onay mercii olarak denge görevini üstlenmektedir. Benzer şekilde İnsan Hakları Ombudsmanı ve Başsavcı gibi hukuk düzeniyle ilişkili kritik görevlere atamalarda da Senato'nun onayı gerekmektedir. Yasama organı gerektiğinde yargı mensuplarının dokunulmazlığının kaldırılmasında da rol oynamaktadır. Senato, Yargıtay Başkanı ve üyelerinin dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verebilmektedir (Kazakistan Anayasası Md/55). Böylece parlamento, hakimlerin görev suistimali veya suç isnadı durumlarında yasal süreçleri başlatma yetkisine sahiptir. Bu da yasama ile yargı arasındaki denge mekanizmalarından biridir. Ancak bu yetki, yargı bağımsızlığını zedelememek için istisnai ve kısıtlı durumlarla sınırlandırılmıştır; örneğin bir hakimin tutuklanması veya yargılanması için Cumhurbaşkanı'nın ve Senato'nun izni gerekmektedir.

Yargı, yasama faaliyetini dolaylı olarak yönlendirmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin iptal ettiği veya Anayasaya aykırı bulduğu kanun hükümleri, yasama organınca yeniden ele alınmak zorundadır. Nitekim Anayasa Mahkemesi Başkanı 2023'te Parlamentoya sunulan yıllık raporunda, bazı kanunlardaki boşlukların giderilmesi, sosyal hakların güçlendirilmesi gibi konularda tavsiyelerde bulunmuştur (Astanatimes, 2024). Bu uygulama, yargının yasama üzerindeki denetleyici fonksiyonunun bir parçasıdır ve yasama-yargı diyalogunu kurumsallaştırır.

Kazakistan'da yürütme organı, yargı teşkilatının oluşumunda güçlü bir etkiye sahiptir. Cumhurbaşkanı, tüm düzeylerdeki hakimlerin atanmasında başrol oynamaktadır. Anayasa'nın 82. maddesine göre Yargıtay üyeleri ve Başkanını, Yüksek Yargı Kurulu'nun tavsiyesiyle Cumhurbaşkanı belirleyip Senato'nun onayına sunmaktadır. Bu, en yüksek mahkemenin bile yürütme ve yasama tarafından müşterek belirlenmesini öngören bir mekanizmadır. Yerel ve alt derece mahkeme hakimleri de Cumhurbaşkanı tarafından, Yüksek Yargı Konseyi'nin önerisine dayanarak atanmaktadır. Yüksek Yargı Konseyi, hakim adaylarını değerlendiren ve öneren bir organdır; başkanı Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır (2022 değişikliğiyle bu atama da Senato onayına bağlanmıştır). Dolayısıyla yürütme, yargıç atamalarında belirleyici konumdadır. Bu durum, yürütmenin yargıya etkisi olarak değerlendirilebilir; ancak atamaların anayasal çerçevesi, liyakat ve hukukilik esasına göre işlemesi için Yüksek Yargı Konseyi ve Senato onayı gibi denge unsurları içermektedir.

Cumhurbaşkanı, Anayasa gereği devlet iktidarının uyumlu işlemlerini sağlamak ve Anayasa'nın korunmasını temin etmekle yükümlüdür. Bu kapsamda yargı erkinin bağımsızlığının da garantörüdür. Nitekim Anayasa, hakim teminatı konusunda yürütmeye bazı görevler vermiştir: Hakimlerin azli veya cezai takibata uğraması ancak belirli prosedürlerle mümkündür. Bir alt mahkeme hakiminin görevine son verilmesi, gözaltına alınması veya

yargılanması ancak Cumhurbaşkanı'nın izniyle ve Yüksek Yargı Konseyi'nin olumlu görüşü üzerine gerçekleşebilir; Yargıtay üyeleri için ise Senato onayı gereklidir. Bu düzenlemeler, bir yandan yürütmenin yargı mensuplarını koruma sorumluluğunu vurgularken diğer yandan yargıçların hesap verebilirliğini de dengeleyici organlara bağlamıştır. Ayrıca Anayasa'nın 79. maddesi, hakimlerin görev sürekliliğini ve bağımsızlığını güvence altına alır; hakimler kanunda belirtilen emeklilik veya disiplin nedenleri dışında görevden alınamazlar. Bu, yürütmenin keyfi biçimde yargı mensuplarını görevden almasının önlenmesi demektir.

Dar anlamda hükümet (başbakan ve bakanlar kurulu), yargı bağımsızlığını zedeleyecek bir yetkiye sahip değildir; yürütmenin yargıya etkisi daha çok Cumhurbaşkanı üzerinden gerçekleşmektedir. Bununla birlikte, Adalet Bakanlığı gibi idari yapılar yargının altyapısını destekler, mahkemelerin bütçesi ve fiziki imkânları devletçe sağlanmaktadır (Kazakistan Anayasası Md/80). Yargının mali ve idari ihtiyaçlarını karşılamak yürütmenin sorumluluğundadır ki bu da tam ve bağımsız bir adalet hizmeti için gereklidir. Hükümet, yargı kararlarına uymak ve uygulatmakla yükümlüdür; yargı kararlarının yerine getirilmemesi Anayasa'nın ihlali anlamına gelmektedir. Yürütme organının bir parçası olan Cumhuriyet Savcılığı (Başsavcılık) da yargı-yürütme kesişiminde önemli bir kurumdur. Başsavcı, kanunların uygulanmasını gözetir ve kamu adına kovuşturma yapar; bu kuruma diğer devlet organlarından bağımsız, yalnızca Cumhurbaşkanı'na karşı sorumlu bir statü tanınmıştır (Kazakistan Anayasası Md/83). Bu, savcılığın yürütme hiyerarşisinde yer almakla birlikte yargısal fonksiyon icra ettiğini ve doğrudan devlet başkanına hesap verdiğini göstermektedir. Böylece Cumhurbaşkanı, savcılık yoluyla ülkede hukukun uygulanmasını denetlerken, yargıdan ayrı bir denge unsuru olarak konumlanmıştır.

Yürütme ve yargı arasındaki ilişkide, Anayasal dengeyi sağlayan kurumlardan biri de Anayasa Mahkemesi'dir. Anayasa Mahkemesi, yürütmenin işlemlerini de denetleyebilmektedir. Özellikle 2022 reformu sonrasında vatandaşlar doğrudan Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak yürütme organının çıkardığı düzenleyici işlemlerin veya kanun hükmündeki kararnamelerin Anayasa'ya aykırılığını ileri sürebilmektedir. Aynı şekilde Başsavcı veya İnsan Hakları Ombudsmanı da kamu otoritelerinin işlemlerinin anayasallığını denetlemek üzere Anayasa Mahkemesi'ne başvuru yapma hakkına sahiptir. Bu yenilik, yürütmenin eylem ve işlemlerinin de yargı denetimine açık olmasını sağlamıştır. Üstelik Anayasa Mahkemesi tamamen bağımsız olduğundan, yürütme organı kendi atadığı üyeler üzerinden dahi Mahkeme'ye emir veremez; Mahkeme üyeleri görev süreleri boyunca görev güvencesine sahiptir ve siyasi tarafsızlıkları gözetilir. Öte yandan yürütmenin zirvesindeki Cumhurbaşkanı da hukuki açıdan sorumsuz değildir. Anayasa, Cumhurbaşkanı'nın vatana

iharet gibi ağır suçlarla itham edilip yargılanabileceği bir prosedür öngörmektedir (Kazakistan Anayasası Md/47). Bu süreçte Yüce Divan görevi görecektir olan Senato, suçlamanın soruşturulması için Yargıtay'ın görüşünü ve Anayasa Mahkemesi'nin usule ilişkin denetimini alır; nihai kararı Parlamento vermektedir. Her ne kadar bu mekanizma hiç uygulanmamış olsa da, yürütmenin yargı yoluyla denetlenebileceğine dair anayasal bir güvence olarak önem taşımaktadır.

Güncel Kazakistan Anayasası'nda yürütme ve yargı ilişkileri, bir yandan yürütmeye yargı teşkilatını şekillendirme ve hukukun uygulanmasını sağlama görevi verirken, diğer yandan yargıyı kendi alanında bağımsız kılacak güvencelerle donatmıştır. Cumhurbaşkanı ve hükümet, yargının kararlarına uymakla ve yargı bağımsızlığını korumakla yükümlüdür. 2022 reformlarıyla kurulan Anayasa Mahkemesi de yürütme işlemlerinin Anayasa'ya uygunluğunu denetleyen etkin bir mekanizma haline gelmiştir. Böylece devlet başkanı dahil tüm yürütme organları, hukuk devleti ilkesi gereğince yargısal denetime tabi kılınmıştır. Yargı ise bağımsızlığı içinde karar alırken, yürütmenin atama ve idari desteğiyle kurumsal işlevlerini yerine getirmektedir. Bu dengeler bütünü, Kazakistan'da kuvvetler ayrılığının işletilmesini ve anayasal düzenin korunmasını sağlamayı hedeflemektedir.

3.4.4. Kırgızistan

Kırgızistan, 2021 yılında kabul edilen yeni anayasasıyla yönetim sistemini köklü biçimde değiştirmiş ve parlamenter/hybrid sistemden güçlü bir başkanlık sistemine geçmiştir. Bu Anayasa referandumuyla Başbakanlık makamı tamamen kaldırılmasada yetkileri büyük ölçüde düşürülmüş, yürütme erkinin tamamı Cumhurbaşkanında toplanmıştır (Bolat, 2025, s. 613-614). Artık Cumhurbaşkanı hem devlet hem hükümet başkanı konumundadır; bakanlar kurulu doğrudan Cumhurbaşkanına bağlıdır ve bakanlar ile üst düzey yöneticiler Cumhurbaşkanı tarafından belirlenip atanmaktadır (İskender, 2025, s. 451).

Jogorku Keneş adıyla anılan Meclis (yasama organı) ise varlığını sürdürmekle birlikte, yeni sistemde yürütme üzerindeki etkisi azaltılmıştır. Meclis, anayasaya göre asli yasama organı olmaya devam etmektedir: Kanun yapma, değiştirme ve kaldırma yetkisi yine Jogorku Keneş'e aittir. Ancak yeni anayasayla meclisin yapısı ve işleyişinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Örneğin, milletvekili sayısı 120'den 90'a düşürülmüş, milletvekili seçilme yaşı 21'den 25'e çıkarılmıştır (CRS, 2024). Bunun yanında kanun teklif etme inisiyatifi sadece milletvekilleriyle sınırlı değildir; 10 bin seçmen, Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu Başkanı, Yüksek Mahkeme, Başsavcı ve "Halk Kurultayı" da kanun taslağı sunma hakkına sahip kılınmıştır. Bu düzenleme yasama sürecine yürütmenin ve diğer organların daha fazla katılımını sağlamaktadır. Yürütme organının yasama ile ilişkilerinde, yeni sistem güçler ayrılığı ilkesine

dayanmakla birlikte cumhurbaşkanının güçlü konumu dikkat çekicidir. Cumhurbaşkanı, yürütmenin başı sıfatıyla kararname çıkarma yetkisine sahip olup kamudaki tüm atamaları gerçekleştirebilir hale gelmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı, Meclisin kabul ettiği yasaları onaylamak veya veto yetkisi çerçevesinde itiraz gerekçeleriyle Meclise geri göndermek yetkisine sahiptir. Meclis, Cumhurbaşkanının geri gönderdiği yasayı yeniden görüşerek gerekirse nitelikli çoğunlukla ısrar edebilir, bu da yasama organının kendi iradesini koruma mekanizmasıdır. Bunun yanı sıra Cumhurbaşkanı, gerekli gördüğü hallerde Meclisi olağanüstü toplantıya çağırabilir ve bu toplantılarda ele alınacak konuları belirleyebilir. Bu yetki, yürütmenin yasama faaliyetlerini yönlendirebilmesinin bir aracıdır.

Yeni anayasal düzende Meclisin yürütmeyi denetleme yolları da yeniden tanımlanmıştır. Parlamenter sistemde var olan hükümete güvenoyu veya güvensizlik oyu (gensoru) mekanizması artık bulunmamaktadır, zira yürütme doğrudan halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanına bağlıdır. Bunun yerine Meclis, bütçe onayı, yasama yetkisi ve soruşturma komisyonları yoluyla denetim yapar. Örneğin, hükümet bütçesi Bakanlar Kurulu tarafından hazırlanıp Meclise sunulur ve Meclisin onayıyla yürürlüğe girer. Bu, yasamanın mali denetim gücünü devam ettirmesidir. Ayrıca Cumhurbaşkanı her yıl ülkenin durumuna ve yönetimin faaliyetlerine dair bir mesaj ve raporla Meclise bilgi vermekle yükümlüdür. Meclis gerek gördüğünde yürütme organı üyelerini toplantıya davet ederek soru önergeleriyle bilgi isteyebilir, genel görüşme açabilir veya belirli konularda araştırma komisyonları kurabilir. Ancak, parlamentonun bir bakanlar kurulunu düşürme veya hükümeti dağıtma yetkisi yeni sistemde yoktur; yürütme ile yasama sabit süreler için ayrı ayrı meşruiyete sahiptir (Martyniuk, 2023, s. 257). Bununla birlikte, Meclisin yürütme üzerindeki en ağır denetim mekanizması “suçlandırma” yoluyla Cumhurbaşkanını görevden alma yetkisidir. Kırgızistan Anayasası’nın 73. maddesi, Cumhurbaşkanının “Anayasa ve yasaları ihlal etmesi; Jogorku Keneş’in yetkilerine veya yargının faaliyetlerine yasadışı müdahale etmesi” gibi durumlarda görevden azledilebilmesini öngörmektedir. Ancak bu süreç, siyasî değil anayasal ve hukuki bir denetim yolu olup oldukça zorlaştırılmıştır. Meclis üye tam sayısının en az yarısının (45 milletvekili) önergesiyle soruşturma süreci başlatılabilir; ardından oluşturulan özel komisyon incelemesi ve Mecliste üçte iki çoğunlukla (60 milletvekili) suçlama kararı alınması gerekir. Son olarak, Başsavcı’nın cumhurbaşkanının eylemlerinde suç unsuru bulunduğuna dair görüşü ve Anayasa Mahkemesi’nin suçlama usulünün Anayasaya uygun yürütüldüğüne dair kararı ile Cumhurbaşkanı görevden alınabilir. Bu yüksek barajlar, yürütme istikrarını sağlarken, Cumhurbaşkanının anayasayı ihlal edici ağır fiilleri durumunda Meclisin ve yargının ortaklaşa devreye girerek denetim yapmasına imkan tanımaktadır.

2021 Anayasası çerçevesinde yasama-yürütme ilişkileri kuvvetli bir başkanlık modeline evrilmiştir. Yürütme, geniş yetkilerle donatılırken Meclisin rolü daha çok yasa yapma, bütçe onayı ve anayasal denetim mekanizmalarıyla sınırlandırılmıştır. Bu durum, güçler ayrılığı prensibi temelinde yürütmenin etkinliğini artırmış ancak yasamanın yürütme üzerindeki doğrudan siyasal nüfuzunu azaltmıştır. Yine de Meclis, Anayasadan gelen yetkileriyle yürütmeyi hukuk çerçevesinde denetleyebilen bir organ olarak konumunu korumaktadır.

Yasama ve yargı arasındaki ilişki, Kırgızistan 2021 Anayasası'nda dengeli bir şekilde, denge ve fren mekanizmalarıyla tanımlanmıştır. Anayasanın başlangıç ilkelerinde devlet iktidarının yasama, yürütme ve yargı diye bölünmesi ve bu erklerin uyum içinde işlemesi vurgulanmıştır. Aynı şekilde Anayasa'nın 95. maddesi yargı bağımsızlığını güvence altına alır: "Hâkimler bağımsızdır ve sadece Anayasa ile yasalara tabidir" denilerek yargıçların yasama veya yürütmenin baskısından azade olması gerektiği belirtilmiştir. Bu ilke, parlamentonun yargı üzerindeki etkisinin, hukuk sınırları içinde ve kurumsal usullerle sınırlı olduğunu ortaya koyar. Anayasa Mahkemesi (AYM) yeni anayasal düzenlemede kilit bir konuma sahiptir. 2010 sonrası dönemde Anayasa Mahkemesi yerine Yüksek Mahkeme bünyesinde bir Anayasa Dairesi bulunurken, 2021 Anayasası ile bağımsız bir Anayasa Mahkemesi yeniden tesis edilmiştir (Bisarya, 2021, s. 51). Anayasa Mahkemesi, yasama organının çıkardığı kanunların Anayasaya uygunluğunu denetleme yetkisine sahiptir. Anayasa Mahkemesi'nin bir kanunu veya kanun hükmünü Anayasaya aykırı bulması halinde, verdiği iptal kararı o kanun hükümlerini hükümsüz kılarak ülke genelinde ortadan kaldırır. Bu kararlar yasama organını bağlar; Meclis, AYM tarafından iptal edilen bir düzenlemeyi uygulayamaz ve ancak Anayasaya uygun yeni bir kanun çıkarabilir. Böylece yargı, yasalara ve parlamento işlemlerine karşı anayasal denetim mekanizmasını işleterek yasama üzerinde bir denge unsuru oluşturmaktadır.

Öte yandan yasama organı da yargının oluşumunda ve işleyişinde belirli bir etkiye sahiptir. Kırgızistan Anayasası, yüksek yargı mensuplarının seçiminde Meclise rol vermiştir. Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Mahkeme yargıçları, Adalet İşleri Konseyi olarak adlandırılan kurulun önerisiyle Cumhurbaşkanı tarafından aday gösterilir ve Meclis onayına sunulur. Jogorku Keneş'in onayladığı yargıç adayları, Cumhurbaşkanı tarafından atanarak göreve başlar. Benzer şekilde, bu yüksek mahkemelerin başkanları da belirli süreler için (5 yıl) Cumhurbaşkanıca, ilgili kurulun önerisi ve Meclisin onayıyla atanır (Kırgızistan Anayasası Md/80). Dolayısıyla parlamentonun, yüksek yargının teşkilinde onay merci olarak katılımcı bir fonksiyonu bulunmaktadır.

Yargı bağımsızlığını korumak amacıyla yargıçların görevden alınma usulleri de Anayasada detaylı düzenlenmiştir. Bir yüksek mahkeme yargıcının, örneğin Anayasa

Mahkemesi üyesinin, görevden alınabilmesi ancak kanunlarla öngörülen disiplin veya ihlal durumlarında mümkündür ve bu süreçte yine Meclis onayı gereklidir. Adalet Konseyi'nin önerisi üzerine Cumhurbaşkanı bir yüksek mahkeme yargıcısının görevine son vermek istese dahi, Meclis'in en az yarısının onayı olmaksızın bu gerçekleşemez. Bu düzenleme, yargıç güvencesini sağlarken yasamanın da yargı mensuplarının azli konusunda dengeleyici bir kontrol mekanizması üstlendiğini gösterir. Ayrıca, Başsavcı (Genel Savcı) gibi yargı süreçlerinde önemli rolü olan bir makamın belirlenmesinde de yasama ve yürütme ortak hareket eder. Başsavcı, Cumhurbaşkanı'nın aday gösterilir ancak Meclis onayı ile atanabilir; görevden alınması da kanunda belirtilen hallerde Meclis'in en az yarısının onayını gerektirir (Kırgızistan Anayasası Md/70). Bu sayede yasama, yargı işlevinin bir parçası sayılan savcılık teşkilatının tepesinde de söz hakkına sahiptir. Benzer biçimde, Sayıştay başkan ve üyelerinin seçimi gibi alanlarda da Meclise onay veya doğrudan seçim rolleri verilerek, yargısal denetim organlarının demokratik meşruiyeti güçlendirilmiştir. Meclis ile yargı arasındaki ilişkide, yargının tarafsızlığı esastır. Milletvekilleri genellikle yasama dokunulmazlığına sahiptir, bu da yargının, bir milletvekilini Meclis izni olmadan suçlamasını veya tutuklamasını engelleyerek yasama faaliyetinin kesintiye uğramasını önler. Dokunulmazlığın kaldırılması gerektiğinde ise Meclis kararı aranır ki bu da yasama-yargı etkileşiminin bir diğer boyutudur. Buna karşılık, Meclis de kendi yetki alanına giren konularda yargı kararlarına uymakla yükümlüdür; örneğin Anayasa Mahkemesi, Meclisin çıkardığı bir kanunu iptal ederse Meclis bu karara saygı duymalı ve o alanda yeni düzenlemeyi Anayasaya uygun şekilde yapmalıdır.

Kırgızistan'ın 2021 Anayasası, yasama ve yargı arasındaki dengeyi kuvvetler ayrılığı temelinde kurmuştur. Yasama organı, kanunlar ve atamalar yoluyla yargıyı şekillendirmede sınırlı ve dolaylı bir etkiye sahipken, yargı organı da anayasal denetim ve yorum yoluyla yasamanın sınırlarını çizer. Anayasa Mahkemesi'nin varlığı, Meclisin anayasa dışına çıkmamasını sağlarken; Meclisin onay mekanizmaları da yargının halk iradesinden tamamen kopuk, kapalı bir kast haline gelmesini engellemektedir.

Kırgızistan 2021 Anayasası'nda yürütme ile yargı arasındaki ilişkiler, bir yandan güçlü bir yürütmenin yargı üzerindeki atama ve teşkilatlandırma etkisini, diğer yandan da yargının bağımsızlığını ve yürütmeyi denetleme fonksiyonunu dengeleyecek şekilde kurulmuştur. Cumhurbaşkanı, yürütme organının başı olarak yargı üzerinde belirleyici etkiye sahip işlemlerde bulunabilir; fakat bu etki anayasal çerçeveye sınırlandırılmıştır. Öncelikle Cumhurbaşkanı, yargı mensuplarının atanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Mahkeme üyeleri, Adalet Konseyi (Hâkimler Konseyi) tarafından önerildikten sonra Cumhurbaşkanı tarafından seçilip Meclis onayına sunulmaktadır (Erdem &

Aslan Düzgün, 2020, s. 204). Meclis onayını alan yargıçlar Cumhurbaşkanınca atanarak göreve başlamaktadır. Bu prosedür, Cumhurbaşkanına yargı kadrolarını belirlemede aktif bir inisiyatif tanırken, aynı zamanda onun tek başına dilediği kişileri atamasını engelleyecek kolektif bir karar alma süreci içermektedir. Adalet İşleri Konseyi, üyeleri arasında Cumhurbaşkanı, Meclis, Halk Kurultayı temsilcileri ve yargı camiasından kişiler barındıran karma bir yapıdır. Bu Konsey, yüksek yargıç adaylarını belirleyerek yürütmenin tercihinine sunmaktadır. Konseyin bileşiminde yürütmenin (Cumhurbaşkanının) temsilcileri bulunması, elbette ki Cumhurbaşkanının yargı adayları üzerindeki etkisini artırır; ancak aynı konseyde parlamentonun ve hukuk çevrelerinin de yer alması, yürütmenin bu süreçteki etkisine kurumsal denge unsurları katmaktadır.

Cumhurbaşkanı, ilk derece mahkemeleri düzeyinde de atama yetkisine sahiptir. Anayasa'ya göre yerel mahkeme hâkimleri, Adalet Konseyi'nin önerisi üzerine doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atanır. Bu atamalarda meclis onayı aranmamakla birlikte, yargıçların mesleki süreçle belirlenmesi amacıyla yargı mensuplarından oluşan Konsey'in önerisi şart koşularak, yürütmenin keyfi atama yapmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Atanan bir hâkimi görevden alma noktasında da Cumhurbaşkanı tek başına hareket edemez; bir hâkimi azletmek için yine Adalet Konseyi'nin önerisi ve kanunun öngördüğü disiplin süreçleri gereklidir. Bu şartlar, yargıç güvencesi ilkesini yürütmeye karşı koruyan hükümlerdir. Nitekim Anayasa, “hâkimler, hal ve hareketleri kusursuz olduğu sürece görevde kalır” diyerek keyfi şekilde görevden alınamayacaklarını vurgular. Yürütmenin atadığı yerel mahkeme hakimleri bile, atandıktan sonra görevlerinde bağımsızdır; hiçbir yürütme organı, yargı kararlarını etkilemek üzere yargıca talimat veremez veya baskı uygulayamaz.

Anayasa, yürütmenin yargıya müdahalesini engellemek için açık yasaklar ve müeyyideler koymuştur. Özellikle Cumhurbaşkanının yargı alanına nüfuz etme girişimleri sert şekilde sınırlandırılmıştır. Cumhurbaşkanının yargı işleyişine yasadışı bir biçimde müdahale etmesi, Anayasaya göre ağır bir ihlal olup görevden alınma sebebidir. Bu hüküm, yürütme erkinin yargıya saygı duyması gerektiğini en üst norm düzeyinde ortaya koyar. Öyle ki, Cumhurbaşkanının yargı organlarına yönelik sözlü baskı veya telkinde bulunması dahi “yargının faaliyetlerine müdahale” kapsamında değerlendirilebilir. Bu düzenleme, yargı bağımsızlığını ihlâl eden bir davranışı bizzat Cumhurbaşkanı yapsa bile onu cezai ve siyasi sorumluluk doğuracak bir eylem saymaktadır. Nitekim bu tür bir durumda devreye girecek sorumluluk mekanizması yukarıda anlatılmış olan “suçlandırma” sürecidir; Cumhurbaşkanının yargıya müdahalesi, Meclis çoğunluğunun ve Anayasa Mahkemesi ile Başsavcının ortak

süreciyle sonuçlandırılıp onun görevden alınmasına kadar varabilecek sonuçlar doğurabilir (Kırgızistan Anayasası Md/73).

Yürütme organının yargı üzerindeki etkisinin bir diğer yönü de yargının idari ve mali altyapısı ile ilgilidir. Mahkemelerin kurulması, yargı teşkilatının yapısı ve yargıçların özlük hakları gibi konular, kanunla düzenlenmekle birlikte uygulamada hükümetin hazırlık yapması ve yürütmesi gereken alanlardır. Yeni Anayasa, ihtisas mahkemelerinin kanunla kurulabileceğini, olağanüstü mahkeme kurulamayacağını hükme bağlamıştır. Bu, yürütmenin veya başka bir organın keyfi mahkeme oluşturamaması anlamına gelir. Yürütme, Adalet Bakanlığı ve ilgili idari yapılar aracılığıyla yargının teknik destek ve bütçe ihtiyaçlarını karşılar; ancak bu noktada da yargının kurumsal özerkliği gözetilmelidir (Kırgızistan Anayasası Md/98) Örneğin mahkemelerin bütçeleri hükümet tarafından teklif edilse bile, Meclis onayı gereği ve Anayasa Mahkemesi denetimi sayesinde yargının işlevini zayıflatacak müdahalelere izin verilmeyecektir.

Yargının yürütme üzerindeki denetim fonksiyonu da 2021 Anayasası'nda güçlü biçimde yer almaktadır. Anayasa Mahkemesi, sadece yasaları değil, yürütme organının çıkardığı tüzük, kararname gibi genel nitelikteki düzenleyici işlemleri de anayasallık denetimine tabi tutabilir. Anayasa Mahkemesi'nin, kanun altı düzenlemelerin (yönetmelik, kararname vb.) Anayasaya aykırı olduğuna karar vermesi halinde, bu alt normlar da hükümsüz kalır. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı'nın kararnameleri veya hükümetin diğer düzenleyici işlemleri, eğer Anayasaya aykırıysa, yargı tarafından iptal edilebilmektedir. Bu, yürütme gücünün yargı eliyle denetlenmesi anlamına gelir ve hukuk devletinin temel gereklerindendir. Anayasa Mahkemesi ve yargı bağımsızlığına ilişkin maddeler, bu güçlü yürütmeyi dengeleyecek şekilde düzenlenmiştir. Örneğin, Cumhurbaşkanı her ne kadar geniş yetkilere sahip olsa da, yargı kararlarına uymak ve Anayasaya bağlı kalmak zorundadır; aksi takdirde yargı, hem somut uyuşmazlıklarda kararlarını uygulayarak hem de gerektiğinde anayasaya aykırılığı tespit ederek yürütmeyi sınırlandırabilir.

Yürütme-yargı ilişkisinin önemli bir boyutu da karşılıklı hesap verebilirliktir. Yargı mensupları, hukuka uygun karar verdikleri sürece yürütme organının onlara karşı bir yaptırım uygulaması söz konusu olamaz. Buna karşılık yürütme organı da, yargı önünde hesap verebilir durumdadır: Cumhurbaşkanı dahil tüm idare makamlarının işlemleri yargı denetimine tabidir. Kırgızistan Anayasası, idarenin tüm eylem ve işlemlerine karşı yargı yolunun açık olduğunu garanti eden hükümler içermektedir (yargı mercilerine başvuru hakkı). Bu kapsamda vatandaşlar, yürütmenin hukuka aykırı işlemlerine karşı yargıya gidebilir; yargı mercileri de gerekli görürse bu işlemleri iptal edebilir veya yürütmeyi tazminata mahkûm edebilir.

2021 Anayasası temelinde yürütme ve yargı arasındaki ilişkiler, karşılıklı denge ve denetim unsurlarıyla tanımlanmıştır. Yürütme organı, yargıyı şekillendirme imkânına sahip olmakla birlikte, yargı da yürütmenin hukuka uygun hareket etmesini sağlama yetkisine sahiptir. Anayasa, yargı bağımsızlığını net biçimde güvence altına alarak yürütmenin etkisini hukuki sınırlar içine hapsetmeyi amaçlamıştır. Böylece Kırgızistan, yeni anayasal düzeninde kuvvetler ayrılığı prensibini yürütme ve yargı arasındaki ilişkilerde hayata geçirmekte; devlet başkanlığı makamının güçlü olduğu bu sistemde yargının da güçlü ve bağımsız kalabilmesi için gerekli anayasal mekanizmaları tesis etmektedir. Bu durum, hukuk devleti ilkesinin sürdürülmesi ve keyfi yönetimin önlenmesi açısından kritik önem taşımaktadır.

3.4.5. Özbekistan

Özbekistan'ın milli meclisi olan Oliy Meclis, halk tarafından seçilen iki kanatlı bir yasama organıdır. Alt kanat Yasama Meclisi ve üst kanat Senato biçiminde örgütlenmiştir. Yasama organı kanun yapma yetkisine sahip en üst temsilî organdır ve Anayasada belirtilen birçok kritik konuda karar alma yetkisini elinde bulundurmaktadır (Dadakhon Khasan, 2023, s. 81). Yeni Anayasayla birlikte her iki meclisin yetkileri genişletilmiştir; örneğin parlamento, ülke iç ve dış politikasının temel doğrultularını tanımlama, ulusal kalkınma stratejilerini onaylama, vergi ve bütçe konularında karar alma ve hükûmet yapısını belirleme konularında söz sahibidir.

Özbekistan Cumhuriyeti'nin yürütme erki ise halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı ve onun atadığı Bakanlar Kurulu (hükümet) tarafından kullanılmaktadır. Cumhurbaşkanı devletin başı olup geniş yürütme yetkileriyle donatılmıştır; ancak 2023 Anayasası ile birlikte bu yetkilerin bir kısmı parlamentoya devredilerek yürütme üzerindeki yasama denetimi artırılmıştır. Özbekistan'da Cumhurbaşkanı, genel oyla 7 yıllığına seçilir ve yürütmenin zirvesindedir. Bununla birlikte hükümetin oluşumu yasamanın onayına tabidir. Anayasanın 98. maddesi uyarınca Cumhurbaşkanı, Başbakan adayını Oliy Meclis'in her iki kanadının onayı ile belirleyip atamaktadır (Özbekistan Anayasası Md/98). Başbakan, Bakanlar Kurulu üyelerini belirledikten sonra listeyi Cumhurbaşkanı'na sunar; kabine üyeleri ancak Yasama Meclisi'nin onayı alındıktan sonra Cumhurbaşkanı tarafından atanabilir. Bu sistem, parlamentonun yürütme üzerinde kurduğu ilk denetim eşiğidir. Yasama Meclisi, gerek Başbakan'ı gerekse bakanları onaylayarak bir nevi güvenoyu vermekte ve hükümetin kuruluşunda etkin rol oynamaktadır (Yazıcı, 2024, s. 132-133). Parlamento, hükümeti göreve başlattıktan sonra da çeşitli araçlarla denetlemektedir. Yeni Anayasada her iki meclise parlamenter soruşturma yapma yetkisi tanınmıştır. Yasama Meclisi, devlet bütçesinin uygulanmasını izleme ve Devlet Denetim Odası raporlarını dinleme ayrıcalığına sahiptir. Yine milletvekilleri, bakanlar ve

Başbakan'ın yıllık faaliyet raporlarını dinleyip değerlendirebilir; memnuniyetsizlik halinde bu konuları gündeme taşıyabilirler. Nitekim Yasama Meclisi Başbakan hakkında güvensizlik oyu mekanizmasına sahiptir. Meclis üyelerinin üçte biri teklifte bulunup genel kurulun üçte iki çoğunluğu güvensizlik yönünde oy verirse Cumhurbaşkanı Başbakan'ı görevden almak zorundadır. Bu hüküm, parlamentonun hükümete karşı en güçlü siyasi denetim aracıdır. Ayrıca Yasama Meclisi, gerekli gördüğünde bakanların görevden alınmasını Cumhurbaşkanı'na önerebilir; bakanlar, parlamentonun talebiyle veya doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından görevden alınabilmektedir. Parlamentonun bütçe hakkı da kritik bir denetim aracıdır. Bütçenin onaylanmaması veya hükümet harcamalarının kısıtlanması, yürütme üzerinde önemli bir baskı unsuru oluşturabilir. 2023 Anayasası, yürütmenin bazı kritik kararlarında parlamentonun onayını şart koşturmaktadır. Örneğin Cumhurbaşkanı, savaş hali veya olağanüstü hal ilanı kararı aldığı anda, bunun yürürlüğe girmesi için Oliy Meclis'in her iki kanadının da onayını almak zorundadır. Benzer şekilde genel seferberlik ilanı, uluslararası antlaşmaların onaylanması veya feshi gibi konularda parlamento devreye girer ve Cumhurbaşkanı'nın kararlarını tasdik eder. Yine genel af ilanı yetkisi, Cumhurbaşkanı'nın önerisi üzerine Senato tarafından karara bağlanmaktadır (Özbekistan Anayasası Md/80). Bu hükümler, yasama ve yürütme arasında karşılıklı denge mekanizmaları oluşturarak, yürütmenin tek taraflı tasarruflarını sınırlandırmaktadır.

Güçlü yürütme geleneğine rağmen Anayasa, yasama organını bütünüyle zayıf bırakmamıştır. Cumhurbaşkanı, kabul edilen kanunları veto etme yetkisine sahiptir; bir kanunu uygun görmezse gerekçeli itirazlarıyla birlikte yeniden görüşülmek üzere Meclis'e geri gönderebilir. Ancak Meclis, Anayasada öngörülen yeterli çoğunlukla (üye tam sayısının 2/3'ü) bu itirazı aşarak kanunu yeniden kabul edebilir; bu durumda Cumhurbaşkanı kanunu onaylamak zorundadır (Özbekistan Anayasası Md/77). Cumhurbaşkanı'nın Kararname çıkarma yetkisi de vardır, ancak bunlar kanun gücünde olmayıp yasalara ve Anayasaya aykırı olamaz; Anayasa Mahkemesi, Cumhurbaşkanı kararnamelerinin anayasaya uygunluğunu denetleme yetkisine sahiptir. Cumhurbaşkanı'nın yasama üzerindeki en önemli kozlarından biri, Meclis'i feshetme yetkisidir. Anayasa, eğer Oliy Meclis'te giderilemeyen bir tıkanıklık veya birden fazla kez Anayasaya aykırı karar alma durumu oluşursa, Cumhurbaşkanı'nın Anayasa Mahkemesi'nin görüşünü alarak parlamentonun her iki kanadını birden feshedebileceğini öngörmektedir. Ancak fesih halinde en geç üç ay içinde seçimlerin yenilenmesi zorunludur, dolayısıyla bu yetki keyfi değil, sistem kilitlendiğinde başvurulabilecek istisnai bir çözümdür. Ayrıca yeni Anayasayla getirilen bir yenilik, Meclislerin kendi kendini feshetme hakkıdır. Yasama Meclisi veya Senato üyelerinin en az üçte ikisinin kararıyla ilgili Meclis dağılarak erken seçime gidilebilecektir. Bu düzenleme, yasama

organına da belirli şartlarda yeniden halkın hakemliğine başvurma imkânı tanımaktadır. Tüm bu mekanizmalar, Özbekistan’da yasama ve yürütme arasında görece dengeli bir ilişkiler sistemi kurmayı hedeflemektedir.

Geçmişte “güçlü başkan – zayıf parlamento” biçiminde eleştirilen başkanlık rejimi, 2017 ve 2023’te yapılan reformlarla parlamenter denetimin arttığı daha dengeli bir yapıya evrilmektedir. Nitekim 2023 Anayasası sonrasında bazı uzmanlar Özbekistan’ın “yarı-başkanlık” sistemine yakınlaştığını vurgulamıştır (Yazıcı, 2024, s. 132). Artık parlamento, hükümet kurulmasından politikaların denetlenmesine kadar geniş yetkilere sahip olup yürütme organını hesap verebilir kılacak araçları kullanabilmektedir. Öte yandan Cumhurbaşkanı da halk tarafından doğrudan seçilmenin meşruiyetiyle yürütmeyi etkin şekilde yönlendirmeye devam etmektedir. Dolayısıyla yasama-yürütme ilişkilerinde, Anayasanın öngördüğü fren-denge düzenekleri sayesinde, her iki tarafın yetkileri kadar sorumlulukları da tanımlanmış durumdadır.

Özbekistan Anayasası, yargı erkinin yasama ve yürütmeden bağımsız olduğunu açıkça belirtmektedir. Anayasa’nın 11. maddesine göre devlet otoritesinin sistemi, yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrılığı ilkesine dayanmaktadır. Bu doğrultuda yargı bağımsızlığı, kanun önünde hukukun üstünlüğünü sağlamak için temel ilkedir. Özbekistan yargı sistemi; Anayasa Mahkemesi, Âli Mahkeme (Yüksek Mahkeme), askeri mahkemeler ile bölge, il ve ilçe düzeyinde genel yargı (ceza, hukuk) ve idari yargı mahkemelerinden oluşmaktadır. Anayasaya göre yargı, yasama organından, yürütme organlarından, siyasi partilerden ve diğer tüm kuruluşlardan bağımsız olarak görev yapmaktadır (Ortaç & Özer, 2024, s. 138). Bu yapı, yasama-yargı ilişkilerinde kuvvetler ayrılığı gereği karşılıklı müdahalenin sınırlandığı, ancak denge ve denetim yollarının tanındığı bir çerçeve çizmektedir.

Yasama organı, yargı mensuplarının belirlenmesinde dolaylı da olsa söz sahibidir. 2023 Anayasası ile getirilen önemli yeniliklerden biri, üst düzey yargıçların atama usullerinde parlamentonun rolünün artırılmasıdır. Özbekistan’da Anayasa Mahkemesi üyeleri, Yüksek Yargı Konseyi (Hâkimler Âli Konseyi) tarafından liyakat temelinde önerilen adaylar arasından, Cumhurbaşkanı’nın onayıyla Senato tarafından seçilmektedir. Benzer şekilde Âli Mahkeme (Yüksek Mahkeme) yargıçlarının ve Yüksek Yargı Konseyi üyelerinin de Senato tarafından seçilmesi esası getirilmiştir. Bu düzenlemeler, yasama organının üst yargı kurumlarının oluşumunda etkin rol almasını sağlamaktadır. Önceden daha ziyade yürütmenin hakim olduğu atama süreçlerine artık Senato onayı şartı eklenmiştir (Regionaldialogue, 2024). Örneğin, Anayasa’nın 132. maddesi uyarınca Anayasa Mahkemesi yargıçları, Cumhurbaşkanı’nın sunduğu ve Yüksek Yargı Konseyi’nce tavsiye edilen liste içinden Senato tarafından

seçilmektedir. Yine Başsavcı atamasında Cumhurbaşkanı'nın önerisi Senato'da onaya sunulmakta, böylece yasama organı yargısal erkin önemli bir aktörü olan savcılık üzerinde de belirli bir denetim sahibi olmaktadır. Görüldüğü üzere parlamento, özellikle Senato kanadı aracılığıyla, yargı teşkilatının tepesindeki isimlerin belirlenmesinde kurumsal bir ağırlık kazanmıştır. Bu da yargının yürütmeden bağımsızlığını pekiştiren bir tedbirdir; zira yargıçların atanmasında farklı güçlerin (Cumhurbaşkanı, Yargı Konseyi ve Senato) ortak karar mekanizması işlemesi, tek taraflı kontrolü engellemektedir. Yasama organı, yargı erkinin bağımsızlığını teminat altına almak üzere Anayasada çeşitli güvenceler kabul etmiştir. Hâkimler görevlerinde bağımsız olup Anayasa, kanunlar ve vicdani kanaatlerine göre karar verirler; hiçbir organın, makamın veya kişinin yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere müdahale edemeyeceği hükme bağlanmıştır. Yeni Anayasaya göre yargıçlar bir defaya mahsus 10 yıllık bir süre için seçilir ve yeniden seçilemezler. Bu kural, yasama organının yargıçlar üzerindeki olası siyasi baskıları en aza indirme amacını taşır; zira yeniden atanma kaygısı olmayan bir yargıç daha bağımsız davranabilecektir. Ayrıca yargıçlar görevleriyle ilgili verdikleri kararlardan dolayı hukuki veya cezai sorumluluk altına sokulamaz, yani yargısal kararlar nedeniyle hakimlere dava açılmaz ve yaptırım uygulanamaz (Özbekistan Anayasası Md/136). Bu hüküm de yasama tarafından getirilen, yargı bağımsızlığını güçlendiren önemli bir güvencedir. Yargıçların azledilmesi veya disiplin işlemleri ise ancak Yüksek Yargı Konseyi'nin önerisi ve kanunda belirtilen usule göre mümkündür; dolayısıyla parlamento veya yürütmenin keyfi biçimde hakimleri görevden alması söz konusu değildir. Yasama organı, 2023 reformlarıyla Anayasa Mahkemesi'nin statüsünü yükseltmiş ve bireylerin haklarının korunmasında daha etkin bir rol oynayabilmesi için gerekli düzenlemeleri yapmıştır (Regionaldialogue, 2024). Nitekim Anayasa Mahkemesi'ne, yasama ve yürütme organlarınca çıkarılan tüm mevzuatın Anayasaya uygun olup olmadığını denetleme yetkisi açıkça tanınmaktadır. Bu da kanun koyucu olan parlamentonun kendi çıkardığı yasaların en üst yargısal denetime tabi olacağı anlamına gelir ki hukuk devleti ilkesinin gereğidir.

Anayasa Mahkemesi, gerek parlamentonun çıkardığı kanunların, gerek Cumhurbaşkanının kararnamelerinin ve diğer düzenleyici işlemlerin Anayasaya uygunluğunu denetlemektedir. Eğer Yasama Meclisi tarafından kabul edilen bir kanun, Anayasa Mahkemesi tarafından Anayasaya aykırı bulunursa iptal edilerek yürürlükten kalkar. Bu durumda yasama organı, Anayasa Mahkemesi kararına uymak ve gerekli ise ilgili kanunu Anayasaya uygun hale getirecek şekilde yeniden düzenlemek zorundadır. Dolayısıyla yargı, anayasa yargısı aracılığıyla yasama organına karşı önemli bir denge unsuru oluşturmaktadır. Özbekistan'da Anayasa Mahkemesi'nin kararları kesindir ve herkesi bağlar; bu durum yasama organı için de geçerlidir (Ortaq & Özer 2024, s. 138-139). Parlamentonun, Anayasa Mahkemesi'nin

kararlarını değiştirmesi veya onlara direnmesi söz konusu değildir; ancak parlamento Anayasa değişikliği yoluna giderek Mahkeme'nin iptal gerekçesini ortadan kaldırabilir. Bu çerçevede yasama-yargı ilişkisi, bir yandan parlamento üyelerinin yaptığı yasama faaliyetlerinin yargısal denetime tabi olması, diğer yandan yargının üst kadrolarının belirlenmesinde parlamentonun katkı sunması şeklinde çift yönlü bir etkileşime sahiptir. Yasama organı, yargı bağımsızlığına saygı göstermekle beraber, yargı erkinin etkin işlemesi için bazı işbirliği mekanizmalarına da sahiptir. Örneğin Oliy Meclis, İnsan Hakları Ombudsmanını ve yardımcısını seçme yetkisine sahiptir. Ombudsman, yargı kararları dışında idarenin eylem ve işlemlerini denetleyerek vatandaşların haklarını korur; bu da yasama organının, yargı denetiminin dışında kalan alanlarda hukukun üstünlüğünü sağlama çabasıdır. Ayrıca Senato, Başsavcının ve Yüksek Mahkeme Başkanının yıllık faaliyet raporlarını dinleme hakkına sahiptir. Bu raporlar, yargı ve savcılık faaliyetlerinin genel gidişatını parlamento ile paylaşır ve parlamento gerekli gördüğü konularda yasa değişikliği yoluyla yapısal iyileştirmeler yapabilir. Yine Senato, yerel meclislerin kararlarını iptal etme yetkisine sahiptir; eğer bir vilayet veya ilçe konseyi, Anayasaya veya kanunlara aykırı bir karar almışsa Senato bunu denetleyip iptal edebilir. Bu da yasama organının, yerel düzeyde hukukun üstünlüğünü sağlama adına üstlendiği yargısal denetime benzer bir gözetim işlevidir. Parlamento yeni kanunlar yapmak suretiyle yargı reformları gerçekleştirebilir. Nitekim 2017 sonrasında Özbekistan Parlamentosu birçok yargı reformu yasası kabul etmiş; hakimlerin özlük haklarının iyileştirilmesi, mahkemelerin altyapısının güçlendirilmesi ve bireysel başvuru hakkının getirilmesi gibi konularda aktif rol oynamıştır (Dursunoğlu & Ceylan, 2024, s. 149-152). Böylece yasama, yargının bağımsızlığını ve etkinliğini artırıcı çerçeve kanunlarla destekleyici bir işleve de sahiptir.

Özbekistan'da yürütme ve yargı erkleri, Anayasal çerçevede birbirinden ayrı ve bağımsız olarak tanımlanmıştır. Yargı bağımsızlığı, yürütme-yargı ilişkilerinin temel prensibidir. Hiçbir yürütme organı veya devlet görevlisi, mahkemelerin karar alma süreçlerine müdahale edemez. Bu bağımsızlığı sağlamak üzere çeşitli kurumsal düzenlemeler mevcuttur. Yürütme organı olan Cumhurbaşkanı ve hükümet, yargının kurumsal işleyişine saygı duymak ve mahkeme kararlarını uygulamakla yükümlüdür. Diğer yandan, yargı organları da yürütmenin işlem ve eylemlerini hukuka uygunluk yönünden denetleyerek bir denge işlevi görmektedir. Yürütme-yargı ilişkilerinde 2023 Anayasası ile getirilen yenilikler, yargının bağımsızlığını güçlendirmeye ve yürütmenin hesap verebilirliğini artırmaya yöneliktir. Tarihsel olarak Özbekistan'da yürütme organı, yargı mensuplarının atanmasında önemli bir rol oynadı; Cumhurbaşkanı, yüksek mahkeme yargıçlarını ve alt kademe hakimlerini atayan merci idi. Ancak yeni Anayasa, bu alanda kolektif bir karar süreci öngörmektedir. Yürütme erkinin başı olan Cumhurbaşkanı halen yargı atamalarında yer almakla birlikte, bu yetkiyi tek başına

kullanmamaktadır. Örneğin Yüksek Mahkeme Başkanı ve üyeleri ile Anayasa Mahkemesi üyelerinin seçimi için Cumhurbaşkanı sadece aday liste sunar; nihai seçimi Senato yapar (Özbekistan Anayasası Md/132). Böylece yürütmenin belirleyiciliği, yasamanın onayı ile dengelenmiştir. Aynı şekilde alt mahkeme yargıçlarının atanmasında da Yüksek Yargı Konseyi kilit rol oynamaktadır. Hakimler Âli Konseyi, hakim adaylarını mesleki yeterliliklerine göre değerlendirir ve Cumhurbaşkanı'na tavsiyede bulunur. Cumhurbaşkanı da bu önerilere dayanarak atamayı Senatonun onayına sunarak yapmaktadır (Ortaq & Özer, 2024, s. 139). Neticede yürütme organı, yargıç seçiminde tam bir takdir yetkisine sahip olmayıp Konsey ve Senato ile birlikte hareket etmek durumundadır. Bu model, yürütmenin yargı üzerindeki nüfuzunu sınırlandırırken, atamalarda yine de devlet başkanının rol almasını öngörerek yürütmenin de sisteme dahil olmasını sağlamaktadır.

Yürütmenin yargıya ilişkin bir diğer fonksiyonu, idari ve lojistik destek sağlamaktır. Devlet, mahkemelerin idari altyapısını desteklemek, bütçelerini uygulamak ve adli teşkilatın verimli işlemesini temin etmekle görevlidir. Bu idari ilişki, yargı kararlarına müdahale şeklinde değil; mahkemelerin bağımsız fakat etkin çalışması için kaynak ve organizasyon desteği şeklindedir. Örneğin yeni reformlar kapsamında mahkemelerin dijital altyapısının geliştirilmesi, adliye binalarının modernizasyonu gibi icraatlar, yürütme organının (hükümetin) sorumluluğundadır (Özbekistan Anayasası Md/140; Turakhujaev, 2022, s. 381). Ancak bu hususlarda dahi Yüksek Yargı Konseyi'nin görüşleri alınarak, yargının ihtiyaçlarının bağımsız bir organ eliyle tespiti prensibi benimsenmiştir. Yürütmenin, yargı mensuplarının disiplin işlemleri ya da terfileri konusunda ise herhangi bir doğrudan yetkisi bulunmamaktadır; bu konular tamamen yargı içindeki kurullara (Yüksek Yargı Konseyi ve ilgili mahkemelerin kurullarına) bırakılmıştır. Böylece yürütme, yargı personeli üzerinde kontrol mekanizması olmaksızın, sadece maddi koşulların iyileştirilmesi ve hukuk politikalarının uygulanması boyutunda ilişki kurabilmektedir.

Yürütme-yargı ilişkilerinin en önemli boyutu, yargının yürütmeyi denetlemesidir. Özbekistan'da yargı organları, hem bireysel uyuşmazlıklarda idarenin işlemlerini denetleyen idari yargı eliyle, hem de soyut norm denetimi yoluyla Anayasa Mahkemesi eliyle yürütme üzerinde yargısal denetim uygulamaktadır. İdari mahkemeler, vatandaşların devlet daireleri ve kamu görevlileri hakkında açtıkları davalarda karar verir; örneğin hukuka aykırı bir idari işlem (izin, ceza, kamulaştırma vs.) mahkemece iptal edilirse yürütme organı bu karara uymak zorundadır. Bu sayede, bakanlıklar ve yerel yönetimler gibi yürütme birimlerinin eylemleri yargı denetimine açık olup, hiçbir idari tasarruf yargısal denetim dışında kalmaz. Anayasa Mahkemesi ise hem yasama hem yürütme tarafından çıkarılan genel düzenleyici işlemleri

denetleme yetkisine sahiptir; Cumhurbaşkanı kararnameleri, Bakanlar Kurulu kararları veya bakanlık yönetmelikleri Anayasaya aykırı görülürse, Anayasa Mahkemesi bunları iptal edebilir. 2023 Anayasası, bu denetimlerin etkinliğini artırmak için Anayasa Mahkemesi'ni güçlendirmiştir. Örneğin Mahkeme üyelerinin görev süresinin uzatılması (5 yıldan 10 yıla) ve yeniden seçilememe kuralı, yargıçların politik baskılardan uzak karar vermesini teşvik eden bir adımdır (Usta vd., 2024, s. 183). Ayrıca Anayasanın 133. maddesinde belirtildiği üzere Anayasa Mahkemesi'nin iç işleyişine dair konularda da yürütmenin müdahalesi bulunmamaktadır; mahkemenin, içyapısı ve çalışma usulleri kanunla belirlenmektedir.

Yargının yürütme üzerindeki denetiminde özel bir konuma sahip kurum ise Başsavcılık (Genel Savcılık) teşkilatıdır. Başsavcı, hem kanunların her yerde aynı uygulanmasını denetlemekle hem de devlet adına ceza davalarını kovuşturmakla görevlidir. Özbekistan Başsavcısı, Anayasa gereği yürütmeden bağımsız bir şekilde hareket eder; örneğin bir bakanın veya valinin hukuka aykırı işlemleri varsa, Başsavcılık bunları soruşturabilir ve gerekirse dava açabilir. Başsavcı aynı zamanda vatandaşların haklarını ihlâl eden idari uygulamalara karşı da devreye girerek, yürütme üzerinde hukukun gereğini yapma baskısı oluşturur. Başsavcının atanması Cumhurbaşkanı tarafından yapılırsa da Senato onayına tabidir; bu durum, savcılık makamının tam anlamıyla yürütmenin bir parçası olmadığını, yarı-bağımsız bir konumda olduğunu göstermektedir. Nitekim Özbekistan sistemi, Sovyet mirası olarak güçlü bir savcılık denetimi geleneğini sürdürmektedir. Başsavcılık, kanunların uygulanmasında ortaya çıkan sorunları yıllık raporlarla Senato'ya sunar ve gerektiğinde genelgeler yayınlayarak idarenin hukuka uygun hareket etmesini sağlamaktadır (Ortaq & Özer, 2024, s. 138). Bu raporlar parlamentoda tartışılabilir ve böylece yürütmenin hukuka uygunluk performansı yasama tarafından değerlendirilebilir. Görüldüğü üzere yargı (geniş anlamda savcılık dahil), yürütme erkini hem dava denetimi yoluyla hem de genel gözetim yoluyla Anayasa ve kanunlara bağlı tutmaya çalışmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Eski Türk devlet geleneğinde liderlik kavramı ve teşkilatlanma kültürü önemli bir yer tutmaktadır. Türk milleti tarihsel olarak devletlerine bağlı bir toplum olup lidere büyük sadakat göstermiştir. Tarihte Asya Hun İmparatorluğu, Büyük Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu gibi eski Türk devletlerinde devleti yöneten kişinin yetkileri oldukça geniş tutulmuştur. İslamiyet öncesi Türk tarihinde devleti yöneten kişilere yaratıcı tarafından verildiğine inanılan kut isminde ilahi bir yetki tanınmış ve bu sayede yönetme hakkı kutsal bir meşruiyet kazanmıştır. Devleti yöneten kişi önemli bulduğu konuları Kurultay adı verilen danışma meclisi ile istişare etmiştir. Şayet ki pasif özellikler taşıyorsa ve törenin aksine karar alıyorsa kurultayın yöneticiyi görevden alma yetkisi vardır. Bu yetkiye rağmen ülkenin başında otoriter ve karizmatik liderlik gibi özelliklere sahip biri varsa nihai karar her zaman devleti yöneten kişiye ait olmuştur. Bahsedilen özellikleri taşıyan liderler stratejik kararlarını inisiyatifle uygulayabilmişlerdir. Yöneticiler geleneksel töre kurallarıyla sınırlansa da liderlik makamındaki kuvvetli yapı, eski Türk devlet geleneğinde dikkat çekici bir özellik olarak belirginleşmiştir.

Osmanlı Devleti'nde bu anlayış daha kurumsal bir nitelik kazanmış ve aşkın devlet kavramı belirginleşmiştir. Osmanlı devlet geleneğinde devlet kavramı, bireylerin üzerinde ve halkın varlık sebebi olan yüce bir yapı olarak algılanmıştır. Padişah ise bu aşkın devlet kavramının vücut bulduğu makam olarak varolmuştur. Yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin uzun süre padişahın şahsında toplanması, liderin devletle özdeşleştiği bir yönetim anlayışını pekiştirmiştir. Osmanlı'da padişahın kim olduğunun tartışıldığı dönemler olsa bile, devletin kutsallığı ve devamlılığı sorgulanmamış; devletin bekası bireysel çıkarlardan üstün tutulmuştur. Bu yaklaşım, Türk devlet geleneğinde liderin güçlü konumunun keyfi olarak ortaya çıkmadığını, devlet merkezli bir anlayışın sonucu olduğunu göstermektedir.

Heper'e göre (2015, s. 90), Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ise aşkın devlet anlayışı farklı bir biçimde devam etmiştir. Atatürk her ne kadar egemenliği millete vermiş olsa da devlet kavramı bireylerin üzerinde tutulmuş, güçlü bir merkezi otorite yapısıyla inşa edilmiştir. Atatürk'ün hem Milli Mücadele sürecinde hem de Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında sergilediği liderlik, Türk devlet geleneğindeki güçlü lider tipinin modern bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Yine Heper'e göre (2015, s. 107), bu liderliğin Cumhuriyetin ilanından sonra Cumhurbaşkanlığı makamına inşa edilmesi de Osmanlı'dan miras kalan aşkın devlet kavramının bu makamda vücut bulduğunu göstermektedir. Atatürk'ün Türk dünyasına yönelik bakışı, devletin sadece mevcut sınırlardan ibaret olmayan, tarihsel ve kültürel bir sorumluluk alanı taşıdığı anlayışını da yansıtmaktadır. Bu durum, liderin yalnızca iç siyasette değil, milletin tarihsel misyonunu temsil eden bir figür olarak konumlandığını göstermektedir.

Türk devletlerinde liderin ön planda tutulması tesadüfi veya dönemsel bir olgu olarak değil; tarihsel, kültürel ve siyasi bir sürekliliğin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İster İslamiyet öncesinde kağan ister Osmanlı döneminde padişah, isterse Cumhuriyet döneminde devlet başkanı olsun, Türk devlet geleneğinde devletin sembolü, düzenin teminatı ve birlik fikrinin taşıyıcısı lider olmuştur. Bu süreklilik, günümüzde Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkelerde yürütme organının ve liderliğin güçlü konumunu anlamlandırmak açısından da temel bir tarihsel arka plan sunmaktadır.

Türklerin tarih boyunca teşkilatlanma kültürüne verdikleri önem, modern dönemde yeni kurumsal yapılar aracılığıyla devam ettirilmiştir. Bölgesel iş birliğini geliştirme amacıyla Türkiye öncülüğünde 1992 yılında kurulan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, önce 2009'da Türk Konseyi adını almış, sonrasında 2021'den itibaren uluslararası örgüt statüsüyle Türk Devletleri Teşkilatı'na dönüştürülmüştür. Türk Devletleri Teşkilatı'nın oluşması, Türklerin tarih boyunca birlik içinde teşkilatlanmaya verdiği önemin günümüzde de devam ettiğini göstermektedir. Türk Devletleri Teşkilatı, üye ülkelerin başkanları düzeyinde toplanan zirveler aracılığıyla ortak kararlar almakta ve böylece Türk dünyasının birliğini pekiştirmektedir.

Eski Türk devlet geleneğindeki liderlik anlayışı ve teşkilatlanma özelliği, günümüz Türk Devletleri Teşkilatı'nın yapısında ve işleyişinde doğrudan izler bulundurmaktadır. Üye ülkelerin devlet başkanlarına yürütme erkinde geniş yetkiler tanınması, lidere verilen önemin modern siyasi sistemlerde de karşılığını bulduğunu göstermekle birlikte, uluslararası örgüt çatısı altındaki işbirliği mekanizmaları ve dönemsel zirveler, millî birlik ve örgütlenme geleneğinin güncel uzantıları olarak değerlendirilebilir. Böylece Türk devletlerinin tarihlerinde olan liderlik ve örgütlenme süreci, Türk Devletleri Teşkilatı bağlamında benzer şekillerde yaşatılmaktadır.

Bu çalışma, Türk Devletleri Teşkilatı'nın ortaya çıkış sürecinin diğer uluslararası örgütlerden daha farklı bir şekilde ortaya çıktığını göstermektedir. Teşkilat üyeleri diğer uluslararası örgütlerdeki gibi çıkarlar üzerine değil, ortak kültür, dil ve tarih anlayışı üzerine bir araya gelerek uluslararası bir yapı oluşturmuştur. Türk devletlerinin tarihsel süreçte birbirleriyle olan kültür paylaşımları ve ortak değerleri teşkilata farklı bir kimlik yapısı kazandırmıştır. Türkler, farklı coğrafyalarda ve farklı siyasi yapılar altında varlıklarını sürdürmüş olsalar da, dil ve kültür bağlarını büyük ölçüde koruyabilmişlerdir. Bu ortaklık, teşkilatın kuruluş sürecinde yalnızca diplomatik bir yaklaşım değil, aynı zamanda kültürel bir bütünleşme iradesi ortaya koymuştur. Teşkilat bünyesinde düzenlenen zirveler, kabul edilen bildiriler ve ortak semboller, bu kültürel birlikteliğin siyasi bir yapıya dönüştürülmesini sağlamıştır. Bu

durum, Türk Devletleri Teşkilatı'nı çıkar temelli birlikteliklerden ayıran en temel unsur olarak değerlendirilebilir.

Teşkilatın kurumsal yapısı içerisinde yer alan Aksakallılar Konseyi ise, Türk devlet geleneğinin kültürel ve tarihsel sürekliliğini temsil eden önemli bir oluşum olarak dikkat çekmektedir. Konsey, eski Türk devletlerindeki istişare, bilgelik ve devlet tecrübesi kültürlerinin Türk Devletleri Teşkilatı'ndaki yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Eski Türk devletlerinde kurultayın liderlere danışmanlık yapması gibi günümüz Türk Devletleri Teşkilatı'ndaki liderlerinde alınacak kararlar doğrultusunda konseye danışmaları, eski devlet geleneğinin devam niteliği taşıması bakımından önemli bir yer tutmaktadır.

Türk Devletleri Teşkilatı'nın işleyişinde önem teşkil eden bir diğer unsur ise, karar alma süreçlerinde üye devletlerin liderlerinin belirleyici rolüdür. Teşkilat bünyesinde alınan stratejik kararlar, büyük ölçüde devlet başkanlarının katılımıyla gerçekleştirilen zirvelerde alınmaktadır. Bu durum, Türk devlet geleneğinde liderin ön planda tutulduğu yönetim anlayışının uluslararası örgüt düzeyine yansıması olarak değerlendirilebilir. Devlet başkanları, yalnızca kendi ülkelerini temsil etmemekte; Türk dünyasının ortak iradesini ve yönelimini belirleyip kararlarını bu doğrultuda almaktadırlar. Teşkilatın gelişim sürecinde atılan önemli adımların liderler düzeyinde alınması, güçlü liderlik geleneğinin günümüzde de etkisini sürdürdüğünü göstermektedir.

Günümüz dünyasında Avrasya bölgesinde hakimiyet kurmak ülkeler açısından önem arz etmektedir. Bölgede bulunan enerji kaynakları, doğal kaynaklar, ulaşım ağları, bölgenin ekonomik potansiyelinin cezbedici oluşu Avrasya'yı dünyanın yeni hakimiyet merkezine dönüştürmüştür. Teşkilatın bölgedeki aktif faaliyetleri de bu hakimiyet yolunda emin adımlarla ilerlendiğini göstermektedir. Türk devletlerinin ve Türk milletinin refahı, daha ileri seviyelerde olması, dünyada daha güçlü bir aktör haline gelmesinde Teşkilatın politikaları ve ilerleyişinin payı çok yüksektir. Bu refahı ve gücü ileri taşımakta yine Teşkilatın adımlarıyla, Türklerin birlik ve beraberlik içerisinde olmasıyla mümkün olacaktır.

Hükümet sistemleri, günümüzde devletlerin yönetim süreçlerini daha düzenli, öngörülebilir ve işlevsel hale getirmek amacıyla kullanılan temel anayasal araçlardır. Modern devlet yapılarında hükümet sistemleri, yasama, yürütme ve yargı erklerinin hangi organlar tarafından ve nasıl kullanılacağını belirleyerek, siyasal iktidarın işleyişine kurumsal bir çerçeve kazandırmaktadır. Hükümet sistemlerinde üç erkin denge ve fren mekanizması doğrultusunda hareket etmeleri önemli bir yer tutmaktadır. Günümüzde aktif olarak kullanılan hükümet sistemleri incelendiğinde, kuvvetler ayrılığı ilkesinin farklı derecelerde uygulandığı modellerin öne çıktığı görülmektedir. Parlamenter sistem, başkanlık sistemi ve yarı başkanlık sistemi,

günümüz dünyası anayasal düzenlerinde en yaygın şekilde kullanılan hükümet sistemleri arasında yer almaktadır. Bu sistemlerin her biri, devletin yönetim ihtiyaçlarına, tarihsel deneyimlerine ve toplumların kültürlerine bağlı olarak tercih edilmekte ve uygulanmaktadır. Devletler hükümet sistemlerini belirlerken evrensel bir model yerine, kendi ihtiyaçlarını karşılayacak bir model üzerine yoğunlaşmaktadır.

Parlamente sistemi yürütmenin yasama karşısında sorumlu olması, hükümetin meclis çoğunluğuna dayanması ve yürütme organının çift başlı bir yapı sergilemesi, bu sistemin temel özellikleri arasında yer almaktadır. Bu yapı, yasama ile yürütme arasında uyum sağlamayı hedeflerken, siyasal istikrarın büyük ölçüde meclis çoğunluğuna bağlı olmasına neden olmaktadır. Başkanlık sisteminde ise yürütme organı, yasamadan bağımsız bir şekilde halk tarafından seçilmekte ve güçlü bir yürütme modeli ortaya çıkmaktadır. Bu sistem, özellikle karar alma süreçlerinde hız ve etkinlik sağlaması açısından tercih edilmektedir. Yarı başkanlık sistemi ise bu iki model arasında bir denge kurmayı amaçlamakta; yürütme yetkisinin hem halk tarafından seçilen bir devlet başkanı hem de yasamaya karşı sorumlu bir hükümet tarafından paylaşılmasını öngörmektedir.

Tez kapsamında ele alınan Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkelerin hükümet sistemleri değerlendirildiğinde, yürütme organının sistem içerisinde güçlü bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, bir yandan yönetimde etkinlik ve hızlı karar alma ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkarken, diğer yandan Türk devlet geleneğinde liderliğe atfedilen tarihsel önemin modern hükümet sistemlerine yansımaları olmuştur. Yasama ve yargı organları anayasal güvence altında düzenlenmiş olsa da yürütmenin özellikle devlet başkanı aracılığıyla belirleyici bir rol üstlenmesi, hükümet sistemlerinin pratikte yönetimi kolaylaştıran bir araç olarak kurgulandığını göstermektedir.

Yasama organları bakımından üye devletler arasında hem yapısal hem de işlevsel benzerlikler bulunmaktadır. Üye ülkelerin tamamında yasama yetkisi, halk tarafından seçilen parlamentolar aracılığıyla kullanılmaktadır. Tek meclisli ve çift meclisli yapıların varlığı yasama organlarının kurumsal farklılıklarını ortaya koysa da yasama faaliyetlerinin anayasa ile sınırlandırıldığı ve temel olarak kanun yapma yetkisinin meclislerde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, yasama organlarının yürütme karşısındaki konumu ülkeden ülkeye değişmekte; bazı sistemlerde yasamanın yürütme üzerindeki denetim yetkileri anayasal olarak tanınmış olsa da pratikte bu yetkilerin sınırlı kaldığı gözlemlenmektedir. Bu durum, yasama organlarının sistem içerisinde göreceli olarak zayıfladığına işaret etmektedir.

Yürütme organı açısından yapılan değerlendirmelerde ise Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkeler arasında belirgin bir benzerlik dikkat çekmektedir. Üye devletlerin tamamında

yürütme yetkisi, güçlü yetkilerle donatılmış bir devlet başkanı etrafında toplanmaktadır. Devlet başkanlarının halk tarafından seçilmesi, geniş kararname yetkilerine sahip olması, yürütmenin başı konumunda bulunması ve bazı durumlarda yasama sürecine doğrudan veya dolaylı biçimde müdahil olabilmesi, lider merkezli yürütme anlayışını güçlendirmektedir. Teşkilata üye ülkelerin hükümet sistemlerinin zaman içerisinde yürütme ağırlıklı bir yapıya evirildiği ve devlet başkanlarının siyasal sistemin merkezine yerleştiği açıkça anlaşılmaktadır.

Yargı organı bakımından ise üye devletlerin tamamında yargı bağımsızlığının anayasal güvence altına alındığı görülmektedir. Anayasalar, yargı yetkisinin yalnızca mahkemeler tarafından kullanılacağını açıkça düzenlemektedir. Bununla birlikte, yargı organlarının oluşumu, hâkim ve savcıların atanma usulleri ve yüksek yargı kurumlarının yapısı ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bazı sistemlerde yürütme organının yargı üzerindeki etkisinin daha belirgin olduğu, bazılarında ise yargının kurumsal özerkliğinin görece daha güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Bu farklılıklara rağmen, yargı erklerinin hiçbirinde yürütme karşısında tamamen bağımsız bir konuma ulaşamadığı, sistemin genel işleyişinde yürütmenin belirleyici rolünü sürdürdüğü görülmektedir. Özellikle Anayasal yargı açısından bakıldığında devlet başkanları Anayasa Mahkemeleri üyelerini atadığından, yürütmenin Anayasal yargı üzerinde büyük bir etkisinin olduğundan söz edilebilir.

Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkelerin hükümet sistemleri arasında yasama, yürütme ve yargı bakımından yapısal farklılıklar bulunsa da, bu sistemlerin ortak paydasını lider merkezli bir yönetim anlayışı oluşturmaktadır. Yasama ve yargı erkleri anayasal çerçevede varlığını sürdürmekle birlikte, siyasal karar alma süreçlerinde yürütmenin ve özellikle devlet başkanının ağırlığı giderek artmıştır. Bu durum, hem tarihsel Türk devlet geleneğinde liderliğe atfedilen önemin hem de modern dönemde yönetimde etkinlik ve istikrar arayışının bir sonucu olarak ele alınabilir. Böylece Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkelerin hükümet sistemleri, farklı anayasal modeller altında dahi, ortak bir lider merkezli yönelim doğrultusunda şekillenmiştir.

Bu çalışma kapsamında ulaşılan bulgular, Türk devletlerinde liderin ön planda tutulmasına dayanan yönetim anlayışının tarihsel bir süreklilik arz ettiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. İslamiyet öncesi Türk devletlerinde kağan etrafında şekillenen siyasal yapı, Osmanlı Devleti'nde aşkın devlet anlayışıyla kurumsallaşmış; modern dönemde ise anayasal sınırlar içerisinde güçlü yürütme ve lider merkezli hükümet sistemleri aracılığıyla varlığını sürdürmüştür. Bu durum, liderliğin Türk devlet geleneğinde geçici bir yönetim tercihi değil, köklü bir devlet geleneğinin yansıması olduğunu göstermektedir. Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkelerin hükümet sistemleri üzerinde yapılan karşılaştırmalı analizler de bu tarihsel

sürekliliği doğrular niteliktedir. Yasama ve yargı erkleri anayasal çerçevede düzenlenmiş olmakla birlikte, siyasal karar alma süreçlerinde yürütme organının ve özellikle devlet başkanının belirleyici konumu dikkat çekmektedir. Farklı hükümet sistemleri altında örgütlenmiş olsalar dahi, üye devletlerin tamamının zamanla lider merkezli yönetim modellerine yöneldiği görülmektedir. Bu yönelim, hem yönetimde etkinlik arayışının hem de Türk devlet geleneğinde liderliğe atfedilen tarihsel önemin bir sonucu olarak değerlendirmelidir.

Sonuç itibarıyla bu tez, Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkelerin hükümet sistemlerini yasama, yürütme, yargı erkleri ve bu erklerin birbirleri arasındaki ilişkileri üzerinden inceleyerek, Türk devletlerinde geçmişten günümüze uzanan lider merkezli yönetim anlayışının günümüzde de devam ettiğini ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, Türk devlet geleneğinin günümüz Türk devletlerinin hükümet sistemlerinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynadığını göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Abbasov, A. (2017). *Azerbaycan'da anayasal gelişim* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 459870)
- Ağaoğulları, M.A. (2002). *Kent devletinden imparatorluğa*. İmge Kitabevi-Pelin Ofset
- Akcan, A. (2020). Eski türklerde devlet yönetiminde hakimiyetin ilahi temelleri. *MECMUA Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 303-321. Doi: mecmua.793202
- Akçapa, M., (2023). Türk Devletleri Teşkilatı'nın tarihsel gelişimi: Teşkilatın dünü, bugünü ve yarını. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 473-491. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1223099>
- Akipek, İ. (1952). Kuvvetler ayrılığı nazariyesinin doğmasında amil olan fikirler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1), 167-182.
- Alkan, H. (2017). Cumhurbaşkanlığı sisteminde meclisin denetim yetkisi. *Seta Perspektif*, (165), 1-3.
- Armağan, S. (2014). Memleketimizde başkanlık sistemi hazırlıkları (uygulaması) aleyhine bazı düşünceler. *İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(3), 9-26.
- Astanatimes, (2022). Kazakistan'da Halkın Devlet Yönetimine Katılımını Genişletmeye Yönelik Anayasa Değişiklikleri. Erişim Adresi: <https://astanatimes.com/2022/05/kazakhstans-constitutional-amendments-to-expand-peoples-participation-in-state-governance/>
- Astanatimes, (2024). Kazakistan'ın Anayasal Denetim Modeli, Vatandaşların Eşitlik, Onur ve Adalet Beklentilerini Karşılıyor, Diyor Mahkeme Başkanı. Erişim Adresi: <https://astanatimes.com/2024/08/kazakhstans-model-of-constitutional-oversight-meets-citizens-expectations-for-equality-dignity-and-justice-says-court-chair/>
- Aydilek, E., (2022). Türk Devletleri Teşkilatı'nın siyasi ve ekonomik potansiyeli. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(3), 716-728. <https://doi.org/10.33712/mana.1192419>
- Aygen, M. (2017). Başkanlık sistemi üzerine bir inceleme: Türkiye örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 167-176.
- Azerbaycan Anayasası (2016). *The Constitution of the Republic of Azerbaijan*, Erişim Adresi: <https://president.az/en/pages/view/azerbaijan/constitution>.
- Balcı, A. (2018). *Parlamenter sistem ile başkanlık sisteminin karşılaştırılması ve Türkiye'de cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin imkanları* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 523303)
- Baric, B. (2023). *Türkiye'de hükümet sistemleri tartışması ve cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 807130)
- Benhür, Ç., (2008). 1920'li yıllarda Türk-Sovyet ilişkileri: Kronolojik bir çalışma. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 277-313. <http://dergipark.gov.tr>
- Berk, F. M., (2022). Greklerin ötekisi: İskitler. *Selçuk Türkiyat*, (54), 23-43.
- Bıçakçıl, M. (2024). Kuvvetler ayrılığından kuvvetler birliğine cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (173), 59-93.
- Bircan, B. & Zariç, S. (2023). Panslavizm ve turancılık akımının karşılaştırılması üzerine bir inceleme. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 6(Özel), s.13-22. Doi: 10.5281/zenodo.8430956

- Bisarya, S. (2021). No half-measures-from semi-presidentialism to full presidential systems in Kyrgyzstan and Haiti.
- Bolat, M. E. (2025). Bağımsız Türk devletlerinde devlet başkanının sorumluluğunun karşılaştırılması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(2), 604-630. Doi: 10.17153/oguiibf.1582899
- Bülbül, M. (2008). Kazakistan Cumhuriyeti'nde yürütme ve yasama fonksiyonu. *Yasama Dergisi*, (8), 65-101.
- Candan, H., & Güçlü, A., (2024). Azerbaycan'da kamu yönetimi. Ercan Oktay, Sefa Usta, Hakan Candan (Ed.), *Türk Dünyasında Kamu Yönetimi* içinde. ss. 19-57. Çizgi Kitabevi Yayınları
- Caner, Z. (2013). Parlamenter sistem ile başkanlık sisteminin analizi ve başkanlık sisteminin Türkiye'de uygulanabilirliği. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(1) (30.YIL ARMAĞANI), 183-206. Doi: 10.15337/SUH.2017.57
- CRS (2021). *Kyrgyz Voters Approve Strong Presidential System in Constitutional Referendum*. Erişim Adresi: https://www.everycrsreport.com/files/2021-04-21_IN11650_1264dbb04ef845832a95528f5a7bf9c8a231b274.pdf.
- Çağlar, N. (2017). Avantaj ve dezavantajlarıyla parlamenter hükümet sistemi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(4), 111-117.
- Çapraz, H. (2011). Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da hakimiyet kurması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 51-78.
- Çekiç, M. (2016). 1982 Anayasası'nın hükümet sistemi açısından değerlendirilmesi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (7), 441-478.
- Çelebi, E. (2010). Atatürk ve Türk Dünyası. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18(1), 199-208. <http://dergipark.gov.tr>
- Çerçi, F. (2003). Hunlar'da sosyal, siyasi hayat ve devlet-halk ilişkileri. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 59-98.
- Çınar, Y., & Uzun, Y. U., (2023). Köklü geçmişten güçlü geleceğe Türk Devletleri Teşkilatı: Küresel ekonomik-siyasal potansiyeli ve teşkilatın geleceğine dair öngörüler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 141-156. doi:10.33206/mjss.1296831
- Çömlekçioğlu, Z. (2023). *Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yasama ve yürütme ilişkileri* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 837112)
- Dadakhon Khasan, G. (2023). *Özbekistan cumhuriyeti: İnşası, gelişimi ve Türk devletleri politikası (1991-2023)* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 836317)
- Demir, F. (2013). Yarı başkanlık hükümet sistemi ve Türkiye semi-presidential system and Turkey. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 8(Özel), 0-876. Doi: 10.19168/jyu.85113
- Demirkıran, E.K. (2021). Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasalarının hükümet sistemleri üzerine karşılaştırmalı bir inceleme. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 27(1), 332-361. Doi: 10.33433/maruhad.883509
- Dinç, Y.D. & Yılmaz, V. (2022). Türkiye'de cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin yasama, yürütme, yargı organları ile taşra ve yerel yönetimlere etkilerinin değerlendirilmesi. *Ombudsman Akademik*, 8(16), 167-213.
- Dursunoğlu, İ., & Ceylan, M.E. (2024). İnsan hakları evrensel bildirisi perspektifinden

- Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda insan hakları tasavvuru. *İmgelem*, (Özbekistan Özel Sayısı), 143-170. Doi: 10.53791/imgelem.1506934
- Duvan, A.Ö. (2019). Devlet teorisinde kuvvetler ayrılığının doğuşu: Locke ve Montesquieu. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, (1), 35-60.
- Duverger, M. (1986). *Siyasal rejimler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Elitok, M.Y., & Değirmenci, F. (2023). Hükümet sistemleri üzerinden mukayeseli bir analiz (parlamentar sistem-başkanlık sistemi). *Atatürk Üniversitesi Yayınları*, 27(4), 329-340. Doi: 10.5152/JSSI.2023.23472
- Erdem, K. (2017). Yarı başkanlık sistemi: Teori, pratik ve tartışmalar. Semra Gökçimen (Ed.), *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Yarı-Başkanlık Sistemi (Fransa, Polonya ve Rusya Örnekleri)* içinde. ss. 1-18. TBMM Basımevi.
- Erdem, M., & Aslan Düzgün, Ü. (2020). Kırgız Cumhuriyeti yargı sistemi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (8), 195-227.
- Erdem, M., & İldeş, S. (2016). Azerbaycan Cumhuriyeti yargı sistemi, *Türkiye Akademik Araştırmalar Dergisi*, 7(28), 57-83.
- Erdoğan, H., & Çolakoğlu, S., (1997). Bağımsızlığının ilk yıllarında Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkileri. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi* (ss. 341). Ankara, Türkiye
- Eren, E., (2022). Turgut Özal'ın Orta Asya (Türkistan) politikası. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*
- Ergene, A. (2024). 1921 Anayasası meclis hükümeti sistemi ve birinci millet meclisi ile Fransa ulusal konvansiyon meclisinin karşılaştırılması. *Kırklareli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 39-68. Doi:10.62124/kluhfd.1357575
- Euronews, (2019). Hükümet kurulamayan Belçika'da başbakanlık koltuğuna ilk kez bir kadın oturacak. Erişim Adresi: <https://tr.euronews.com/2019/10/28/hukumet-kurulamayan-belcika-da-basbakanlik-koltuguna-ilk-kez-bir-kadin-oturacak>
- Fendoğlu, H.T. (2012). Başkanlık sistemi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2), 39-60.
- Gorchuzada, K. (2019). *1995 Azerbaycan cumhuriyeti anayasasında cumhurbaşkanı* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 578798)
- Göksel, K., & Tunç, A. (2021). ABD'de başkanlık sistemini başarılı kılan etkenler. *Türk Kamu Yönetimi Dergisi*, 2(2), 116-134.
- Gömeç, S.Y. (2025). Türk devlet hayatında hükümet ve hükümet üyeleri. *Black Sea Journal of Public and Social Science*, 8(2), 53-63. Doi: 10.52704/bssocialscience.1665493
- Gören, Z. (2019). Anayasa mahkemesi ve yasama arasındaki karşılıklı etkileşim. *İzmir Barosu Dergisi*, 231-293.
- Güenal, V.A., & Koçyegit, M. (2023). Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri ve sistemsal bir karşılaştırma. *Akademik Hassasiyetler*, 10(Cumhuriyet Özel Sayısı), 219-252.
- Haşimoğlu, B. (2023). *Hükümet sistemlerinin yönetim bağlamında karşılaştırmalı bir analizi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 775143)
- Hekimoğlu, M.M. (2009). *Anayasa hukukunda karşılaştırmalı demokratik hükümet sistemleri*

ve Türkiye. Detay Yayıncılık.

- Helvacıoğlu, B. (2018). *Amerika birleşik devletleri başkanlık sistemi ve latin amerika başkanlık sistemi uygulamaları: Meksika, Venezüella, Bolivya* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 516486)
- Heper, M. (2015). *Türkiye'de devlet geleneği*. Doğu Batı Yayınları
- İba, Ş. (2009). Kırgızistan'ın anayasa serüveni ve Jogorku Keneş. *Avrasya Etüdleri*, 26(2), 47-62
- İskender, S. (2025). 2021 Kırgızistan anayasasıyla erkler dengesinde yön değişimi: Yasama-yürütme ilişkilerinin dönüşümü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 445-463. <https://doi.org/10.54558/jiss.1798422>
- Jenkins, D. (2011). *The Lockean Constitution: Separation Of Powers and The Limits Of Prerogative*. McGill Law Journal/Revue de droit de McGill, 56(3), pp. 543-589.
- Kaldırımcı, H. (1997). *1921 anayasası ve meclis hükümeti dönemi (hukuki açıdan)* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 64062)
- Kan, M. E., & Kantar, G. (2025). Türkiye ve Azerbaycan'da güçler ayrılığı ilkesinin anayasalar özelinde karşılaştırılması. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 394-408. Doi: 10.33206/mjss.1497105
- Kara, A. (2012). *Turgut Özal ve Türk Dünyası Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri 1983-1993*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Karakuş, E., & Şener, T. (2024). Türkiye'de çift meclis sistemi üzerine bir inceleme. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48), 541-575. Doi:10.14520/adyusbd.1588282
- Karakuzu, M. S. (2024). *Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi'nde yasama organının dönüşümü* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 915957)
- Karımlı, F. (2021). *Uluslararası örgütlerin uluslararası sistemdeki yeri ve önemi: birleşmiş milletler örneğinde* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 710180)
- Kaya, C. (2021). *Kazakistan hükümet sistemi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 701878)
- Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası (2022). *Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası*, Erişim Adresi: <https://akorda.kz/en/constitution-of-the-republic-of-kazakhstan-50912>.
- Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı (2022). Hesaplar Komitesi, Yüksek Denetim Kurulu'na dönüştürülecek. Erişim Adresi: <https://primeminister.kz/en/news/esep-komiteti-zhogary-auditorlyk-palata-bolyp-kayta-kurylady-e-zhamaubaev-1825840>
- Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası (2021). *Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası*, Erişim Adresi: <https://www.kenesh.kg/pages/konstitutsiya-kirgizskoi-respubliki>.
- Köçer, M., (2003). Osmanlı Devleti'nde türkçülük akımının ortaya çıkması. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 10-13.
- Mammadov, S. (2020). *Azerbaycan ve Türkiye'nin hükümet sistemlerinin karşılaştırmalı bir analizi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 711767)
- Martyniuk, R. (2023). The Constitutional Referendum in Kyrgyzstan on April 11, 2021, or the

- Meral, V. (2022). İmparatorluktan cumhuriyete Türk basınında türkçülük-turancılık faaliyetleri. *Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(2), s.91-105. Doi: 10.54970/turkuaz.1187962
- Montesquieu. (2017). *Kanunların ruhu üzerine I*, (Çev. Berna Günen), 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Mustafalı, C. (2019). Türk Cumhuriyetlerinde Sovyet mirası ve değişimler. *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi*, Yaz 2019, No1, s.18-33.
- Ormanoğlu Duranlıoğlu, H.D. (2024). 1921 Anayasası'nın anayasal boyut kazandırdığı meclis hükümeti sistemi ile İsviçre hükümet sisteminin karşılaştırılması. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 15(58), 1-32.
- Özalp, N.Y. (2017). 2017 anayasa değişikliklerinin yasama yürütme ilişkilerine ve yargı bağımsızlığına etkileri. *Anayasa Hukuku Dergisi*, 6(11), 117-136.
- Özbay, İ., & Erdem, M. (2020). Özbekistan Cumhuriyeti yargı sistemi. *Yargıtay Dergisi*, 3(46), 629-666
- Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası (2023). *Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası*, Erişim Adresi: <https://constitution.uz/en/clause/index>.
- Özbudun, E. (2014). *Türk anayasa hukuku*, (15. Baskı), Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özdemir, B., (2012). *Tarihçi ve aydın kimliği ile Ebulfez Elçibey* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 322058)
- Özer, M. A., & Ortaq, B. (2024). Özbekistan'ın yönetim sistemi, personel rejimi ve kamu hizmeti reformları. *Bilig*, (109), 129-158.
- Özkul, F. (2017). Türk anayasalarında yasama dokunulmazlığı. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (32), 95-149.
- Pehlivanoğlu, S. (2025). *Türk devletleri teşkilatı: Tarihsel gelişimi, yapısı ve gelecekteki siyasi konumu* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 922299)
- Polater, Y. Z. (2014). Modern hükümet sistemlerinden yarı-başkanlık sistemi ve Türkiye'de uygulanabilirliği. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (4), 133-175.
- Regionaldialogue, (2024). *Özbekistan'daki yargı sistemi üzerine bir makale: Reformlar ve sonuçlar*. Erişim Adresi: <https://regionaldialogue.org/article/judicial-system-uzbekistan-reforms-and-outcomes>
- Rehimli, R. (2020). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet yönetim yapısı ve siyasal sistemi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1), 364-384. Doi: 10.33712/mana.728418
- Rousseau, J. J. (1994). *Toplum sözleşmesi*, Günyol, Vedat (Çev.), 6. Bası, Adam Yayınları.
- Sayarı, S., & Dikici Bilgin, H. (2016). *Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular ve Yaklaşımlar*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Serdaliyeva, A. (2018). *1995 anayasası'na göre Kazakistan hükümet sistemi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 498903)
- Söyleyici, M. (2022). *ABD başkanlık sistemi ile cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin mukayesesi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 750771)
- Şahin, E. (2024). 1921 ve 1924 anayasalarında hükümet sistemleri: “Karma sistem” kabulünün eleştirisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 19(3), 820-842. Doi:

- Şencan, H. (2017). Çatışmacı parlamentarizmden melez bir çözüme: Fransa'da yarı başkanlık sistemi. Semra Gökçimen (Ed.), *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Yarı-Başkanlık Sistemi (Fransa, Polonya ve Rusya Örnekleri)* içinde. ss. 25-102. TBMM Basımevi.
- Tagayev, B. (2004). *Kazakistan'da yasama ve yürütme erki* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 147483)
- Taş, K. & Göksüçukur, B. (2019). Osmanlı Dönemi batıcılık, islamcılık türkçülük fikir akımları ve din. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 22(56), 463-488. Doi: 10.15745/da.583546
- T.C. Anayasası (1982). T.C. Resmî Gazete, 17863, 09 Kasım 1982.
- Tunç, H., & Yavuz, B. (2009). Avantaj ve dezavantajlarıyla başkanlık sistemi. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (81), 1-39.
- Tunçkaşık, H. (2015). Başkanlık sistemi: Teori, pratik ve tartışmalar. Havvana Yapıcı Kaya (Ed.), *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi (ABD, Arjantin, Azerbaycan, Brezilya ve Nijerya Örnekleri)* içinde. ss. 1-22.
- Tunçkaşık, H. (2017). Parlamenter sistem: Teori, pratik ve tartışmalar. Semra Gökçimen (Ed.), *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Parlamenter Sistem (Almanya, Güney Afrika, Hindistan, İngiltere, İtalya ve Japonya Örnekleri)* içinde. ss. 1-32. TBMM Basımevi.
- Turakhujaev, H. (2022). Özbekistan Cumhuriyeti hukuk sisteminin tanıtılması. *154. Yıl Danıştay ve İdari Yargı Günü Sempozyumu* içinde, 10-11 Mayıs 2022, (s. 377-390).
- Turhan, M. (1995). *Anayasacılık ve kuvvetler ayrılığı kuramı*. Hukuk Felsefesi Sosyolojisi Arşivi, (Haz. Ökçesiz, Hayrettin), İstanbul.
- Turkicstates (2025). *Türk Devletleri Teşkilatı*. Erişim Adresi: <https://turkicstates.org/en>.
- Türkiye Adalet Akademisi (2020). *Türk Adalet Sistemi*. Erişim Adresi: <https://taa.gov.tr/yuklenenler/dosyalar/f29b2a4b-ce9d-482d-ae66-97a6864ca7eb-turk-yargi-sistemi-brosur-son-28.08.2020-tr1.pdf>.
- Türk, F. (2008). Transformasyon sürecinde Özbekistan'da siyasal partiler ve Özbek muhalefet liderlerinin Türk-Özbek ilişkileri üzerine etkileri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 53-81.
- Usta, S., Sevinç, İ., Yusupova, G., & Türedi, F. (2024). Özbekistan'da kamu yönetimi. Ercan Oktay, Sefa Usta, Hakan Candan (Ed.), *Türk Dünyasında Kamu Yönetimi* içinde ss. 163-199. Çizgi Kitabevi Yayınları
- Yakacak, G. A. (2014). *Hükümet sistemlerinde ve Türkiye'de devlet başkanlığı* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 456084)
- Yaman, A. (2014). Başkanlık sistemi, uygulamaları ve Türkiye'de uygulanabilirliği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 83-98.
- Yaman, A., & Ünal, H. (2021). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin yürütme erki bağlamında değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 225-246.
- Yazıcı, S. (2024). Özbekistan'da siyasi partiler. *İmgelem*, (Özbekistan Özel Sayısı), 123-142. Doi: 10.53791/imgelem.1494000
- Yıldız, A. (2015). Başkanlık sistemi ve Türkiye. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 1-14.
- Yıldız, M. (2018). Başkanlık, yarı başkanlık ve parlamenter sistem üzerine bir değerlendirme. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 1(2), 89-108.

- Yılmaz, A.N. (2021). Bağımsızlıklarının 30. yılında Türkistan coğrafyasındaki Türk Cumhuriyetlerinin durumu ve değerlendirilmesi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 129 (255), 253-314.
- YSK (2025).Yüksek Seçim Kurulu Görev ve Yetkileri. Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/tr/ysk-gorev-ve-yetkileri/1493>
- Yüce, M., (2022). *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye ile ilişkiler raporu* (Rapor No:195). Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Yayınları.
- Yüce, M., (2022). *Türkiye'nin Türk Devletleri Teşkilatı üyeleriyle ikili ilişkileri raporu* (Rapor No:210). Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Yayınları.
- Yüzbaşı, F. (2014). *Bir demokratik hükümet sistemi olarak yarı-başkanlık sistemi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 369242)
- Zaman, E. & Gündoğdu, S. (2023). Bağımsızlıkları sonrası Orta Asya Devletleriyle Türkiye'nin ilişkilerinde Rusya etkisi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(1), s.203-215. Doi: 10.33712/mana.1255198
- Zengin, M.A. (2016). ABD başkanlık sisteminde fren ve denge mekanizması üzerine bir inceleme. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 7(28), 1-28.

ÖZ GEÇMİŞ

Tuğrulcan ÖLMEZ, ilköğretimini Cumhuriyet İlkokulunda okudu. 2017 yılında Bayburt Milli İrade Anadolu Lisesini bitirdi. Lisans eğitimini Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde tamamladı. Lisans eğitiminde bitirme tezi projesi olarak Soğuk Savaş Dönemi üzerine tez yazdı. Bayburt Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde yüksek lisans öğrencisidir.

